КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Випуск XXV

Засновано 2000 року

Рекомендовано Вченою радою
Інституту філології
20 листопада 2012 року

КИЇВський ВНУ 2012 УНІВЕРСИТЕТ

УДК 81.161.2
ББК 81.2 Ук-5

Рецензенти:
О.С. Снитко, д-р філол. наук, проф.
І.О. Голубовська, д-р філол. наук, проф.

А 43 Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : Зб. наукових праць. – Вип. 25. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – 235 с.

У збірнику наукових праць аналізуються перспективні питання української синхронної та діахронної лінгвістики. Наукові праці розраховано на фахівців спеціальних філологічних, філософських, історичних дисциплін, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів України.

In the collected stories the perspective questions of Ukrainian synchronic and diachronic linguistics are analysed. For experts in special philological, philosophic, historical disciplines; for teachers, post-graduates and students of higher educational institutions.

В собрании научных трудов анализируются перспективные вопросы украинской синхронной и диахронной лингвистики. Научные труды рассчитаны на филологов, философов, историков, преподавателей, аспирантов и студентов высших учебных заведений Украины.

Головний редактор: ***Л.І. Шевченко***, д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія: ***Г.П. Півторак***, акад. НАН України, д-р філол. наук, проф.; ***С.Я. Єрмоленко***, чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф.; ***П.Ю. Гриценко***, д-р філол. наук, проф.; ***Г.І. Халимоненко***, д-р філол. наук, проф.; ***Л.О. Кудрявцева***, д-р філол. наук, проф.; ***О.І. Ніка***, д-р філол. наук, доц. (відп. секр.); ***Л.П. Гнатюк***, д-р філол. наук, доц.; ***Л.В. Шулінова***, канд. філол. наук, доц.; ***О.І. Луценко***, канд. філол. наук, доц.; ***А.А. Калєтнік***, канд. філол. наук; ***Д.В. Дергач***, канд. філол. наук; ***Л.В. Домилівська***, канд. філол. наук.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 5755 від 15.01.2002 р.

Збірник наукових праць є фаховим виданням із дисциплін філологічного профілю. Постанова Президії ВАК України від 12.06.02 № 1-05/6.Бюлетень ВАК України № 9 за 2002 р.

Адреса редакційної колегії: 01601, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 14, ауд. 131, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології; тел. 239-33-66.

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Шевченко Л.І., д. філол. н.

ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ "НАУКОВА ШКОЛА / ШКОЛИ"

У статті аналізується специфіка спадкоємності ідей у науці, що визначає особливості формування наукових шкіл відповідних галузей знання. На основі дослідницької діяльності М. Максимовича прокоментовано формування та функціонування Київської історико-філологічної школи.

Ключові слова: наукова школа, наукові ідеї, дослідницький контекст, Київська історико-філологічна школа.

The article analyses specification of ideas' heritage in the science. This aspect determines peculiarities of scientific schools' formation of different scientific brunches. On the ground of M. Maksymovych' scientific activity the author comments the formation and functioning of Kyiv historical and philological school.

Key words: scientific school, scientific ideas, research context, Kyiv historical and philological school.

В статье анализируется специфика преемственности идей в науке, что определяет особенности формирования научных школ соответствующих отраслей знания. На основании исследовательской деятельности М. Максимовича прокомментированы формирование и функционирование Киевской историко-филологической школы.

Ключевые слова: научная школа, научные идеи, исследовательский контекст, Киевская историко-филологическая школа.

В історії мовознавства поняття школи скорельоване з різними дослідницькими реаліями. Школою традиційно називають коло науковців, які працюють в одному, географічно визначеному дослідницькому центрі або центрах – звідси назви Київська історико-філологічна школа, Харківська історико-філологічна школа, Львівська історико-філологічна школа та ін.

Зі школою співвідносять наукові здобутки певного дослідницького центру або університету, що дозволяє розглядати такі результати пошукової діяльності вчених як цілісність. У такому разі говорять про історико-філологічну школу Київського чи Одеського університету (відповідно, інших класичних університетів України чи будь-якої іншої держави), історико-філологічні школи академічних Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України чи пізніше створеного Інституту української мови НАН України, або й першої державної наукової мовознавчої інституції – Інституту української наукової мови (1921 р.), що був заснований у складі Всеукраїнської академії наук на основі Правописно-термінологічної комісії УАН і декількох термінологічних комісій Київського українського наукового товариства.

Понятійне поле полісемантеми "***школа***" окреслює також ситуацію, за якої зі школою пов’язують коло дослідницьких ідей і здобутків, пов’язаних із ім’ям видатного вченого, його учнів і послідовників. Відтак зрозумілими і смислово прочитуваними фахівцями є визначення "Школа Олександра Потебні" або "Потебнянська школа", "Школа Михайла Максимовича", "Школа Агатангела Кримського", "Школа Віталія Русанівського" та ін.

Часто зі школою асоціюють комплекс спеціальних ідей, методологій і методів, що виникають і продуктивно реалізуються в історії науки, позначаючи певний етап пізнання дійсності. Тоді з’являються поняття "структуральної школи", "семіотичної школи", "функціональної школи" та ін. – поняття, що перехрещуються (або є синонімічними) з категорією епістеми.

Також поняттям школи маркують ситуацію віднесеності до певного історичного періоду, часто вживаючи назву у множині. Звідси поняття "історико-філологічні (чи просто філологічні)

школи початку XX ст.", "історико-філологічні школи 30-х рр. XX ст." та ін., що швидше вказують на хронологію наукових подій або акцентують увагу на відомих фахівцям явищах і персоналіях в історії національної науки.

Окремо слід наголосити на позначенні поняттям "школа" достатньо дискусійних визначень, таких як, зокрема, "радянська" (див. "імперська", "тоталітарна" та ін.) школа – поняттям, яке нічого не пояснює, а лише засвідчує ідеологему, в якій працює дослідник, його прийняття чи неприйняття соціально-політичного контексту, в якому творилася наука певного часу.

Більш загальне розуміння поняття, як співвіднесеність із національною традицією, породжує номінації, такі як "українська", "польська", "французька" etc. наукові школи. Очевидно, що в такому випадку йдеться не про комплекси ідей, концепцій, методологій і методів аналізу, а про націоприналежність певної галузі науки. У будь-якому разі таке розширене розуміння поняття потребує деталізації, численних уточнень і пояснень.

Не менш поліваріантною щодо семантики є і атрибуція поняття: ***історична (чи історико-філологічна)*** школа в мовознавстві вказує передусім на явище, яке розглядається в контексті певної хронології наукових подій, стадіальної зміни дослідницьких парадигм, віднесеності до ідей, співмірних зі здобутками того чи іншого культурного періоду. Так само ***сучасна*** (див. синонімічні за суттю поняття ***модерна, постмодерна, новітня*** та ін.) школа / школи вказують на приналежність атрибуції концепціям, ідеям і методологіям достатньо нових періодів розвитку наукового знання. Втім, ці визначення, рівно як й інші атрибутивні характеристики тієї чи іншої наукової школи, мають однакову недостатню пояснювальну здатність – вони не чітко диференціюють явища, спираються на суб’єктивність у сприйнятті хронології подій, часто залежать від методології та класифікацій інших наук, насамперед історії.

Сформульовані нами вихідні тези зумовлюють той науковий контекст, у якому, на нашу думку, доцільно аналізувати творчу

діяльність Михайла Максимовича. Не тільки першого ректора Університету Св. Володимира, але й, передусім, натхненного і невтомного збирача, аналітика й інтерпретатора духовних скарбів українського народу і, ширше, слов'янства.

Відомими в українській гуманітаристиці є праці М. Максимовича. Їх обшир і заглиблення в різні аспекти фольклористики, мовознавства і, з очевидних причин, "словесності" проаналізовані в численних інтерпретаціях послідовників та опонентів. Менш проаналізованими залишаються листи М. Максимовича, хоча саме жанр листів дозволяє виявити сокровенні, часом не висловлені вголос, майже інтимні думки, сумніви, простежити еволюцію світогляду дослідника. Питання "школи / шкіл" розв'язується в епістолярії такого надзвичайно плідного і відвертого автора, яким був М. Максимович, зверненням до системних характеристик світогляду, послідовністю переконань, їх аргументацією, співмірністю з концептуально викладеними ідеями та поглядами інших співрозмовників чи опонентів автора.

"Життєпис мовою листів" М. Максимовича включає 26 адресатів, принаймні тих, із ким український інтелігент спілкувався часто, або листуванню з якими надавав серйозної ваги. Серед них історичні постаті, зокрема, Дмитро Бібіков, Іван Фундуклей, митрополит Інокентій (Борисов), Єгор фон Брадке та ін., а також друзі та творці української словесності, передусім Тарас Шевченко, Осип Бодянський, Пантелеймон Куліш, Денис Зубрицький та інші.

М. Максимович, як людина енциклопедичного типу й ерудиції, що виходить за межі однієї проблематики, сутність своєї невтомної праці не окреслює в поняттях школи або інших категорій методології науки. Проте його наукові праці, так само як й епістолярій, дозволяють говорити про витоки Київської історико-філологічної школи (й вужче – історико-філологічної школи Київського університету). Ці праці виразно мають характеристики, властиві поняттю "наукова школа" – комплекс нових наукових ідей, об'єднаних спільною концепцією і співмірних із актуальним розвитком наукового знання, послідовність методологічну й методичну, еволюцію запропонованих підходів, що виявляється в

розвитку, доповненнях й уточненнях нестандартного наукового погляду на світ основоположника школи його учнями, однодумцями й послідовниками.

Зрозуміло, аналіз концептуальних ідей і поглядів М. Максимовича, так само як і комплексу досліджуваних ним явищ культури, коректно розглядати в контексті часу виникнення і життя цих ідей, а також впливу на суспільну свідомість українців різних поколінь.

У середині XIX ст. першою, найважливішою ідеєю, що хвилює освіченого, свідомого своєї національної приналежності українця є думка про необхідність праці для розвитку свого краю, духовного розвитку народу. Позиція науковця на підтримку ідеї, або її нівеляцію, позначає творчу діяльність дослідника, формує його зацікавлення і методи розв'язання складних гуманітарних питань. М. Максимович у цьому випадку однозначно (й неодноразово) формулює власну позицію. Так, у листі до Д.Г. Бібікова від 22 вересня 1850 р. український вчений пише: "Вашему Высокопревосходительству известно мое стремление посвящать свою ученую деятельность преимущественно Киеву и Южной Руси, а также и мое желание возобновить службу в Киеве" [1, с. 22].

Визначивши позицію (і з нею власну долю), М. Максимович розгортає дослідницьку діяльність й аргументацію щодо дискусійного на той час і достатньо гострого в подальшій науковій полеміці питання самоідентифікації народу в назві (зауважимо, це питання залишилося в колі найважливіших для М. Максимовича протягом всієї його творчої діяльності).

Так, у листі до Осипа Бодянського від 30 листопада 1855 р., написаному в Михайловій Горі, мову свого народу вчений називає "наською": "… Мой перевод Песни Игоревой на наську мову в стихах лежит давным давно, как окаменелый; пора бы уже ему и в тиски, да в свет, не докиж ему лежать лежнем на горе…" [1, с. 41]. У цей же час, 1855 року, в листі до того ж адресата, Осипа Бодянського, М. Максимович розповідає про свій переклад "Песни о полку Игореве" "украинскими стихами": "Издание мое "Песни о полку Игореве", которое подготовляю, и коли Бог поможет, кончу – летом… будет штука – менса недурна, в некотором роде,

самоглотка, перевод украинскими стихами по местам так хорош, что если я в царстве мертвых прочту Гоголю, то уверен, что и он останется доволен, а в царстве живых – ни вам, ни Кулишу до сих пор еще, как нарочно, не имею случая прочесть, а без того и не напечатаю" [1, с. 40].

Звернімо увагу, покликання на абсолютних авторитетів словесності – вже класика Миколи Гоголя й людини з репутацією вимогливого інтелектуала Пантелеймона Куліша – невипадкове. М. Максимовичу до самого завершення творчої діяльності доведеться обстоювати, пояснювати й доводити правильність своєї позиції щодо перекладу на українську мову пам’ятки давньої руської писемності, рівно як і перекладу інших творів класичної літератури, зокрема Псалмів Давидових.

Ідентифікація творчої особистості в мові, особливо якщо це особистість свідома викликів свого історичного часу і місця в ньому національної культури, надзвичайно важлива для розуміння епістеми, в якій розв’язуються локальні наукові завдання. Звідси вже згадувані позначення приналежності до "наської мови", "украинских стихов", а ще – до "южно-русской мовы" ("А добре б дуже зробили вы, якбы хоч коротенько написали про старобытность нашей южно-русской мовы по тым древним писаниям" [1, с. 63]), самобутню історію якої, хоч би в короткому огляді, пропонує 1863 року написати М. Максимович своєму давньому товаришеві Осипу Бодянському.

Минуло вже вісім років від часу, коли М. Максимович, звертаючись до того ж адресата, називав мову свого народу "наською", проте пошук точної назви триває. Врешті у листі до давнього друга від 1 січня 1865 р., коментуючи достатньо драматичну ситуацію з виданням книжок українською мовою, М. Максимович викладає власну думку з цього приводу: "Напечатал маленького "Украинца", которого вы вскорости получите. Здешняя цензура духовная не пропустила псалмов на украинском наречии, а светская не позволила прибавить малороссийских пословиц ко второму изданию краткого "Букваря", которое на днях отпечатается. Вот что натворила "Основа"; украинского языка стерегутся и не любят теперь более польского, а в книгах для народа он стал запретным" [1].

Викладена позиція є ще неоднозначною. У сучасній термінології "украинское наречие" й "украинский язык" – нетотожні категорії мовознавства. Більше того, за кожним із цих понять можна спостерегти непримиренні дискусії фахові й політичні щодо самобутності, статусу, історичних ретроспективи та перспективи мови українського народу. Проте, на нашу думку, коректно погляди і пошук номінацій для мови свого народу М. Максимовичем розглядати в контексті часу, коли творив один із найбільш ґрунтовних і самовідданих справі словесності діячів української культури.

Прямі й непрямі обмеження щодо комунікативного й освітнього використання української мови в жодному разі не викликають у М. Максимовича нігілістичних або песимістичних настроїв. Як людина достойна розуміння свого обов'язку і твердих переконань, він зосереджується на конкретних питаннях, розв'язання яких сприятиме утвердженню культурного статуса рідної мови. Відтак особливого смислу набуває фраза з листа від 20 січня 1862 р. "Грамматика малороссийская, упоминаемая Закревским, существует ли на деле и печатается ли? Что б кому-нибудь из ваших учеников-украинцев поскорее издать хоть коротенькую?" [1, с. 58].

Граматика, проблеми українського правопису (одна з найбільш дражливих, найбільш неоднозначних і, на превеликий жаль, винесених за межі фахового обговорення проблем національної лінгвістики), мова давніх авторів, зокрема Нестора й Київського літопису, а отже ідентифікація текстів як культурної передісторії українства, переклади на мову свого народу класичних літературних джерел, участь в обговоренні актуальних для громадської думки питань культурної ситуації, де українська проблематика є визначальною щодо позиції вченого – зовсім не повний огляд масштабу творчої особистості М. Максимовича. Комплекс питань і способи їх послідовної, системної аргументації дозволяють говорити про формування Київської історико-філологічної школи, пов'язаної з іменем першого ректора університету, характерною рисою якої є енциклопедичність знання, заглибленість у різні сфери духовної історії народу, а отже культурна і дослідницька синкретичність,

глибина пізнання досліджуваних явищ, відданість справі – і все це оперте на патріотичну ідею служіння народові, що властиво, як на наш погляд, справжній інтелігенції.

Послідовність М. Максимовича виявляється в усьому, що, на думку вченого, є важливим. У вже згадуваній увазі до правопису – предмету, якому він приділяє увагу протягом усього творчого життя. У листі до Григорія Данилевського від 20 квітня 1854 р. М. Максимович, надаючи матеріали до біографії Г. Квітки-Основ'яненка пише: "Посылаю Вам два письма его [Квітки-Основ'яненка – **Л.Ш**.] ко мне, от 2-й половины 1840 года: они, кажется, будут Вам пригодны и интересны для биографии. В них речь об его "Добром Пане", написанном для моего "Киевлянина", и об малороссийском правописании. Этот неважный предмет чрезвычайно занимал его; "столько раскольников у нас по этому предмету, что нужно бы составить вселенский собор из разных сект и решить дело" – писал он ко мне: и по его желанию и вызову неоднократному, начал было я писать к нему обстоятельное письмо о правописании малороссийском, во 2-й книге "Киевлянина…", но не кончил я…" [1, с. 111]. Достатньо велика цитата-характеристика не тільки важливого аспекту роздумів Г. Квітки-Основ'яненка, пов'язаних не з художньою творчістю, а з принципами організації форм, у яких представлена українська мова – правописом. Це і усвідомлений підхід до проблеми самого М. Максимовича – і в коментарі до листів, і в увазі до їх збереження як цінного аргументу в полеміці з іншими авторами.

Для М. Максимовича надзвичайно важливою є колегіальність, однодумність, спільність позиції, коли йдеться про визначення позиції До О. Бодянського він звертається: "… я и прошу вас [О. Бодянського – **Л.Ш**.], как Миноса, сказать в "Беседе" ваше решение о языке Нестора и Киевской летописи… Тут именно ваше мнение нужно и важно в нашей распре с Погодиным… Он обвинил меня в пристрастии, яко щирого малороссиянина…" [1, с. 44].

Аналогічних листів-звернень, прохань підтримки, нагадувань щодо видань, висловлення спільних позицій, участі в полеміці надзвичайно багато в епістолярії М. Максимовича – власне

кожний лист означує ту чи іншу актуальну для середини XIX ст. проблему. Другові й однодумцеві О. Бодянському адресовані слова: "… Лучше напишу что-нибудь в ответ Лавровскому о южнорусском нашем языке, и опять закличу вас, как в письмах к Погодину, и знаете ли чем? определительным вопросом о малороссиянизмах в Изборниках и Крилоском евангелии, упоминаемых в народописании Шафариковым" [1, с. 59]. Як і в наведених вище текстах із епістолярію М. Максимовича, головна увага прикута до духовної спадщини народу, її місця у слов'янському просторі, фактологічному доведенні присутності "малороссиянизмов в Изборниках и Крилоском евангелии" і (що особливо важливо!) покликанні на авторитет Шафарика, коли треба визначити загальнослов'янський контекст староукраїнського літературного слова.

У визначенні особливостей Київської історико-філологічної школи слід сказати і про таку її характеристику як коректність в науковому доведенні позицій дослідниками цієї школи – рису, повною мірою властиву основоположникові школи М. Максимовичу. Звернімо, зокрема, увагу на найбільш дражливу, і навіть непримиренну, полеміку М. Максимовича з М. Погодіним. Адже йдеться про найпринциповіший вимір наукової позиції – самостійність української мови, її витоки, відповідно її сучасне і майбутнє. В полеміці з М. Погодіним М. Максимович не знає компромісів: "… в настоящие дни июля я занят был письмами к Погодину в ответ на его письмо к Срезневскому, прочтенное мною в новом "Московитянине"… Поднимаю корогву за нашу мову, за нашу землю-мати, с которой выживает прадедов наших почтенный академик" [1, с. 42]. До цієї дискусії М. Максимович повертається знову і знову, закликає взяти в ній участь інших авторів і друзів, шукає нові аргументи, які змогли б переконати культурного читача в самодостатності мови свого народу.

І водночас М. Максимович віддає належне ерудиції та невтомній енергії свого опонента. Толерантністю сповнені рядки з листа до Петра В'яземського від 7 грудня 1871 р., де йдеться про історичні тексти російського дослідника: "…Хоть бы мой старый друг – товариш Погодин уделил мне малую

толику от своей неутомимой, неукротимой писательской ярости и силы. Жду с нетерпением получить от него полный экземпляр его древнерусской истории, читанной мною в корректурных листах только до 1073 страницы" [1. с. 102].

І майже неймовірно, як для людини, що має абсолютно інший погляд на історію української мови, читати в листі до Петра В'яземського від 8 липня 1870 р. рядки: "Теперь у меня на сердце остается печаль о моем, уже десятилетнем живчике *Алексейке*. Пришла пора *узаконенная* отдавать его на учение книжное; но куда – способу не приложу. Была в эту зиму надежда, что отдам его в Москву, на Девичье поле, в питомник, который устроить предполагал Погодин. Но его зимняя роковая болезнь помешала устроиться тому питомнику. В здешней же стороне не найти мне для Алексейка моего такого педагога, каков был, например, некогда рекомендованный мною вам кандидат *Прахов* [отец проф. Адриана Викторовича Прахова – **Л.Ш.**], – хотя княжата ваши и посмеивались бывало, как он, приходя на уроки, в вашей прихожей… расправляет перед зеркалом свои бакенбарды" [1, с. 99-100]. Опонентові, людині іншого світогляду, іншої особистої долі М. Максимович хоче віддати в навчання і виховання єдиного сина – дитину, про яку згадує в кожному листі до всіх своїх адресатів.

Напевно фактологічна полеміка зовсім не заважає М. Максимовичу поцінувати компетентність й інші наукові та людські достоїнства, що їх батько хоче бачити у навчителя і вихователя своєї дитини. Цей штрих до особистої біографії М. Максимовича є, як на нашу думку, промовистим і щодо наукової біографії основоположника Київської історико-філологічної школи.

Патріотичність, глибокі фахові знання, енциклопедичність, колегіальність, послідовне і принципове відстоювання наукової позиції – і водночас коректне, толерантне ставлення до думки опонентів, пошанування їх внеску в науку визначають характеристики цієї школи. Подальший розвиток української гуманітаристики дозволяє говорити про становлення фольклористичної, мовознавчої, літературознавчої та інших шкіл, і навіть про школи, пов'язані з видатними персоналіями,

як-от про школу В. Перетца. Але витоки тоді ще майбутніх досягнень української філологічної науки знаходяться в "трудах і днях" гуманіста й ерудита М. Максимовича, першого ректора Університету Св. Володимира.

1. Максимович М. Листи / Михайло Максимович ; Упор. і вст. ст. В. Короткого. − К. : Либідь, 2004. – 312 с. ; іл. ("Пам'ятки історичної думки України").

Ніка О.І., д. філол. н.

З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ЛЕВЧЕНКО ГРИГОРІЙ АНДРІАНОВИЧ

У статті аналізується українське мовознавство в Київському університеті імені Тараса Шевченка, зокрема наукові студії з історії літературної мови першої половини XX ст., актуальність наукових ідей лектора Київського університету Г.А. Левченка в сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: українське мовознавство, Київський університет імені Тараса Шевченка, історія української літературної мови, Г.А. Левченко.

The article analyzes the Ukrainian linguistics at the Kyiv National Taras Shevchenko University, especially scientific studies on the History of the literary language of the first half of the twentieth century, the relevance of the scientific ideas lecturer of Kyiv University, G.A. Levchenko in modern linguistics.

Key words: Ukrainian linguistics, Kyiv National Taras Shevchenko University, History of Ukrainian literary language, G.A. Levchenko.

В статье анализируется украинское языкознание в Киевском университете имени Тараса Шевченко, в частности научные студии по истории литературного языка первой половины XX в., актуальность научных идей лектора Киевского университета Г.А. Левченка в современной лингвистике.

Ключевые слова: украинское языкознание, Киевский университет имени Тараса Шевченко, история украинского литературного языка, Г.А. Левченко.

Українське мовознавство першої половини XX ст. засвідчує зростання лінгвістичного інтересу до історії української літературної мови, яка розвивається як окрема лінгвістична галузь і навчальна дисципліна.

Із Київським університетом початку XX ст. пов'язані імена відомих філологів-істориків В.М. Перетца, І.І. Огієнка, А.Ю. Кримського, М.К. Грунського, Є.К. Тимченка, Г.А. Левченка, О.Н. Синявського, які працювали на різних кафедрах університету, у тому числі на кафедрі української мови, утвореної 1918 року.

Історичний контекст філологічних досліджень був закцентований ще у студіях В.М. Перетца, професора Київського університету в 1903-1914 рр. У його працях період XVI – XVII ст. посідає особливе місце, а текстоцентричний підхід до українських писемних пам'яток цього часу дає глибокі і переконливі висновки щодо їх мови. Зокрема, досліджені В.М. Перетцом українські синаксари в Київських і Львівських тріодях XVI – XVII ст. стали основою для узагальнень про "просту мову" в Україні.

Ініційоване дослідником звернення до оригіналів писемних пам'яток було продовжене у джерелознавчих студіях В.П. Адріанової-Перетц, С.О. Бугославського, М.К. Гудзія, О.К. Дорошкевича, С.І. Маслова, О.А. Назаревського та ін.

Варто зазначити, що ще з початку XIX ст. історія вивчення літературної мови зосереджується на висвітленні саме староукраїнської доби XVI – XVIII ст. (П.Г. Житецький), прецедентних текстів цього часу (Пересопницького рукопису, Синоніми словенороської). П.Г. Житецький завершував цикл праць про староукраїнську мову "Енеїдою" І.П. Котляревського, тим самим підсумовуючи книжну традицію та визначаючи перспективи її поцінування в новому часі. Як можемо переконатись, "проста мова" знову була підкреслена в

українському мовознавстві початку XX ст. завдяки історико-філологічній школі В.М. Перетца.

Спроби цілісного викладу літературної мови в її історичній перспективі представлені в "Начерку розвитку української літературної мови" (1918) М.Ф. Сумцова, одного з фундаторів і очільника Харківського історико-філологічного товариства. Попри авторське потрактування нового часу (від поетичних творів І. Мазепи) праця М.Ф. Сумцова мала значення для наступних аналітичних досліджень. В історичній лінгвістиці прийнято вважати, що автором першого загального курсу з "Історії української літературної мови" був М.Ф. Сулима, який видрукував його поруч із "Українською діалектологією" під спільною назвою "Історичний курс української мови" (Х., 1928) [1, с. 614].

Таке поглиблене вивчення активізує наукові студії про літературну мову нового часу, особливо першої половини XIX ст. Цей контекст розвитку наукових уявлень важливий для поцінування наукового доробку Г.А. Левченка як університетського автора підручника "Нариси з історії літературної мови першої половини XIX ст.".

У 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. історія літературної мови не обмежується вивченням старої доби і "простої мови". Передусім у колі лінгвістичних зацікавлень – мовотворчість І.П. Котляревського і Т.Г. Шевченка, як і цілісне осмислення їх ролі в новій історії. Цим питанням присвячені як окремі статті "З верховин нової літературної української мови (Про мову І. Котляревського)" О.Н. Синявського (1928), так і його цикл праць про Т. Шевченка: "Дещо про Шевченкову мову. Спроба вияснити декотрі сумнівні моменти Шевченкової вимови" (1925), "Елементи Шевченкової мови, їх походження й значення" (1931), "Принципи редагування мови й правопису Т. Шевченка та конкретні зразки. (Пропозиція)" (1931). До вивчення мови Т. Шевченка також звертався М.Ф. Сулима "Найяскравіші особливості фрази Шевченкового "Кобзаря" (1924).

Окрема увага в цих студіях також належить постаті Г.С. Сковороди: "Мова і правопис у творах Г.С. Сковороди" (1923) П.О. Бузука, "Мова творів

Гр. Сковороди" (1924) О.Н. Синявського. Проспективний розвиток нової літературної мови з її централізацією південно-східного наріччя підкреслюється в тому, що Сковорода був попередником тих авторів, які орієнтувалися на "південноукраїнське наріччя" як основу української літературної мови. На ній продовжував акцентувати О.Н. Синявський в оцінці Шевченкової мовотворчості: Шевченко "походить "із центру української етнографічної території, із місцевости (південна Київщина), хоч і безперечно мішаних новоукраїнських говорів, але найстарших і найменше підпалих чужомовним упливам" (стаття О.Н. Синявського "Елементи Шевченкової мови цитується за В. Чапленком) [9, с. 110].

Як можемо переконатися, Шевченкова мова достатньо поцінована в науковому доробку Г.А. Левченка: цьому питанню присвячено статтю "Шевченко в історії української літературної мови" ("Наукові записки Київського університету. Збірник філологічного факультету", 1939) і ним завершується монографія "Нариси…", що хронологічно охоплює першу половину XIX ст.

Отже, в лінгвістичному дискурсі початку XX ст. набуває нових імпульсів літературна історія української літературної мови. Як і з попереднього століття залишаються актуальними в цей час студії з давнього письменства, разом із тим відрізняється новизною постановка питань про літературну мову першої половини XIX ст. Передусім авторський пошук зосереджений на з’ясуванні актуальних проблем українського мовознавства: оцінки прецедентних авторів – Г.С. Сковороди, І.П. Котляревського, Т.Г. Шевченка в контексті нормативної основи української літературної мови, стильового добору засобів, співвідношень старої книжної традиції і нової літературної мови.

Одним із продовжувачів Київської лінгвістичної школи був історик мови, студент, а згодом викладач Київського університету Левченко Григорій Андріанович (1901-1944).

Окремо відзначимо, що Г.А. Левченко переважно вшановувався з нагоди ювілейних дат, наприклад, П.П. Плющем [7]. Сучасному прочитанню наукового доробку

Г.А. Левченка як дослідника історії української літературної мови присвячено ґрунтовну статтю С.Я. Єрмоленко [2].

Загаломпраці Г.А. Левченка не були перевидані, інформація про нього нечисленна [5, с. 74-77; 8, с. 271]. З архівних матеріалів, праць сучасників Г.А. Левченка постає наукова біографія дослідника (на жаль, університетський архів зберігся лише з 1945 року). Відомо, що він – випускник Київського університету 1926 року. За спогадами його однокурсника, Г.А. Левченко відзначався своїми науковими інтересами і був учнем М.К. Грунського [5, с. 74].

До сказаного додамо, що професор Київського університету М.К. Грунський ґрунтовно вивчав старослов'янську мову, історію української мови (у співавторстві з П.К. Ковальовим опублікував "Нариси з історії української мови" (Львів, 1941), досліджував писемні пам'ятки різних періодів (Грунський М.К. Слово о полку Ігоревім. – Х., 1931), що й визначило наукові зацікавлення молодого дослідника Г.А. Левченка.

Як зазначено в рукописних архівах, після закінчення університету він вступив на спеціальність "українське мовознавство" Київської науково-дослідної кафедри мовознавства. Вибір сфери наукових інтересів – "проводив комплексне дослідження старослов'янської мови" – має очевидний вплив учителя, М.К. Грунського. Крім цього, молодий дослідник також брав участь у семінарах із загального і слов'янського мовознавства, сербської і польської мов [4].

Викладацька діяльність Г.А. Левченка почалась із 1934 року [8, с. 271], спершу в Херсонському ІНО, згодом продовжилась у Харкові та Києві. Викладання в Київському університеті він поєднував із роботою інспектора-методиста Управління шкіл Наркомосвіти УРСР аж до 1939 р. [7]. Ще один штрих до портрета – участь у підготовці правопису.

У Шевченковому університеті протягом декількох років він читав курс історії української літературної мови.Як відомо, "Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст." [6] були частиною прочитаного ним університетського циклу лекцій. Як зазначають його сучасники, Г.А. Левченко готував "Нариси…" до захисту кандидатської

дисертації, але публікація книги (науковий редактор – М.К. Грунський) вийшла посмертно (1946).

"Нариси…" були рекомендовані як підручник для вищих навчальних закладів. Що це частина читаного ним курсу, відомо з передмови, де зазначається, що повний текст не зберігся і висловлюється можливість його відновлення за студентськими конспектами [5, с. 74].

Народна основа літературної мови і функції книжної мови набули пріоритетного розгляду в дослідженнях Г.А. Левченка. Під цим кутом зору проаналізовано художній дискурс від І.П. Котляревського до Т.Г. Шевченка з погляду функціонального розширення української літературної мови. Її динаміку упродовж першої половини XIX ст. підсумував Шевченковий "Кобзар" [6], дослідження якого займає чільне місце в науковому доробку автора. Ще в одній з перших публікацій "Шевченко в історії української літературної мови" (1939) визначається проспективний аналіз Т. Шевченка як основоположника нової доби в національній історії українців.

Чи не вперше дослідник повно і цілісно висвітлив функції книжної мови, встановлюючи зв'язок із попередньою книжною традицією XVIII ст. та інноваційність. Із літературної традиції XVIII ст., передусім низьких жанрів літератури, продовжено використання книжної мови, яка "тлумачиться знижено-іронічно" [6, с. 5]. Такий спосіб цитування маркував "знижені образи": автори "вкладали в уста персонажів цілі уривки церковно-книжної мови, чи іншої мови тієї ж церковнослов'янської основи, відділяючи стару мову різними рисами не тільки від авторської мови, а й від мови осіб, яким уживання книжної мови не властиве" [6, с. 15].

За продовженням цієї лінії розуміється писемна традиція в новій мові, способи продовження і перетворення книжних ресурсів відповідно до інтенцій автора.

Розвиток функцій книжної мови в новій пов'язаний з її творчим перетворенням, це "особливо помітне у зразках монологічних типів мови": "властиве тим літературним творам, в яких є зразки власно авторської монологічної мови публіцистичного типу, або тим

уривкам, де є монологічна мова персонажа, устами якого висловлюються авторові думки" [6, с. 15].

Отже, залежно від мовностильового добору уможливлюється "заперечення старої мови або її творче перероблення", проте в обох випадках "у письменників початку XIX ст. була міцна основа літературної мови – народна мова" [6, с. 12].

Змішування "стилів" наводиться як одна з ілюстрацій новаторства І. Котляревського: "В "Енеїді" – творі, що за теорією класицизму відноситься до низького жанру, є цілий ряд місць, які щодо змісту і стилістично належать до середніх або високих жанрів. Морально-дидактичні міркування (проповідь гуманних ідей), міркування про обов'язок, любов до батьківщини, осуд "пороків" та ін., що випливали з критично-сатиричної оцінки дійсності – були властиві високому стилю" [6, с. 58]. Якщо раніше використання "високої" і "низької" мов закріплювалося за різними жанрами, то в "Енеїді" вони представлені обидві, причому книжна традиція – у різних функціях і в межах одного тексту.

Одним із перших в українському мовознавстві Г.А. Левченко дав оцінку джерел творення літературної мови у першій половині XIX ст., прописав їх реалізацію в текстах І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка.

Функціональна перспектива мови розкривається в розширенні джерел її творення в літературних текстах нової доби. Із погляду О. Павловського, автора граматики 1818 року, основні джерела зводяться до двох: 1) живої розмовної мови міської середньої верстви; 2) мови народної пісні. Г. Квітка-Основ'яненко текстово репрезентував мову усного типу, а також, крім розмовної побутової, подав "зразки серйозної урочистої народної розмовної мови".

Специфіка використання живомовного і фольклорного джерел в текстах дошевченківського періоду спричинена тим, що автори часто застосовували її з "певним суб'єктивним "додатком" або "не робили ці твори відповідниками духу та ідеї народної творчості", тоді як Шевченко сміливо вводив розмовну мову, що перетворювало поетичну мову на безпосередню,

невимушену, сповнену ліризму і звернену до читача-співрозмовника. Щоправда, трактування залежить від наукових ритмів часу ("Мова Шевченка пронизана монотонністю живого, тобто розмовного мовлення, яке зі своїм синтаксичним та інтонаційним багатством робить його поезію зрозуміло-дохідливою").

Г.А. Левченко приділив особливу увагу мовному феномену Шевченка, деталізуючи складники мови: живомовне, фольклорне джерела, "слов'янізми" та іншомовні слова, що вплинуло на розвиток лінгвістичної шевченкіани.

Отже, наукові студії з історії української літературної мови набувають нових імпульсів у 20-30-х рр. XX ст., щонових акцентів у вивченні старої книжної доби і поглибленням уваги до літературної мови нового часу. На початку XX ст. у Київському університеті сформувався науковий осередок істориків мови, до числа яких належав і Г.А. Левченко. Його "Нариси…" визначали закономірності розвитку літературної мови першої половини XIX ст., наукові принципи аналізу художнього дискурсу у колі лінгвістичних ідей початку XX ст.

1. Бевзенко С.П. Сулима Микола Федорович / С.П. Бевзенко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид.-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 614. 2. Єрмоленко С.Я. Григорій Андріанович Левченко як дослідник історії української літературної мови / С.Я. Єрмоленко [Електронний ресурс] // Культура слова. – 2011. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua. 3. Жовтобрюх М.А. Нарис українського радянського мовознавства (1918-1941) / М.А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1991. – 261 с. 4. Звіти про роботу Київської науково-дослідної кафедри мовознавства з 14 лютого 1923 року по 12 листопада 1927 року // Інститут рукописів НБУВ. – Ф. Х. – № 34930В. – 24 арк.; Цит за: Зубченко В.М. Діяльність Київської науково-дослідної кафедри у 20-х роках XX ст. / В.М. Зубченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua. 5. Кирилюк Є. Григорій Андріанович Левченко / Є. Кирилюк // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 74–77; 6. Левченко Г.А. Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст. / Г.А. Левченко. – К.-Х. : Радянська школа, 1946. – 144 с. 7. Плющ П.П. Видатний мовознавець і педагог (До 65-річчя з дня народження Г.А. Левченка)/ П.П. Плющ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litmisto.org.ua/?p=10222. 8. Франко З.Т. Левченко

ГригорійАндріанович / З.Т. Франко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид.-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 271. 9. Чапленко В.К. Українська літературна мова (XVII – 1917 р) / Василь Чапленко. – Нью-Йорк, 1955. – 328 с.

Шевченко Л.Л., к. філол. н.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ПОНЯТТЯ "ЖЕРТВА" У ТЕКСТІ НОВОГО ЗАВІТУ

У статті розглянуто мовні засоби формування концепту "жертва" у тексті Нового Завіту.
Ключові слова: концепт, жертва, Новий Завіт.

The article discusses the linguistic tools used to form the "victim" concept in the New Testament text.
Keywords: concept, victim, the New Testament.

В статье рассмотрены языковые средства формирования концепта "жертва" в тексте Нового Завета.
Ключевые слова: концепт, жертва, Новый Завет.

З найдавніших часів жертви грали важливу роль в богослужіннях різних народів. Однак в різних релігіях в обряд жертвоприношення вкладався різний смисл – від примітивного бажання ублажити божество, пропонуючи йому дари, до вираження вдячності, відданості, демонстрації власної нікчемності. Про значення жертвоприношень Бог повідав Ізраїлю після його звільнення із єгипетського рабства, коли біля гори Синай народ прийняв від Господа Закон, який установлював число і види угодних Богові жертв, а також порядок їх принесення.

За словами апостола Павла, старозавітні жертви були "образом і тінню" діянь Христа (Євр. 8. 5) [8]. У якості такого "образу" вони були встановлені на час дії Старого Завіту, тільки "до часу направи" (Євр. 9. 10), тобто до приходу Ісуса Христа. Провіщаючи життя і смерть Ісуса Христа і лише в цьому зв’язку набуваючи смислу, старозавітні жертви повинні були

підготувати народ Ізраїлю до приходу очікуваного Месії. На прикладі старозавітних жертвоприношень стає зрозумілим, яким чином вони повинні були підготувати народ Божий до появи Христа, Який, як Агнець Божий, один тільки міг принести жертву, здатну дати викуплення і спасіння. Будучи одкровенням Божого замислу спасіння, старозавітні жертви мають неминуще значення і для християн.

Одним із центральних біблійних понять є поняття "жертва". Проходячи червоною лінією через Старий і Новий Завіти, ідея жертвоприношення є носієм провідних смислів Святого Письма. Для з'ясування текстового навантаження цього поняття доцільно звернутися до концептуального аналізу біблійного тексту. Дослідження концептів – актуальний напрям сучасної лінгвістики, оскільки саме цей ракурс дозволяє розглядати слово в контексті культури, пізнання і комунікації. Концепт розуміється нами як метод аналізу, "який передбачає виявлення концептів, моделювання їх на основі концептуальної спільності засобів їх лексичної репрезентації в узусі й тексті" [2, с. 3].

Концепт як одиниця концептосфери є багатовимірним утворенням, смисл якого спирається на понятійний базис знака, закріплений в його лексичному значенні, "включає в себе крім предметної (понятійної) і психологічної (образної та ціннісної) віднесеності всю комунікативно значиму інформацію: внутрішньосистемну, прагматичну та етимологічну" [4, с. 47].

Термін "концепт" знаходить широке застосування в різних областях лінгвістичної науки "для адекватного позначення змістовної сторони мовного знака, який зняв би функціональну обмеженість традиційних значення і смислу і в якому б органічно злилися логіко-психологічні і мовознавчі категорії" [3, с. 5]. Він увійшов в понятійний апарат лінгвокультурології, когнітивістики, семантики, психолінгвістики та ін. На сьогодні існує декілька підходів до вивчення концептів. "Безумовним "лідером" тут є концептуальні дослідження, які знаходяться на перетині когнітивної та лінгвокультурології" [5, с. 5].

Представники лінгвокогнітивного напрямку (О. Бабушкін, М. Болдирев, І. Голубовська, В. Жайворонок, О. Кубрякова,

З. Попова, О. Селіваноа. Ю. Степанов, І. Стернін та ін.) інтерпретують концепт як мисленнєве утворення, як одиницю оперативної свідомості, що закріплює і моделює пізнавальний досвід людини. У рамках культурології (С. Воркачов, В. Жайворонок, В. Карасик, Д. Лихачов, В. Маслова, Г. Слишкін, Ю. Степанов, В. Телія, Л. Чернейко та ін.) концепт розглядається в рамках проблеми "мова – свідомість – культура" з погляду його місця в системі цінностей, функцій в житті людини, етимології, історії. Він постає як посередник, який здійснює взаємодію між людиною і культурою.

Концепти вербалізуються і стають частиною семантичного простору мови, отримуючи для свого вираження систему мовних знаків: "Семантика слів, вільних словосполучень і фразеологізмів, структурних і позиційних схем речень, текстів являє собою важливе і достатньо повне джерело інформації про концепти" [6, с. 10]. Як відзначає Г. Якушева, "кожний концепт може бути по-різному розшифрований в залежності від щохвилинного контексту та індивідуальності концептоносія" [7, с. 394].

Концепт є складним утворенням, що неодноразово підкреслюється в ряді робіт лінгвістів (М. Болдирев, С. Воркачов, В. Карасик, В. Колесов, В. Маслова, М. Пименова, З. Попова, Ю. Степанов, Й. Стернін та ін.). Багатокомпонентна і багатоширова структура концепту може бути виявлена через аналіз мовних засобів її репрезентації. Дослідники концептів розробили методику поетапного дослідження концептів текстовими засобами: 1) виявлення набору ключових слів тексту; 2) опис позначуваного концептуального простору; 3) визначення базового концепту (концептів) описаного концептуального простору [1, с. 83]. Л. Бабенко підкреслює, що "вивчення концептосфери тексту (або сукупності текстів одного автора) передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких вживаються ключові слова – носії концептуального смислу – з метою виявлення характерних властивостей концепту" [1, с. 85].

Мета дослідження – описати особливості формування концепту "жертва" системою мовних засобів Нового Завіту.

Поняття "жертва" має одне з найважливіших смислових навантажень у картині світу Святого Письма. Аналіз його

концептуального простору дає можливість з'ясувати його смислове навантаження, виявити основні ідеї, детерміновані його функціонуванням у тексті. Концепт складається з компонентів, тобто "окремих ознак об'єктивної або суб'єктивної дійсності, які диференційовано відображені в його змісті й розрізняються за ступенем абстракції" [6, с. 17]. При цьому ми опираємося на спосіб концептуалізації текстових смислів, що визначаються найближчим контекстом, який формується дистрибутивними зв'язками лексеми, що має статус імені концепту. Його функцію виконує мовна одиниця (слово, словосполучення, фразеологізм і т. ін.), яка виражає концепт в найбільш повному обсязі та найбільш загальній формі. До уваги беруться синтагматичні, парадигматичні і дериваційні зв'язки цієї одиниці як найбільш значимої для вербалізації концептуальної моделі, які детермінують її компонентний простір, тобто в кінцевому підсумку концепт співвідносний з планом вираження лексико-семантичної парадигми.

Жертвоприношення, які до цього часу існують у представників деяких культур, протягом усієї історії людства були широко поширеною практикою. Їх мета – ублажання і умилостивлення того чи іншого божества, вираження вдячності за подані блага або свого роду їх "купівля". Супроводження свого прохання принесеною жертвою вважається підставою на право отримати бажане. Вважається також, що принесенням жертви можна схилити божество на свій бік і отримати божественне благословіння.

Про значення жертвоприношень Бог повідомив ізраїльському народові після їх звільнення з єгипетського рабства. Таким чином у старозавітні часи ізраїльтяни приносили в жертву Богу тварин у відповідності із Законом, який Господь дав Мойсею. Це зведення законів стало основою Завіту, який виділив ізраїльтян із інших народів і дозволив їм вважати себе народом, посвяченим Богові. Тим самим хоча, як і всі інші люди, сини Ізраїлеві не були вільні від гріха, Бог повелів їм приносити жертви, з допомогою яких вони повинні бути підтверджувати свою вірність завіту, отримувати прощення за порушення Божих заповідей і завіту. Цієї традиції свято дотримувалися і в часи

земного життя Спасителя. У тексті Євангелія фінкціонування поняття "жертва" демонструє ряд словживань, сукупнясть яких складає план вираження певного лексико-семантичного поля. Мовне втілення концепту здійснюється шляхом використання ряду найменувань, які формують уявлення про те, що ізраїльський народ приносить жертви Богові. Функцію імені концепту виконує при цьому в більшості випадків лексема "жертва". Наприклад: *І сказав Йому книжник: Добре, Учителю! Ти поправді сказав, що Один Він, і нема іншого, окрім Нього, і що Любити Його всім серцем, і всім розумом, і всією душею, і з цілої сили, і що Любити свого ближнього, як самого себе, це важливіше за всі цілопалення й* ***жертви****!* (Мар. 12:32-34): *А першого дня Опрісноків, коли пасху приношено* ***в жертву****, сказали Йому Його учні: Куди хочеш, щоб пішли й приготували ми Тобі пасху спожити?* (Мар. 14:12); *А коли за Законом Мойсея минулися дні їхнього очищення, то до Єрусалиму принесли Його, щоб поставити Його перед Господом, як у Законі Господнім написано: Кожне дитя чоловічої статі, що розкриває утробу, має бути посвячене Господу, і щоб* ***жертву*** *скласти, як у Законі Господньому сказано, пару горличат або двоє голубенят* (Лук. 2:22-25); *Того часу прийшли були дехто, та й розповіли Йому про галілеян, що їхню кров Пілат змішав був із їхніми* ***жертвами****. Ісус же сказав їм у відповідь: Чи ви думаєте, що оці галілеяни, що так постраждали, грішніші були від усіх галілеян? Ні, кажу вам; та коли не покаєтеся, то загинете всі так!* (Лук. 13:1-3); *І настав день Опрісноків, коли пасху приносити* ***в жертву*** *належало. І послав Він Петра та Івана, говорячи: Підіть, і приготуйте нам пасху, щоб її спожили ми* (Лук. 22:7,8); *Тоді взяв Павло мужів отих, і назавтра очистився з ними, і ввійшов у храм, і звістив про виконання днів очищення, так, аж за кожного з них була* ***жертва*** *принесена* (Дії 21:26).

Словом "жертва" в Євангелії позначається як уся система жертвоприношень, так і практично будь-які (за винятком деяких, що мають певну назву) жертви, так само як і жертви, які приносилися в певних випадках, і ті, які священикам і звичайним людям дозволялося вживати як їжу. Як синонімічні найменування

для досліджуваного поняття у Новому Завіті виступають також слова "дар" і "кров". Наприклад: *Бо коли б на землі перебував, то не був би Він священиком, бо тут пробувають священики, що* ***дари*** *приносять за Законом* (Євр. 8. 4); *Кожен бо первосвященик, що з-між людей вибирається, настановляється для людей на служіння Богові, щоб приносити* ***дари*** *та жертви за гріхи, і щоб міг співчувати недосвідченим та заблудженим, бо й сам він перейнятий слабістю. І тому він повинен як за людей, так само й за себе самого приносити жертви за гріхи* (Євр. 5:1-3); *При такому ж урядженні до першої скинії входили завжди священики, правлячи служби Богові, а до другої раз на рік сам первосвященик, не без* ***крові,*** *яку він приносить за себе й за людські провини. Святий Дух виявляє оцим, що ще не відкрита дорога в святиню, коли ще стоїть перша скинія* (Євр. 9:6-8); *Маємо жертівника, що від нього годуватися права не мають ті, хто скинії служить, бо котрих звірят* ***кров*** *первосвященик уносить до святині за гріхи, тих м'ясо палиться поза табором* (Євр. 13:10-12).

Використання слова "кров" при формування концептуального поля досліджуваного поняття є закономірним. Серед найважливіших встановлених старозавітним Законом видів жертв лише одна булла безкровною: хлібне принесення, яке розглядалося як доповнення до жертви всеспалення. Кров тварини проливалася за викуплення гріхов однієї людини, нехай навіть цілого народу, але все одно це було очищення тимчасове і часткове. Повністю змити гріхи гріхи всього людства, всі, які здійснились і здійснюються, могла тільки досконала жертва, кров єдиного безгрішного – Сина Божого. За словами апостола Павла, старозавітні жертви були "образом і тінню" (Євр. 8. 5) діяння Ісуса Христа. В якості такого "образу" вони були встановлені на час дії Старого Завіту "до часу направи" (Євр. 9. 10), тобто до часу приходу Христа. Старозавітні жертви, які передвіщали життя і смерть Ісуса Христа і тільки в такому зв'язку набували смислу, повинні були підготувати народ Ізраїля до приходу обіцяного Месії.

Таким чином структура концепту "жертва" в досліджуванму тексті детермінується також контекстами для найменування Ісуса Христа. Одними із найчастотніших є фрагменти, які свідчать, що у

Новому Завіті як жертва за гріхи людей був принесений Ісус Христос. Старозавітні жертви повинні були підготувати народ Ізраїля до появи Спасителя, Який тільки один міг принести жертву, здатну дати людям викуплення і спасіння. Наприклад: *А за них Я посвячую **в жертву Самого Себе**, щоб освячені правдою стали й вони* (Іван. 17:19); *...що **Його** Бог дав **у жертву** примирення в крові Його через віру, щоб виявити Свою правду через відпущення давніше вчинених гріхів* (Рим. 3:25); *Отож, очистьте стару розчину, щоб стати вам новим тістом, бо ви прісні, бо наша Пасха, **Христос,** за нас **у жертву** принесений* (1 Кор. 5:7); *...і поводьтеся в любові, як і Христос полюбив вас, і видав за нас **Самого Себе**, як дар і **жертву** Богові на приємні пахощі* (Еф. 5:2); *...що потреби не має щодня, як ті первосвященики, перше приносити **жертви** за власні гріхи, а потому за людські гріхи, бо Він це раз назавжди вчинив, принісши **Самого Себе*** (Євр. 7:27); *...бо інакше **Він** мусив би часто страждати ще від закладин світу, а тепер Він з'явився один раз на схилку віків, щоб **власною жертвою** знищити гріх* (Євр. 9:26).

Також концепт "жертва" трактується у причинно-наслідковій парадигмі, асоціюючись із поняттям "гріх", тобто Ісус Христос приніс Себе в жертву за гріхи людей. Гріхопадіння перших людей порвало зв'язок їх та їхніх нащадків із Богом. У тих випадках, коли приносилися одночасно декілька старозавітних видів жертв, першими приносились жертви за гріхи, а потім уже інші. За гріхом неминуче слідує смерть ("заплата за гріх – смерть" (Рим. 6. 23)), тому – за милосердною постановою Бога – дозволялося, щоб замість грішника померла жертва, оплативши своїм життям його гріх. Чи могла тварина, яка не мала ніякого відношення до гріховного вчинку, заміняти людину, знімати гріх з людини, створеної за образом і подобою Бога? "…бо тож неможливе, щоб кров биків та козлів здіймала гріхи!" (Євр. 10:4). Старозавітна жертва сама по собі була безсилою, вона ставала дієвою лише завдяки новозавітній жертві Ісуса Христа, на яку вказувала. Святе Письмо учить нас дивитися на смерть Ісуса Христа як на викупну жертву за гріхи людства. Таким чином у тексті Євангелія поняття "жертва" знаходить свою подальшу реалізацію завдяки активному

концептотвірному функціонуванню лексеми "гріх", яке формує його смислове наповнення. Таким чином подальша конкретизація досліджуваного концепту здійснюється через фрейм: "Ісус Христос приніс Себе в жертву за гріхи людей". Наприклад: *А* ***Він за гріхи*** *світу* ***приніс жертву*** *один раз, і назавжди по Божій правиці засів, далі чекаючи, аж вороги Його будуть покладені за підніжка Його ніг* (Євр. 10:12); *…що* ***Його Бог*** *дав* ***у жертву*** *примирення в крові Його через віру, щоб виявити Свою правду через відпущення давніше вчинених* ***гріхів*** (Рим. 3:25); *...бо інакше Він мусів би часто страждати ще від закладин світу, а тепер Він з'явився один раз на схилку віків, щоб* ***власною жертвою*** *знищити* ***гріх*** (Євр. 9:26); *Бо* ***Христос*** *увійшов не в рукотворну святиню, що була на взір правдивої, але в саме небо, щоб з'явитись тепер перед Божим лицем за нас, і не тому, щоб часто приносити в жертву Себе, як первосвященик увіходить у святиню кожнорічно із кров'ю чужою, бо інакше Він мусів би часто страждати ще від закладин світу, а тепер Він з'явився один раз на схилку віків, щоб* ***власною жертвою*** *знищити* ***гріх.*** *І як людям призначено вмерти один раз, потім же суд, так і* ***Христос*** *один раз був* ***у жертву*** *принесений, щоб понести* ***гріхи*** *багатьох, і не в справі гріха другий раз з'явитися тим, хто чекає Його на спасіння* (Євр. 9:24-28); *Бо як ми грішимо самовільно, одержавши пізнання правди, то вже за гріхи не знаходиться* ***жертви****, а страшливе якесь сподівання суду та гнів палючий, що має пожерти противників. Хто відкидає Закона Мойсея, такий немилосердно вмирає при двох чи трьох свідках, скільки ж більшої муки, – додумуєтеся? – заслуговує той, хто потоптав* ***Сина Божого****, і хто кров заповіту, що нею освячений, за звичайну вважав, і хто Духа благодаті зневажив!* (Євр. 10:26-29); *Наступного дня Іван бачить Ісуса, що до нього йде, та й каже: Оце* ***Агнець Божий****, що на Себе* ***гріх*** *світу бере!* (Іван. 1:29). Останній фрагмент демонструє синонімічний зв'язок концепту "жертва" зі словом Агнець, яке є одним із імен Ісуса Христа і представляє одну зі сторін Його місії – бути покутною жертвою за гріхи людей, якою у старозавітному Законі був агнець.

Концептуальне поле досліджуваного поняття формується контекстами, взаємозв'язаними загальним семантичним компонентом на позначення освячення, формуючи таким чином фрейм із смисловим наповненням: "Христос приніс Себе в жертву, щоб освятити людей". Мовна експлікація цього напрямку осмислення досліджуваного концептуального утворення базується на використанні в контекстах слова "освячувати" і служить для вираження мети принесення жертви Ісусом Христом: звільнення людей від влади гріха, освячення їх. Наприклад: *У цій волі ми* ***освячені жертвоприношенням*** *тіла Ісуса Христа один раз* (Євр. 10:10); *А Він за гріхи світу приніс* ***жертву*** *один раз, і назавжди по Божій правиці засів, далі чекаючи, аж вороги Його будуть покладені за підніжка Його ніг. Бо* ***жертвоприношенням*** *одним вдосконалив Він тих, хто* ***освячується*** (Євр. 10:12-14); *А за них Я посвячую* ***в жертву*** *Самого Себе, щоб* ***освячені*** *правдою стали й вони* (Іван. 17:19); *У цій волі ми* ***освячені жертвоприношенням*** *тіла Ісуса Христа один раз* (Євр. 10.10).

Іншими засобами вербалізації концепту "жертва" є одиниці на позначення абстрактних, духовних понять духовності, святості, доброчинності, спільності, служіння, хвали та ін. Такі засоби стали текстотвірними для формування фрейму: "У Новому Завіті Бог закликає послідовників Христа, християн, служити, приносити духовні жертви". Ці жертви полягають в повній покорі Ісусу Христу, служінні Йому, хвалі, доброчинності та спільності. Наприклад: *Тож благаю вас, браття, через Боже милосердя, повіддавайте ваші тіла на* ***жертву живу, святу****, приємну Богові, як розумну* ***службу*** *вашу, і не стосуйтесь до віку цього, але переміниться відновою вашого розуму, щоб пізнати вам, що то є воля Божа, добро, приємність та досконалість* (Рим. 12:1-3); *І самі, немов те каміння живе, будуйтеся в дім духовий, на священство святе, щоб приносити* ***жертви духовні****, приємні для Бога через Ісуса Христа. Бо стоїть у Писанні: Ось кладу Я на Сіоні Каменя вибраного, наріжного, дорогоцінного, і хто вірує в Нього, той не буде осоромлений!* (1 Петр. 2:5,6); *... бо постійного міста не маємо тут, а шукаємо майбутнього! Отож, завжди приносьмо*

Богові ***жертву хвали****, цебто плід уст, що Ім'я Його славлять. Не забувайте ж і про* ***доброчинність та спільність****, бо* ***жертви*** *такі вгодні Богові* (Євр. 13:14-16).

Отже, поняття "жертва", будучи одним із ключових Біблії, є важливою частиною її концептуальної системи. Воно представляє багатовимірне утворення, в якому акумульована інформація про різні аспекти його функціонування в тексті. У ході аналізу мовних засобів, які формують концептуальні поля досліджуваного поняття, з'ясовано, що базовими для його текстової реалізації є компоненти "Ісус Христос", "гріх", "освячення", "духовність". Таким чином у концепції жертви втілюється думка про те, що Ісус Христос став жертвою за гріхи людей, щоб вони були освячені і приносили йому духовні жертви.

Представлений у дослідженні підхід до опису мовних характеристик концептів дозволяє з'ясувати всю палітру змісту основних біблійних понять, пов'язану з їх роллю і місцем в системі основних тем та ідей Святого Письма.

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста : учебник для вузов по спец. "Филология" / Л.Г. Бабенко, И.Е. Васильев, Ю.В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 534 с. 2. Болотнова Н.С. Поэтическая картина мира и её изучение в коммуникативной стилистике текста / Н.С. Болотнова // Сибирский филологический журнал. – Новосибирск. – 2003. – № 3-4. – С. 198-207. 3. Воркачев С.Г. Концепт как "зонтиковый термин" / С.Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 24. – М., 2003. – С 5-12. 4. Воркачев С.Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты // С.Г. Воркачев. – Известия РАН. Серия лит-ры и языка. – 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 47-58. 5. Пименова М.П., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение: учебное пособие / М.П. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М. : Флинта, 2011. – 176 с. 6. Попова З.Д. Понятие концепт в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 1999. – 30 с. 7. Якушева Г.В. Концепт / Г.В. Якушева // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М., 2001. – С. 394. 8. Цитати наводяться за текстом: Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена / Пер. І. Огієнка. – К., 1992. – 1255 с.

Дергач Д.В., к. філол. н.

МОВОЗНАВСТВО В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА: НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

У статті аналізується науковий доробок Михайла Максимовича в галузі лінгвістики (ширше – філології), який започаткував мовознавчий напрямок і визначив його перспективу в Київському університеті Святого Володимира.

Ключові слова: мовознавство, словесність, україністика, славістика, порівняльно-історичний метод, історико-етимологічний принцип.

In the article the scientific linguistic (wider – philological) works of Mykhajlo Maksymovych are analysed. The main attention is paid to the beginning of linguistic direction and its perspective in the Kyiv St. Volodymyr university.

Key words: linguistics, literature, Ukrainian and Slavic scientific studies, comparative and historical method, historical and etymologic principle.

В статье анализируется научные работы Михаила Максимовича в отрасли лингвистики (шире – филологии), которые положили начало языкознанию и определили его перспективу в Киевском университете Святого Владимира.

Ключевые слова: языкознание, словесность, украинистика, славистика, сравнительно-исторический метод, историко-этимологический принцип.

Системний характер лінгвістичних досліджень в Україні пов’язується з контекстом, зокрема, 19 століття, коли йдеться про заснування університетських, наукових центрів у Києві, Харкові та ін. Відтак, з’являються ґрунтовні, концептуально виважені мовознавчі праці, які визначають перспективу й подальший розвиток цієї галузі гуманітарного знання.

Однією з найбільш помітних постатей у фаховому дискурсі того часу є, без сумніву, М.О. Максимович, який своїми лінгвістичними, ширше – філологічними студіями окреслив відповідний дослідницький локус у Київському університеті як складовій частині ним заснованої Київської історико-філологічної школи. Наукова інтерпретація М. Максимовичем ідей європейських авторів (В. Шеллінга, П.-Й.Шафарика та ін.), введення у науковий обіг методів і фактології, що вже були апробовані в концептуальних викладах інтелектуалів-сучасників, звернення до широкого спектру лінгвістичної проблематики – від історичних витоків української мови ("Русская речь в сравнении с западно-словянскою", "Критико-историческое исследование о русском языке" та ін.), питань нормування та правопису ("О правописании малороссийского языка"), етимології ("О малороссийском произношении местных имён") до постановки проблеми про стилістичний дискурс – все це визначило пріоритети, напрямки й еволюцію лінгвістичної думки в Україні першої половини 19 століття, зокрема, в Київському університеті Святого Володимира.

Так, у своїх наукових спостереженнях, які з погляду нового часу можна вважати синкретичними, М. Максимович активно звертався до аналізу мови в просторі культури, її історії, еволюції, що дозволяє йому говорити про поняття словесності, зокрема слов’янської цивілізації: "именемъ Словесности означается совокупность памятников, въ которыхъ выразилась душа и жизнь народа посредствомъ языка, изустно либо письменно" [12, с. 348]. В авторській концепції щодо історії словесності М. Максимович наголошував на поступальному характері розвитку народу, а отже, і його мови, коли кожен попередній період визначає вектор наступного. Коли йдеться про літературну мову, необхідно аналізувати вже наявну традицію, що часто трансформується в історичному часі, особливо з огляду на визначальні для мовознавця екстралінгвальні фактори.

У контексті названої проблематики заслуговує на увагу системне обґрунтування М. Максимовичем наявності в

культурному просторі слов'янської цивілізації окремої "южнорусской" мови, що, на його думку, є східнослов'янською і проміжною між "руською" і польською. Така теза дозволила науковцю сформувати новаторський підхід до славістики в її широкому розумінні, зреалізований у науковому діалозі з Й. Добровським, який на межі XVIII – XIX ст. започаткував порівняльно-історичні дослідження в славістичній галузі. Акцентується увага на створенні та ґрунтовному аналізі М. Максимовичем "нової схеми мов слов'янських" [2], у якій важливе місце надається і українській мові, з увагою до її історії та типологічних особливостей. Модерні для лінгвістики початку XIX ст. ідеї дослідник розвиває зокрема і в наукових коментарях, передмові до збірки "Малороссийские песни", поява якої наприкінці 20-х рр. XIX ст. розширила власне фольклористичні спостереження автора мовознавчим доведенням того, що малоросійське наріччя можна і треба сприймати як окрему, "живу, самобутню" [7, с. 362] мову, "відмінну від великоруської, а тим більше від польської" [7, с. 361]. У названій праці, а пізніше – в статті "О правописании малороссийского языка. Письмо к Основьяненку" (1842) [11] була порушена ще одна проблема, диференційна для філологічного пошуку М. Максимовича, – правописна. На думку дослідника, правописний кодекс повинен базуватися на історико-етимологічних засадах, що полягають у збереженні написання давніх, етимологічних форм слова, а отже, це дозволяє виявляти та аналізувати їх історичні зміни.

Уже згадувана "нова схема мов слов'янських", остаточно оформлена М. Максимовичем у 30-40-х рр. XIX ст., справді була "новою" для тогочасного слов'янського наукового дискурсу. З урахуванням екстралінгвального суспільно-політичного, історичного контексту українська мова була позбавлена функціонального статусу й не входила до офіційно прийнятої стратифікації слов'янських мов на південну та західну гілки. Полемізуючи з багатьма дослідниками (Й. Добровським, П. Шафариком та ін.), М. Максимович на основі глибокого зіставного, порівняльно-історичного аналізу широкого матеріалу, критичного погляду на позиції інших науковців із

приводу цього питання запропонував авторську концепцію щодо мов слов'янського світу, а отже, обґрунтував критерії їх поділу, з урахуванням української та білоруської мов. У результаті було створено, за оцінками багатьох учених, у тому числі й М. Карпенко, оптимальну, актуальну й сьогодні класифікацію слов'янських мов на західно-, східно- і південнослов'янські, батьком якої вважають М. Максимовича.

Так, загальноприйнятною вважається думка, що П. Шафарик позитивно оцінював погляди М. Максимовича на місце української мови серед інших слов'янських, і це, як відомо, посприяло включенню чеським лінгвістом східнослов'янського контексту до видання "Slovanském národopisu". Хоч, як зауважує М. Карпенко, "можна вважати, що він [П. Шафарик – **Д.Д**.] утримався від прямих оцінок" [3, с. 7] щодо аналізованої концепції М. Максимовича, але загалом уважав її оптимальною для розвитку, а головне опису слов'янських мов, із увагою, в першу чергу, до їх тричленної класифікації: "східнослов'янська група мов в цілому і кожна з них зокрема (українська, російська, білоруська) мають повне право на особливий статус, їх доведеться ввести в класифікаційну систему рано чи пізно. "Малоросійські пісні" стали першим, але дієвим стимулом для цього" [3, с. 6-7].

В історії мовознавства, зокрема слов'янського, відомим також є листування М. Максимовича з М. Погодіним, яке репрезентує погляди науковців на питання походження української мови. М. Максимович, знову ж таки відштовхуючись від фахово проаналізованого та прокоментованого матеріалу, на основі історичних фактів вдається до полеміки з російським ученим М. Погодіним, а потім й іншими дослідниками, які заперечували самобутність українського народу та його мови. У своїх "Филологических письмах к М.П. Погодину" (1856), "Ответных письмах к М.П. Погодину" (1857), "Новых письмах к М.П. Погодину…" (1863) М. Максимович намагається довести автохтонність, а не прийшлість українського населення Наддніпрянщини в києворуський період, заперечити претензії Росії на пам'ятки того часу й у результаті в черговий раз

підтвердити індивідуальний характер розвитку української мови та її носіїв.

Сформована М. Максимовичем традиція розуміння й опису мови, зокрема в порівняльно-історичному ракурсі, зрозуміло, мала наступництво (і це важливо в науці), зреалізоване в різних щодо об'єкта, предмета або методології працях. Зокрема, М. Карпенко як відомий у філологічному колі "максимовичезнавець" у своїх численних наукових розвідках, присвячених цьому питанню, переконливо зауважує на поліаспектності впливу постаті М. Максимовича на розвиток слов'янської гуманітаристики в цілому. Так, дослідниця вдається до зіставлення поглядів на мову, її природу, структуру, особливості з одного боку М. Максимовича, а з іншого – О. Потебні, М. Костомарова, М. Драгоманова, Л. Булаховського та ін.

Ґрунтовно дослідивши результати різновекторних наукових спостережень М. Максимовича в галузі історії, мовознавства, історії мовознавства, фольклористики та інших сфер гуманітарного знання, біографічні відомості, пов'язані з різними етапами життя дослідника (наприклад, "докиївським", або "київським"), зокрема, М. Карпенко переконливо доводить роль цього видатного вченого (як вона зазначає, "вченого-енциклопедиста" [7, с. 361]) у формуванні та еволюції наукової, передусім історико-філологічної, думки в стінах Київського університету Святого Володимира.

Загалом, це дозволяє дійти висновків, що наукова творчість М. Максимовича в певний спосіб сформувала й мовознавчий дискурс у Київському університеті. Відтак, лінгвістична, а отже, й філологічна, гуманітарна україністика, славістика досліджувалися першочергово в контамінації кількох основних у цьому контексті епістем – філологічній (більшою мірою мовознавчій і фольклористичній) та історичній. Це визначило перспективу порівняльно-історичного та зіставно-лінгвістичного аналізу М. Максимовича передусім східнослов'янської тематики, з особливою увагою до окремішності, незалежного статусу української мови, висновок щодо чого постав як результат ґрунтовного дослідження пам'яток, зокрема, української мови та культури.

Глибина та об'єктивність проаналізованих результатів дослідницького пошуку М. Максимовича дозволяють фахівцям у галузі історії мовознавства, вважати його постать як засновника наукової україністики та русистики в комплексі актуальних питань загальнославістичного циклу, що формувався та розвивався зокрема і в Київському університеті й мав свій безпосередній вплив на традиції інших наукових центрів.

1. Карпенко М. А. Киевская историко-филологическая школа : М.А. Максимович как ее основатель в Университете Святого Владимира / М.А. Карпенко // Слово. Символ. Текст : сборник научных трудов. – К., 2006. – С. 14-26. 2. Карпенко М.А. "Новая схема языков славянских" М. А. Максимовича и становление киевской историко-филологической школы в Университете Св. Владимира / М.А. Карпенко // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2004. – № 5. – С. 1-9. 3. Карпенко М.А. Первое письмо П. Й. Шафарика М. А. Максимовичу (1835 г.): восточнославянские измерения (к 50-летию публикации) / М. А. Карпенко // Русистика. – 2011. – Вып. 11. – С. 5-10. 4. Карпенко М.А. Полемика М. А. Максимовича с Й. Добровским и П. Й. Шафариком о классификации славянских языков и ее резонанс в восточнославянском языкознании / М. А. Карпенко // Русистика. – 2003. – № 3. – С. 53-58. 5. Карпенко М.А. У истоков славистической концепции М.А. Максимовича и киевской историко-филологической школы / М.А. Карпенко // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2005. – № 1. –С. 5-10. 6. Карпенко М.О. Витоки й становлення київської історико-філологічної школи на терені університету Святого Володимира: "Нова схема мов слов'янських" М.О. Максимовича / М.О. Карпенко // Мова і культура : Науковий щорічний журнал. – К., 2003. – Вип. 6. – Т. 5. – Ч. 1. – С. 200-210. 7. Карпенко М.О. Київська історико-філологічна школа в персоналіях : М. О. Максимович як її засновник : (До 200-річчя від дня народження) / М. А. Карпенко // Проблеми семантики слова, речення та тексту : збірник наукових праць. – К., 2005. – Вип. 13. – С. 360-365. 8. Карпенко М. О. М. О. Максимович як засновник наукового українознавства та Київської історико-філологічної школи в славістиці / М.О. Карпенко // Суспільствознавчі науки та відродження нації. – Луцьк, 2003. – Кн. 3. – С. 53-56. 9. Карпенко М.О. М.О. Максимович: біля витоків східнослов'янського мовознавства в київському Університеті Св. Володимира / М.О. Карпенко // Педагог, вчений, патріот. – К., 1997. – С. 19-32. 10. Карпенко М.О. Перший лист П.Й. Шафарика до М.О. Максимовича в інтерпретації А.Й. Багмут / М.О. Карпенко // На

хвилях мови. Аллі Йосипівні Багмут. – К. : КММ, 2011. – С. 168-177. 11. Максимович М. О правописании Малороссийского языка: Письмо к Основьяненко / Максимович Михаил // Історія українського правопису XVI-XX століття. Хрестоматія. − Київ, 2004. − С. 88-106. 12. Максимович М.А. Собрание сочинений : В 3 т. / М.А. Максимович. – К. : ИПЦ "Киевский университет", 2008. – Т. III. – 752 с. 13. Плющ П.П. Из истории украинского правописания / П.П. Плющ // Вопросы филологии. – М., 1969. – С. 293-297. 14. Шевченко Л.І. Михайло Максимович і проблеми становлення лінгвістичної теорії в Україні / Л.І. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2001. – Вип. 4. – С. 14-21.

Домилівська Л.В., к. філол. н.

ФОЛЬКЛОРНА СИМВОЛІКА У ФІЛОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ М. МАКСИМОВИЧА

У статті проаналізовано розуміння М. Максимовичем фольклорної символіки в аспекті її впливу на розвиток та становлення української літературної мови, означено методологічні принципи дослідження вченим народнопоетичних мовосимволів.

Ключові слова: фольклорний символ, філологічна концепція, М. Максимович.

The article deals with the problem of M. Maksymovych' interpretation of folklore symbols in the aspect of their influence on evolution and formation of the Ukrainian literary language. The author analyzes M. Maksymovych' methodic principles of folrlore symbols' studies.

Key words: folrlore symbols, philological conception, M. Maksymovych.

В статье анализируется понимание М. Максимовичем фольклорной символики в аспекте ее влияния на развитие и становление украинского литературного языка, определены методологические принципы исследования ученым народнопоэтических символов.

Ключевые слова: фольклорный символ, филологическая концепция, М. Максимович.

З іменем М. Максимовича в історії українського мовознавства пов'язане зародження історико-філологічної школи в Київському університеті, адже з позицій сучасного розуміння процесів розвитку наукової парадигми вчений уперше обґрунтував і репрезентував міждисциплінарний аспект дослідження мовних явищ. Так, перебуваючи під впливом "модного" на той час "слов'янофільства", М. Максимович звертається у своїх філологічних пошуках до фольклорної символіки, яка, на переконання прихильника міфологічного напрямку в філології, акумулює в собі світовідчуття народу. Важливо підкреслити, що український за походженням дослідник, маючи авторитетний вплив у Московському і Петербурзькому наукових осередках, зосереджує увагу саме на "малоросійському" фольклорі, а отже, вперше робить спробу інтерпретації фольклорної символіки в аспекті мовного коду українців.

Своє непідробне захоплення фольклорною словесністю, незважаючи на матеріальні труднощі, які спіткали М. Максимовича у зв'язку з виданням "Украинских народных песен" 1834 року, вчений висловлює в листі до редактора "Журнала Министерства народного просвещения" К.С. Сербіновича від 6 березня 1834 року: "Особенно меня песни подрезали: за тысячу – слишком чистых, кровных рублей, заплоченных 1834 года за издание 1-го тома Укр[аинских] песен и Голосов, я получил доселе только на несколько сот, и то книгами! А между тем страх хотелось бы мне напечатать второй и прочие томы, тем более что от многих как бы в укор слышу ожидания и песен, и Наума... и нечего сказать, во втором томе заключается сотни четыре песен женских, где **столько прелести народно-поэтической** [виділ. нами – **Л.Д.**], что невольно говорю себе "ох и жаль же жаль, на сердце печаль – что на свет их не пускаю! А все потому, что грошей не маю!" И я даже готов, решаюсь просить у Вас совета и содействия: нельзя ли хоть где-нибудь, хоть как-нибудь выхлопотать хоть тысячу рублей на издание второго тома; а там бы я и сам мог

двинуть продолжение, если бы вспоможения нельзя было умножить" [3, с. 269]. Як відомо, третя збірка "Сборник украинских песен" побачила світ у Києві в 1849 р. На наш погляд, у словах ученого відображено розуміння ним важливості дослідження фольклору для розвитку слов'янської філології в цілому, що узгоджується з іншою, важливою на той час ідеєю М. Максимовича щодо "старобытности" української мови. Окрім того, незважаючи на неточність операційного термінoряду, почасти відсутність достатньої наукової аргументації, М. Максимович залишається все ж послідовним у своїх наукових вподобаннях.

Цілком закономірним у такому разі є зверненість М. Максимовича до тексту "Слова о полку Ігоревім", переклад якого вчений здійснив у 1837 році. Така наукова зацікавленість М. Максимовича давнім текстом не стала несподіванкою для наукового середовища, новизна дослідження швидше полягала в аспекті розгляду відомої й популярної на той час проблеми: вчений зосередився на функціонуванні мовосимволів фольклорного походження в давньоруському тексті. До речі, саме лінгвістичне опрацювання символіки дозволило вченому аргументувати ще один погляд на проблему авторства "Слова...". На основі зіставного аналізу зібраних та опрацьованих текстів народнопоетичної творчості та тексту "Слова..." автор обґрунтовує ідею спорідненості давньоруського тексту та історичних дум, "південноруської" поезії, вказуючи на специфічну ритмомелодику героїчної поеми.

Про важливість заявленої позиції вченого свідчить той факт, що аналогічні пошуки здобули своє продовження у науковій практиці інших дослідників. Так, Н. Тихонравов, Ф. Буслаєв та ін. досліджували паралельність мовної символіки, представленої у "Слові..." з російським билинним епосом, вказуючи на своєрідність народного духу, акумульованого саме в фольклорному символі. У свою чергу, В. Адріанова-Перетц, аналізуючи паралелі мовної символіки, представленої в "Слові..." та усній народній творчості, підкреслює співмірність особливостей репрезентації мовосимволів *лебідь / лебедонька, орел,* об'єднаних в епізоді "соколиного полювання", однак сцена

"ловів" асоціюється в тексті "Слова..." з "грою на гуслях": *"Боян же, братие, не 10 соколовь на стадо лебедей пущаше, нъ своя вещиа прьсты на живая струны въскладаше; они же сами князем славу рокотаху"* [1, с. 17].

Сам М. Максимович віднаходить текст української пісні, де представлена подібна символіка, однак у "Слові..." вона набуває іншого, авторського змісту:

Ой на морі, на морі синенькім
там плавала біла ***лебедонька***
з маленькими ***лебедятами.***
Де ся взяв сизопірий орел,
став ***лебедку*** *бити й забивати,*
стала ***лебедка*** *до його промовляти:*
Ой не бий мене, сизопірий орлоньку,
скажу тобі всю щирую правдоньку ...[3, с. 256].

Очевидно, що фольклорна символіка, на думку М. Максимовича, слугувала для автора "Слова..." джерелом системи образів майбутньої поеми, де означені мовосимволи в результаті семантичних трансформацій набули нового, нетипового для зібраних зразків усної народної творчості смислового наповнення.

Сам учений наголошував: "К замечанию о нападении сокола (на гусей и лебедей) прибавить надо, что так и в великорус[ских] стар[инных] песнопениях:

"Он (Волх) обернется ***ясным соколом****,*
полетел он далече на сине море,
а бьет он ***гусей****, белых* ***лебедей****"* [3, с. 256].

Аналізуючи філологічну концепцію фольклорної символіки М. Максимовича, наголосимо, що дослідник керувався одним із підходів до розуміння символу, який ґрунтується на засадах поетики. Учений інтерпретує символ (зокрема, **фольклорний символ**) як уявлення, викликане певним колом асоціацій у визначеній поетичній системі.

Саме М. Максимович одним із перших намагається науково пояснити символізацію в мові її образною стороною, процесом художнього освоєння світу; поетичний символ в такому разі ідентифікується з фольклорним образом. Таким чином,

ґрунтовніше прочитання ідей М. Максимовича вказує на їх екстрапольованість у площину вчення про взаємозалежність мови й мислення, що не втрачає своєї актуальності й досі.

Лінгвістичне дослідження слів і сполучень слів-символів на сьогодні виходить за межі онтології, семіотики, культурології, літературознавства, фольклористики тощо, хоч і спирається на їхні результати. Сучасне мовознавче вчення ґрунтується на з'ясуванні мовної природи символу, вивченні особливостей його функціонування в тексті, а в ширшому розумінні – визначенні глибинних процесів і явищ мовних систем, закономірностей структурування смислових процесів через пізнання людської діяльності і створеної на її основі картини світу (на що в системі "термінопонять" свого часу вказував і М. Максимович). Так, на думку Н. Лисюк: "уже в першій праці М. Максимовича ми стикаємося з виокремленням в усній народнопоетичній творчості, якщо говорити в сучасних термінах, рослинного, тваринного та метеорологічного кодів" [4, с. 72]. На цьому шляху окреслено основні диференційні ознаки, що відрізняють символ від метафори, визначені основні типи символів, форми виявлення їх значення тощо. Однак цілісної теорії символізації в мові, з урахуванням походження, розвитку, функціонування словесних символів у різних мовних структурах та з опорою на неоднакові умови контекстного вживання, досі не створено; символи, як правило, розглядають принагідно, у зв'язку з дослідженням мовної метафори.

Окрім того, співмірним із філологічною концепцією М. Максимовича щодо фольклорного символу є сучасне тлумачення архетипових символів, що передають тотожне або дуже схоже значення для більшої частини, а то й для всього людства і стають такими через подібність природи, психіки людини, однак і вони орієнтовані на певну спільність. Загальна ідея, що її передає символ, часто набуває яскраво вираженого національного характеру.

На сьогодні не викликає сумніву твердження про те, що перехід від архетипового символу до власне національно локалізованого відбувається шляхом складних семантичних трансформацій, зумовлених метафоричним перенесенням на

ґрунті певної етнокультури, з опорою на відповідні фонові знання, певний "набір позицій" [2, с. 33].

Іншим важливим аспектом у філологічній концепції М. Максимовича є обґрунтування принципів народження символу в авторській художній свідомості: "изъ сочуствія Пѣвца съ Природою, происходитъ его способъ выраженія своихъ думъ предметами Природы, его метафоризмъ необходимый и естественный, а не изысканный, не искуственный. Посему уподобление есть главное дѣйствованіє въ его Поэзіи; а подобіе – главный образъ выраженія въ его Пѣсни, составляющій истинную красоту въ ней, а не прикрасу" [5, с. 540]. Наголосимо, що така позиція вченого свідчить про розуміння ним важливості залучення інтерпретативних методик у процесі прочитання авторського тексту.

Не менш показовим прикладом щодо впливу народнопоетичних символів на текст "Слова..." (авторського тексту!), на думку М. Максимовича, є відомий епізод про втечу Ігоря з полону: "Игорь Князь поскочи горностаемъ къ тростію и бѣлымъ гоголем на воду; въвръжеся на бръзъ комонъ, и скочи съ него, и босымъ влъкомъ потече къ лугу Донца, и полетѣ соколомъ подъ мьглами, избивая гуси и лебеди...". Подібне зображення "різноманітного" руху однієї особи М. Максимович віднаходить і в українських піснях:

- "Через темный лѣсъ – яснымъ соколомъ лети,
Черезъ быстрыи воды – бѣлымъ лебедемъ плыви,
черезъ степы далекіи – перепелочкомъ бѣжи,
На моемъ, брате, подворьи – ты голубонькомъ пади!" [3, с. 256]

Більше того, дослідник намагається віднайти паралелі і в "великорусском песнопении". Так, М. Максимович наводить цитату з пісні "Об Иване Годиновиче":

"скоро он вражбу чинил,
обернется гнедым туром,
чистые поля туром перескакал,
темные леса соболем перебежал,
быстрые реки соколом перелетал" [3, с. 256-257].

Можна наводити багато прикладів, що ілюструють глибоке розуміння М. Максимовичем фольклорної символіки та

вказують на важливість її впливу на розвиток не лише "красного письменства", а, відповідно, і української літературної мови в цілому (хоча в працях ученого представлено і термін "малоросійська мова"). Наголосимо та тому, що саме М. Максимович вперше обґрунтовує виникнення образу-символу в українському фольклорі. Такий символ є співмірним із первісним предметом, якому в народній уяві надається те чи інше символічне значення. Відповідно науково інтерпретується і слово-символ, що сприймається як мовне втілення певних узагальнених ознак.

1. Адрианова-Перетц В.П. Древнерусская литература и фольклор: к постановке проблемы Текст / В.П. Адрианова-Перетц // Труды ОДРЛ. – Т. 3. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – С. 5-32. 2. Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи / В. Кононенко // Мовознавство. – К., 1990. – №6. – С. 30-36. 3. Короткий В.А. Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині XIX століття / В.А. Короткий, С.Г. Біленький. – К. : ВЦ "Київський університет", 1999. – 388 с. 4. Лисюк Н. Михайло Максимович про символіку назв рослин в українському фольклорі / Н. Лисюк // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 72-77. 5. Максимович М.А. Собрание сочинений : В 3 т. – К.: Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2008. – Т. III. – 752 с.

Тарасова К.О.

КОМУНІКАТИВНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Статтю присвячено аналізу явища стереотипізації як невід'ємної складової процесу комунікації. Визначенню її ролі у категоризації, систематизації та зберіганні досвіду. Аналізуються способи репрезентації комунікативних стереотипів у мовленнєвому спілкуванні за допомогою комунікативних стратегій та мовленнєвих тактик.

Ключові слова: стереотипізація, комунікативний стереотип, комунікативна стратегія, мовленнєва тактика.

This article analyzes the phenomenon of stereotyping as an integral part of the communication process. Definition of its role in categorizing, organizing and storing of experience. Ways of representation of communicative stereotypes in speech are analyzed through communication strategies and tactics of speech.
Key words: stereotyping, communicative stereotype, communicative strategy, speech tactic.

Статья посвящена анализу явления стереотипизации как неотъемлемой составляющей процесса коммуникации. Определению ее роли в категоризации, систематизации и хранении опыта. Анализируются способы репрезентации коммуникативных стереотипов в речевом общении посредством коммуникативных стратегий и речевых тактик.
Ключевые слова: стереотипизация, коммуникативный стереотип, коммуникативная стратегия, речевая тактика.

У контексті когнітивно-дискурсивної парадигми розвитку лінгвістики комунікація виявляється одним із центральних об’єктів наукових досліджень та породжує постійну рефлексію у науковому суспільстві.

Потреба у міжособистісній взаємодії походить із соціальної природи людини. Комунікація, таким чином, може розглядатися як основний спосіб соціальної адаптації індивіда та, в той же час, як засіб соціальної інтеграції.

Процес комунікації регламентований правилами комунікативної поведінки, прийнятими у межах даного суспільства, що дозволяє говорити про стереотипність комунікативної взаємодії. Так, Дж. Сьорль підкреслював, що говоріння тією чи іншою мовою є надзвичайно складною формою поведінки [17, с. 152]. І.А. Стернін визначає вербальну комунікацію як процес, що відображає сукупність норм та традицій соціальної взаємодії, пов’язаних із мовленнєвим оформленням, тематикою та особливостями організації спілкування в певних комунікативних умовах [11, с. 43].

Думки про стереотипність мовленнєвого спілкування як одного з аспектів комунікації були висловлені ще у роботах М.М. Бахтіна, у яких автор довів, що "всі наші висловлювання наділені певними типовими формами постійного цілого… Навіть у найбільш вільній та невимушеній розмові ми оформляємо наше мовлення відповідно до певних … форм, іноді штампованих та шаблонних, іноді більш гнучких, пластичних та творчих" [2, с. 85]. Пізніше уявлення про те, що мовленнєве спілкування є не хаотичним, а впорядкованим явищем, закріпилося в результаті багаточисленних прагмалінгвістичних досліджень (див. роботи Н.Д. Арутюнової, А.М. Баранова, О.С. Іссерс, Г.Є. Крейдліна, О.С. Снитко, І.П. Тарасової, Ю.Є. Прохорова, Ю.М. Караулова та ін.). Визначення принципів цієї впорядкованості, механізмів мовленнєвого спілкування привело вчених до висновків про те, що мовленнєве спілкування регулюється моделями та схемами соціальної взаємодії. У зв'язку з цим з'являється можливість уявити процес комунікативної взаємодії як результат стереотипізації комунікативного досвіду даного суспільства.

Стереотипізація змістовного та формального рівнів спілкування виникає як відповідь на реальну потребу в упорядкуванні, спрощенні організації спілкування у стандартних для діяльності даного етносу умовах [10, с. 67]. Вона виконує функцію категоризації, систематизації та зберігання набутого комунікативного досвіду. Ця обставина дозволяє стверджувати, що між учасниками комунікації даного соціуму існує спільне смислове поле, яке адаптується до кожної ситуації спілкування, що визначає вибір сценаріїв, схем та стереотипів поведінки у кожній конкретній ситуації спілкування. І.Н. Горєлов зазначає, що "люди в подібних комунікативних ситуаціях часто поводяться напрочуд однаково" [5, с. 112]. У зв'язку з цим стереотипи комунікативної поведінки, крізь призму та за допомогою яких комуніканти сприймають та оцінюють один одного, ситуації взаємодії та одержувану інформацію, відіграють ключову роль у процесі спілкування.

Згідно з думкою С.Л. Рубінштейна, учасники комунікації сприймають і начебто вписують у власну картину світу іншу

людину, розшифровуючи її соціально-психологічні дані. "Учасники спілкування намагаються реконструювати у свідомості внутрішній світ один одного, зрозуміти почуття, мотиви поведінки, ставлення до об'єктів. Важливу роль при цьому відіграють стереотипи, які регулюють процес спілкування" [9, с. 11].

Соціолог Ж. Коллен визначив стереотип як "механізм взаємодії принаймні двох свідомостей, найпростішу форму комунікації, результат взаємного потягу та культурної напруги" [21, с. 192]. Зазначена концепція знайшла відображення у сучасних етнопсихолінгвістичних роботах, спрямованих на розкриття національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки (див. роботи В.Г. Гака, Д.Б. Гудкова, В.В. Красних, Ю.М. Караулова, О.С. Снитко, І.І. Токарєвої, І.А. Стерніна, Ю.О. Сорокіна, Ю.Є. Прохорова, С.М. Толстої, Н.В. Уфімцевої та ін.).

Комунікативна поведінка мовців у процесі мовленнєвого спілкування регулюється нормами соціальної поведінки, певними стереотипами та традиціями, що об'єктивуються (у даному випадку вербально) у процесі комунікації, який лише на перший погляд може мати довільну форму. Так, Р. Водак зазначає, що мовленнєва поведінка комунікантів у процесі спілкування регулюється суб'єктивними настановами мовців, соціальними нормами та моделями поведінки, властивими даній соціальній групі у даній ситуації спілкування. Набутий у результаті комунікативний досвід представлений узагальненою системою ментальних структур – когнітивних моделей, які містять уявлення про типові ситуації комунікативної взаємодії та про сценарії поведінки у рамках даних ситуацій [12, с. 44-59]. Стереотипна мовленнєва поведінка – доволі стала система мовленнєвих дій людини, що сформувалася у відповідь на звичні повторювані умови спілкування. Один раз вироблений стереотип мовленнєвої поведінки автоматизується і, як правило, без змін відтворюється в аналогічних ситуаціях спілкування, виражаючи звичне ставлення комуніканта до конкретного факту реальної дійсності чи співрозмовника.

У сучасній науковій літературі з'являється уявлення про *стереотип мовленнєвого спілкування* чи *комунікативний стереотип*. Описуючи стереотипи комунікації, С. Московичи стверджував, що "з одного боку, ми володіємо колективною свідомістю, що включає в себе вірування, уявлення та стереотипи, які ми засвоюємо за традицією, з іншого боку, ми володіємо індивідуальною свідомістю, що включає ідеї та образи, які ми отримали за допомогою власного досвіду" [13, с. 123]. Учений вводить до наукового обігу поняття соціального стереотипу, яке пізніше було апробовано терміносистемою прагмалінгвістики, в рамках якої дане явище отримало назву *стереотип мовленнєвого спілкування* чи *комунікативний стереотип*.

Термін "комунікативний стереотип" було введено у мовознавство наприкінці XX – на початку XXI століття, коли кордони лінгвістичної терміносистеми розширилися за рахунок інтеграції ключових понять декількох наукових парадигм: когнітивної, комунікативної, а також соціологічної та етнолінгвістичної. У наукових роботах 70-х – 80-х років XX століття з'являються згадки про стереотипи комунікативної поведінки; стереотипи спілкування визначаються як "сталі формули спілкування, типові конструкції, що стійко повторюються, вживаються у високочастотних побутових ситуаціях у місті (магазин, транспорт та ін.) і становлять готові формули не лише з погляду їх морфолого-синтаксичної структури, але й із погляду їх лексичної наповнюваності" [16, с. 134-139].

На відміну від образних, ментальних чи соціальних стереотипів, не пов'язаних безпосередньо з поведінкою, комунікативні стереотипи – це прояв конвенціональної мовленнєвої поведінки, що включена до інтерактивної діяльності та такої, що регулює соціальний процес [18, с. 115]. Комунікативні стереотипи за своєю мотивованістю, ступенем формалізованості та обов'язковості поділяються на ритуальні (такі, що здійснюються у типових ситуаційних контекстах за традиційною формою, невмотивовані з погляду соціуму) та неритуальні, що представляють собою конвенціональні форми поведінки, які постійно формуються під впливом соціальної

практики та передбачають можливість варіювання у репертуарі мовців. Для обох типів принципово важливою є їх індивідуальна регулярна повторюваність в однотипних ситуаціях. Комунікативні стереотипи систематизують мовленнєву поведінку і втілюють уявлення про прототипність комунікативної поведінки людини.

Комунікативні стереотипи закріплені в моделях поведінки та взаємодії індивідів у соціумі.

І.І. Токарева, розмірковуючи над стереотипом мовленнєвої поведінки, описує його як "поведінкову модель конвенціональної поведінки, визнаної соціально правильною (не в розумінні стандартних норм, а в розумінні комунікативної розшифровуваності), поведінки, що організовує соціальний процес в усіх його сферах" [18, с. 61]. На думку І.Ф. Ухванової-Шмигової, комунікативні стереотипи є особливим видом маніфестації конвенціональної мовленнєвої поведінки в межах інтерактивної діяльності індивідів у соціумі [19, с. 3-17]. У простих ритуалізованих ситуаціях мовленнєвої поведінки простежується вживання системи поведінкових стереотипів при мінімальній участі свідомості. До подібних комунікативних стереотипів належать, наприклад, комунікативні стереотипи вітання, прощання, привітання та ін. У контексті менш ритуалізованих ситуацій соціальної взаємодії ступінь раціоналізації мовленнєвої поведінки буде вищим.

Комунікативні дії у певних ситуація спілкування можна описувати з погляду типової послідовності мовленнєвих дій, яка характеризується певними стереотипізованими способами міжособистісної взаємодії, а також схемами та зразками комунікативних дій. Під типовою послідовністю мовленнєвих дій у цьому випадку мається на увазі не застигла зовнішня форма, а динамічна система взаємозумовлених схем міжособистісної взаємодії.

Яскравим прикладом подібних схем являється один із різновидів комунікативних стереотипів – стратегії мовленнєвого спілкування (чи комунікативні стратегії).

Комунікативна стратегія спрямована на структурування певного набору сценаріїв поведінки мовців у процесі комунікації.

Все частіше в сучасних наукових працях наголошується на тому, що партнери по комунікації діють не спонтанно (окрім ситуацій, у яких реалізуються ритуали мовленнєвої поведінки), не навмання, а за заздалегідь спланованою, інколи відтворюваною (хоча й достатньо динамічною) схемою. Т.А. ван Дейк визначає процес комунікації як подію, що має наративну схему, відповідно до якої впорядковуються та репрезентуються факти [6, с. 111-135]. Володіючи певним досвідом спілкування та комунікативною компетенцією, мовець не формує план комунікативної поведінки заново в кожній виникаючій ситуації спілкування, а використовує вже наявні в його ментальній системі стереотипи мовленнєвої поведінки, адаптуючи їх до даної ситуації спілкування.

Учені одностайні в тому, що учасники комунікації у процесі мовленнєвої взаємодії практично ніколи не говорять просто так: кожна комунікативна дія являється інтенціонально зумовленою, а мовленнєва активність носіїв мови у кожній окремій комунікативній ситуації має приватний характер, зумовлений конкретною комунікативно-прагматичною метою.

Формування програми мовленнєвих дій – комунікативної стратегії – передбачає організацію спілкування таким чином, щоб досягти результату у процесі взаємодії з даним партнером у даній комунікативній ситуації. Комунікативна стратегія є фактором, що регулює перебіг комунікації в даному часі та просторі, у даній комунікативній ситуації. Це – своєрідна матриця спілкування, у яку комунікант огортає (прямо чи опосередковано) свої інтенції у процесі спілкування.

У контексті відтворюваності комунікативних стратегій виникає питання про співвідношення ступеню усвідомленості та спонтанності подібних комунікативних дій та ролі раціонального й емоційного у процесі формування тієї чи іншої стратегії комунікації. На думку К. Келлерманн, будь-яка комунікація має *стратегічний характер,* і в той же час вона здійснюється *без усвідомлення* стратегії, *автоматично* [8, с. 278]. Можна припустити, що раціонально зумовленою складовою комунікативних стратегій є визначення мовцем комунікативного наміру, мети та завдань подальшого мовленнєвого акту, вибір плану та вектору комунікативних дій,

а стереотипні формули комунікативної поведінки (як вербальні, так і невербальні), за допомогою яких мовець реалізує сформований план комунікації, є відтворюваними в контексті даної стратегії стереотипами – мовленнєвими тактиками (далі – МТ) – конкретними вербальніими (та невербальними) прийомами, що реалізуються в конкретному комунікативному акті та спрямовані на вирішення проміжних задач, спямованих на досягнення глобальної мети комунікації. Ступінь усвідомленості мовленнєвих дій у процесі комунікації буває різним, і некоректно було б стверджувати, що процес комунікації є виключно спонтанним чи свідомо спланованою дією, оскільки частка раціонального і спонтанного у формуванні комунікативних стратегій у контексті різноманітних комунікативних ситуацій неоднакова.

Специфіка міжособистісної комунікації полягає в тому, що спілкування відбувається у форматі реального часу і простору – "тут і зараз". І можливість раціонального планування мовленнєвих дій у такому режимі ускладнена, однак унікальна властивість людської психіки активізувати необхідні знання з попереднього досвіду у потрібний момент значно полегшує ці операції.

Феномен мовленнєвої тактики має принципово важливе значення для дослідження комунікативних стереотипів маніфестації емоцій, оскільки саме тактики визначають вибір мовцем того чи іншого повідомлення, що передає те чи інше емоційне забарвлення.

Особливе коло проблем міжособистісної перцепції виникає у зв’язку з включенням у цей процес специфічних емоційних регуляторів. Учасники комунікації не просто сприймають один одного та здійснюють обмін інформацією, вони формують певне ставлення один до одного та до отримуваної інформації. "Емоції, – стверджує Е. Шостром, – це засоби, за допомогою яких ми здійснюємо контакт один із одним. Ми можемо говорити з іншою людиною м’яко чи сердито, жалібно чи зарозуміло – і все це для того, щоб встановити той чи інший вид контакту. Тобто контакт між людьми встановлюється лише в тому випадку, якщо вони виявляють емоції" [20, с. 23-24]. На основі зроблених оцінок народжується різноманітна гама

почуттів – від неприйняття тієї чи іншої людини до симпатії і навіть любові до неї. Демонстрація тієї чи іншої емоційної складової спілкування є універсальним засобом акцентування уваги співрозмовника, встановлення контакту та впливу на партнера комунікації.

Емоції – це суб'єктивні психологічні стани мовця, його реакції на події, учасників комунікації, їх поведінку, об'єкти, що виникають у результаті впливу внутрішніх та зовнішніх обставин об'єктивної дійсності, лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів [7, с. 53]. Емоції як психічне явище відображають у свідомості людини її ставлення до світу. І це емоційне ставлення, хоча і є суб'єктивним, проте є соціально усвідомленим і тому певною мірою типізованим.

Емоції формуються культурно, вони "нав'язуються" колективу певного етносу різноманітними когнітивними сценаріями, що асоціюється з тим чи іншим термінопоняттям емоції [3, с. 118]. Когнітивні сценарії емоцій сформовані не загальнолюдською біологією та психологією, а культурою конкретного етносу. "Таким чином, емоція – це комплексно зумовлена референція до узагальненого конструкту – певної емоційної ситуації, безвідносно до конкретної мовної особистості. Ця референція регулюється знанням-рецептом, тобто видовим когнітивним досвідом конкретного етносу та варіюється індивідуально-особистісним когнітивним досвідом, який, у свою чергу, бере участь у формуванні емоційного дейксису мовної особистості" [4, с. 37].

Комунікативні стереотипи маніфестації емоцій об'єктивуються у процесі комунікативної взаємодії за допомогою різноманітних мовленнєвих тактик, що реалізуються мовцем протягом усього спілкування. Почуття та емоції, незалежно від установки мовця, практично не можуть бути виражені за допомогою лише одного мовленнєвого засобу чи однієї комунікативної одиниці. Зазвичай, емоційність у мовленнєвому спілкуванні виражається сукупністю тактик, різноманітних вербальних та невербальних засобів різних рівней.

Під комунікативними стереотипами маніфестації емоцій розуміється репертуар відповідних мовленнєвих тактик.

Тактики, які об'єктивують емоції у процесі спілкування, диференціюються на прямі – що безпосередньо називають емоцію, яка переживається (пор. рос.: *я рад*, *я счастлив*, *мне страшно, боюсь* та ін.), та непрямі – що представляють опосередковану концептуалізацію даної емоції.

Так, наприклад, емоція радості може опосередковано бути виражена за допомогою *МТ позитивної самопрезентації* та *позитивної самоідентифікації*: "Я *с восторгом* разглядывала себя в зеркало: мои морщины постепенно возвращались ко мне. Конечно, улыбка еще полностью не восстановилась и напоминала ту, что рисуют на своих лицах клоуны, но прогресс был заметен. Веселые лучики морщинок разбегались в стороны от внешних уголков глаз, и я, не теряя надежды, упорно тренировалась перед зеркалом.

Я была довольна результатом. *Я снова себе нравилась*. Это *восхитительное* чувство! *Я – красотка*. *Я чувствовала себя женщиной Джеймса Бонда, я могла очаровать любого. Упоительное чувство*!" [15, с. 52].

У наведеному прикладі МТ позитивної самопрезентації з позитивним поданням зовнішності ("*Я – красотка*"; "*Я чувствовала себя женщиной Джеймса Бонда*") та МТ позитивної самоідентифікації з позитивною самооцінкою ("*Я была довольна результатом*"; "*Я снова себе нравилась*"; "*…я могла очаровать любого*") виявляються засобом об'єктивації емоції радості, яку мовець переживає у момент говоріння: "Я *с восторгом* разглядывала себя в зеркало"; "Это *восхитительное* чувство!"; "*Упоительное чувство*!".

Опосередкованими способами висловлення емоції радості можуть також бути:

- МТ *схвалення, хвали, компліменту (рідше) (напр.* "*– Я вами очень доволен*, Фандорин, – молвил шеф, вернувшись к жизни. – *Вы продемонстрировали блестящую результативность*. (…) *Вы сильно продвинулись по версии Бежецкой*. Теперь мы знаем, где искать эту даму. *Браво*. Я намерен подключить всех освободившихся агентов, в том числе и вас, к версии четыре, которая представляется мне основной, – *с видимым удовлетворением* сообщил Иван Францевич" [1, с. 67-68];

- *освідчення в коханні ("Я люблю мир! И жизнь. И всех прохожих вокруг меня. И всех, кто проходит не здесь. Я улыбаюсь каждому и получаю улыбки в ответ.* Пусть уже за спиной, и я их не вижу, но это не важно. Я знаю, что они есть. *Как было бы здорово работать продавщицей в цветочном киоске*! Иногда я бы дарила прохожим цветы просто так. Или всегда" [14, с. 52]);

- *подяки (*Позвонила Владу. – *Спасибо*, – *произнесла я от всей души*. – Мне, правда, не очень удобно… Скажи, сколько мы тебе должны? – Ничего не должны. Мне это вообще ничего не стоило. *Но ты довольна? – Очень, – выдохнула я* [14, с. 20]).

Як показує дослідження, за основу класифікації МТ як комунікативних стереотипів маніфестації емоцій визначаьними можуть стати наступні критерії: 1) апеляція до мовця / співрозмовника / комунікативної ситуації; 2) наявність маркерів МТ у контексті експлікації тієї чи іншої емоції (категорія емоційності виражається на всіх рівнях мови специфічними словотворчими, синтаксичними, лексико-фразеологічними засобами); 3) репертуар МТ, що експлікує ту чи іншу емоцію.

Комунікативні стереотипи маніфестації емоції існують, функціонують у лінгвокультурі та містять емоційний досвід як конкретного індивіда, так і соціуму у цілому. Мовець організовує їх у висловлювання таким чином, щоб встановити між ними необхідні смислові зв'язки, у результаті чого формується повідомлення, що має певний емоційно-практичний потенціал, об'єктивно наявний у змісті та формі повідомлення.

1. Акунин Б. Приключения Эраста Фандорина. Азазель / Борис Акунин. – М. : Захаров, 2011. – 240 с. 2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 276 с. 3. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики [Текст] / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 2001. – 293 с. 4. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций [Текст] / В.Г. Гак // Языковая номинация: Общие вопросы. – М. : Наука, 2007. – С. 35-44. 5. Горелов И.Н. Основы психолингвистики / И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с. 6. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с. 7. Изард К.Е. Психология

эмоций / К.Е. Изард. – СПб. : Изд-во "Питер", 1999. – 464 с. 8. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : URSS, 2006. – 288 с. 9. Левицький А.Е. Етнономінації у дзеркалі міжкультурної комунікації: монографія / А.Е. Левицький, Ю.В. Святюк. – К. : Логос, 2011. – 192 с. 10. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. / Ю.Е. Прохоров; Изд. 3-е, стереотипное. – М. : Едиториал URSS, 2003. – 224 с. 11. Прохоров Ю.Е. Русские: коммуникативное поведение / Ю.Е. Прохоров, И.А. Стернин. – М., 2006. – 328 с. 12. Психология и культура / Под ред. Дэвида Мацумото. – СПб. : Питер, 2003. – 718 с. − Серия "Мастера психологии". 13. Кочетков В.В. Психология межкультурных различий / В.В. Кочетков. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 416 с. 14. Робски О. Про любоff/on / О. Робски. – М. : Астрель, 2011. – 320 с. 15. Робски О. Casual / О. Робски. – М: Астрель, 2009. – 320 с. 16. Русская разговорная речь. Тексты / Отв. ред. Е.А. Земская, Л.А. Капанадзе. – М. : Наука, 1978. – С. 134-139. 17. Серль Дж. Что такое речевой акт / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике, Вып.17. – М., 1986. – С. 151-169. 18. Токарева И.И. Этнолингвистика и этнография общения : Монография / И.И. Токарев; Под ред. Ф.А. Литвина. Издание 2-е.– Мн. : МГЛУ, 2001. – 244 с. 19. Ухванова-Шмыгова И.Ф. План содержания текста: от анализа к синтезу, от структуры к системе / И.Ф. Ухванова-Шмыгова // Философская и социологическая мысль. № 3. – 1993 (Киев). – С. 3-17. 20. Шостром Э. Анти-Корнеги или "Человек-манипулятор" / Э. Шостром – Минск : ТПЦ "Полифакт", 1992. – 128 с. 21. Colleyn J.-P. Element d’antropologie social et culturelle / J.-P. Colleyn. − Bruxelle, 1982. – 192 p.

СТИЛІСТИЧНА АСПЕКТОЛОГІЯ В КОЛІ ПРОБЛЕМ ЛІНГВІСТИКИ НОВОГО ЧАСУ

Шулінова Л.В., к. філол. н.

СИМВОЛІКА ЧОРНОГО КОЛЬОРУ В МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглянуто символічне значення чорного кольору в художніх текстах Лесі Українки як репрезентація індивідуально авторського, національного та загальноцивілізаційного у світовідображенні митця.

Ключові слова: символіка, ідіостиль, мовна картина світу.

The article deals with the symbolic meaning of black in artistic text as a representation of Lesya Ukrainka', individual, national and general civilization in reflection of the artistic world.

Key words: symbolics, individual style, languages pattern of the world.

В статье рассмотрено символическое значение черного цвета в художественных текстах Леси Украинки как репрезентация индивидуальноавторского, национального и цивилизационного в отображении мира художником.

Ключевые слова: символика, идиостиль, языковая картина мира.

Мовотворчість Лесі Українки – один із кращих зразків буття української мови. Аналіз колоративної лексики в мовленні письменниці відображає мовну картину світу в національних образах, у яких кольористична семантика символізується й виражає оцінки почуттів, стану природи, явищ внутрішнього світу, творчої уяви тощо.

Чорний колір – один із основних номінантів у мовній палітрі письменниці (259 слововживань). Лексико-семантична група зі значенням ***чорного*** кольору в мовотворчості Лесі Українки складається з таких компонентів: ***чорний*** – ***агатовий*** – ***вороний***.

За семантичною сполучуваністю визначаємо такі мікрогрупи: 1) колір волосся, очей, обличчя, тіла; 2) колір одягу, тканин, предметів, металів; 3) колір крові; 4) колір рослин, тварин, птахів; 5) колір землі; 6) колір пожарищ, згарищ, руйнувань; 7) колір абстрактних понять, внутрішнього душевного й фізіологічного стану людини; 8) колір світла, природних стихій, рельєфів, часу.

На нашу думку, визначення чорного кольору найповніше представлене у Льва Виготського: "Що таке чистий чорний колір? Це *край, грань* кольору, *суміш усіх кольорів* і *відсутність кольору*, перехід його за межу, провал у потойбічне. Чорний колір є земним вираженням відсутності кольору, переходу *всіх кольорів* у їх злитті за межу... за межу життя" [2, с. 262].

У художньому мовленні Лесі Українки атрибут "***чорний***" асоціюється з нейтральною семантикою як засіб номінації або з негативними відчуттями, смертю, тугою, смутком, тривогою, що, власне, і є межею буття. Але зважаємо на те, що жоден колір взятий окремо не може бути ні хорошим, ні поганим, він не викликає ні позитивних, ні різко негативних асоціацій, а отже, для мовотворчості особливу вагу має контекст та семантична сполучуваність, яка веде до увиразнення, розширення та збагачення меж зорово-чуттєвого бачення, сприйняття й відтворення світу митцем.

Детальніше розглянемо ті мікрогрупи, у яких особливо виразно виявляється символіка чорного кольору і як результат специфіки індивідуального сприйняття та відображення світу Лесею Українкою, і як вплив загальних культурно-цивілізаційних процесів символотворення, відбитих у мовотворчості письменниці.

Колір абстрактних понять, внутрішнього (душевного) й фізіологічного стану людини.

Чорними у мовній картині світу Лесі Українки є думки, душа, смуток, доля, пам’ять, туга, розпач.

Чорна душа Міріам із драматичної поеми "Одержима" – від зневаги, розпачу, ненависті. Синонімами для атрибута "***чорний***" у такому разі є порожній, зруйнований, мертвий: *Мессія. Ти не наводь // обмови зайвої на власну душу, – // такою* ***чорною*** *вона*

не може бути. // Міріам. О, ні, учителю, вона ***чорніша****, // ніж хата-пустка, що після пожежі // чорніє порожнечею* (ЛУ, 3, с. 131); *Міріам. ... Моя* ***душа // тепер чорніша****. Я тепер не тільки // до ворогів його ненависть маю, // але й до друзів...* (ЛУ, 3, с. 138).

Фактично порожня від зневіри, розпачу, ненависті та зруйнована ними душа – ***чорна*** – мертва.

Смуток не тільки забарвлений у ***чорний*** колір, він накриває, сповиває людину, позбавляючи її руху, а отже, і життя. Для експресії Леся Українка застосовує не порівняльний зворот, а стилістично виразніший Орудний порівняльний [1; 4], який дає можливість читачеві не тільки побачити, а й відчути, майже на дотик, ***чорне важке сповивало смутку***: "***Смуток мене одягає чорним важким оксамитом***" (ЛУ, 1, с. 148); "*я розкину над ними* ***смуток чорним покривом***" (ЛУ, 7, с. 133).

Письменниця через власну хворобу цікавилася питаннями медицини, зокрема фізіології. І тому так майстерно змогла передати внутрішній стан сліпої людини, або людини, що прикрила очі, використовуючи безособові конструкції на ***-но***, за допомогою яких розширюється внутрішня експресія висловлювання, концентрується увага не на суб'єкті дії, а власне на відчутті: "*часом якось червоно стає в очах, а часом* ***чорно***" (ЛУ, 7, с. 199); "*І закрив рукою очі – Темно стало їм і* ***чорно***" (ЛУ, 1, с. 300).

Чорна доля в авторській художній картині світу – трагічна, особливо виразно трагедія розкривається через антитезу, в основу якої покладена кольорова номінація: *Кассандра. Я, брате, сама і радніша прясти* ***білу вовну****, // ніж віщувати всім нам* ***чорну долю*** (ЛУ, 4, с. 43).

Прясти ***білу вовну*** означає крутити нитки життя. Отже, у такому контексті атрибути "***чорний***" та "***білий***" виступають у традиційному символічному значенні: ***білий*** – життя, ***чорний*** – смерть.

Незвичним, індивідуально-авторським і глибоко символічним є образ ***чорної руки безсоння***: ***Безсоння*** *довге не страшне мені, // Воно мені не грозить, як бувало, // Непевною і* ***чорною рукою****...* (ЛУ, 1, с. 253).

Безсоння для митця (творчої особистості) є живою істотою, з якою поруч проходить майже все життя. Долаючи непевність, страх перед безсонням, людина перетворює його зі супротивника на союзника, адже саме в безсонні ночі найчастіше приходять незвичайні ідеї, образи, відкриття.

Зіставленням земних страждань і небесного блаженства є такі поетичні рядки: *Навколо них* ***розпач хаосом чорніє****, // Над ними* ***веселка надій променіє****...*(ЛУ, 1, с. 129).

Фактично перед нами вербальне зображення геометричної напівсфери, у центрі якої перебуває людина.

На нашу думку, наведені рядки варто розглядати як протиставлення розпачу – надії. Розпач є тим, що, огортаючи людину, не дає можливості їй діяти, а бездіяльність і призводить до хаосу. Надія ж є промінням, яке освітлює шлях, є основним рушієм у житті.

Колір світла, природних стихій, рельєфів, часу.

Визначена мікрогрупа досить численна в мовотворчості письменниці: ***чорна*** *година,* ***чорні*** *води,* ***чорні*** *тіні,* ***чорний*** *сніг,* ***чорні*** *хмари,* ***чорна*** *ніч,* ***чорні*** *хвилі,* ***чорна*** *безодня,* ***чорне*** *небо,* ***чорна*** *темрява,* ***чорні*** *печери .*

Чорні *води,* ***чорні*** *хмари,* ***чорні*** *тіні,* ***чорна*** *сутінь,* ***чорна*** *мла,* ***чорний*** *краєчок берега* є засобами відображення такого стану природи, коли настає ніч, тобто безбарв'я, без освітлення, все стає темним, ***чорним***, а від цього й таємничим: "*дельфіни плескались, збивали на* ***чорній воді*** *гейзери світла*" (ЛУ, 7, с. 190); "*У затоці* ***чорні води*** */ Плещуться таємно...*" (ЛУ,1, с. 350); "*на горах* ***чорні тіні****...*" (ЛУ, 1, с. 200); "*снігами лямовані* ***хмари*** */ всі* ***чорні****, мов покрив на гробі*" (ЛУ, 1, с. 370); "***сутінь*** *по кутках здається зовсім* ***чорною****...*" (ЛУ, 3, с. 192); "*...****Чорна мла*** */ Тремтіла й никла під зорею Сходу*" (1, 248); "*освітлений* ***краєчок берега почорнів***" (ЛУ, 7, с. 172).

А от у монолозі Сінона із драматичної поеми "Кассандра" ***чорні води*** не лише колір води вночі, а й символ туги, розлуки: *Сінон. І кинула до моря Левкотея: // "Ой море, море! Ти жива розлуко!" // І безліч раз оті слова безумні, // ридаючи, нещасна промовляла... // І я їх чув, аж поки зашуміли // навколо мене* ***темні, чорні води****...* (ЛУ, 4, с. 75).

За спостереженнями письменниці **чорним** стає **море** під час шторму: ***Море*** *стелиться* ***чорним, важким оксамитом****, //* ***небо чорне*** *і хмарне тяжіє вгорі, // тільки де-не-де, мов передсмертним останнім привітом, // промовляє зоря до зорі. // Невидимками крадуться* ***чорні ворожії хвилі //*** *тихо, тихо, мов хитрих злочинців гурти...* (ЛУ, 1, с. 305).

Але перед нами постає не традиційний мариністичний пейзаж, а розкривається внутрішній стан ліричної героїні, теж бурхливий, неспокійний, непередбачуваний, як морська стихія: *Я дивлюсь на сю* ***чорну безодню****. // Де то спить моя думонька, де? // Де б не спала, навіки пропала, // так, як любе життя молоде!..* (ЛУ, 1, с. 306).

Абсолютно незвичайним, парадоксальним і тому особливо експресивним є поєднання ***чорного кольору*** і ***снігу*** у поезії "Сліпець". Зокрема це дає можливість передати світобачення незрячої людини через спогади (чи фантазії) з одного боку і процес таяття як природне явище з іншого. У такому синтезі двох явищ (внутрішніх і зовнішніх) із контексту постають вічні філософські проблеми руху й перетворення матерії (зір – сліпота, сніг – багнюка, буття – небуття): "*я хтів дивитись на* ***білий*** *з ніжними відтінками* ***сніг*** *... він мінився, мінився, ставав* ***сивим****, далі* ***чорним****, я не знаю, чи то тільки в очах так було, чи він справді розтав і в болото обернувся, тільки я знов мусив плакати*" (ЛУ, 7, с. 195).

Чорна ніч у художній картині світу Лесі Українки є часом (періодом) доби за відсутності сонячного світла чи будь-якого світила, але контекстуальне оточення сприяє розширенню семантичних меж цього словосполучення, для чого письменниця застосовує стилістичні прийоми: порівняння, повтор основи, додаткову атрибутивну характеристику, посилюючи емоційно-експресивний вплив на читача через зорово-чуттєві асоціації: *Як погасне се вугілля – // буде* ***чорно, як у гробі*** (ЛУ, 1, с. 353); *А тільки я ніколи не забуду // ні тої* ***ночі, чорної, як горе****, // ні того світла, що внизу горіло, // запалене рукою монтаньяра* (ЛУ, 3, с. 235); ***Чорна-чорна та глибока ніч*** *– // (Є такі тут погляди жіночі) – // Вітер мчить шалено із півночі, // Мов тікає від погоні пріч* (ЛУ, 1, с. 365); *Жірондист. Та все була б десь вдалині*

надія // хоч би на ***чорну, безпросвітну ніч****, // що визволяє в'язнів із неволі...* (ЛУ, 3, с. 236).

"***Чорна темрява***" є сполученням двох компонентів, що мають колоративну характеристику, адже ***темрява*** – це "відсутність світла, освітлення; пітьма, темнота; щось незрозуміле, невідоме" [СУМ, X, с. 71]. Тому таке словосполучення – семантично містке і стилістично виразне. Його не можна вважати тавтологічним, тому що слово ***темрява***, позначаючи щось ***чорне***, не відображає уявлення про ***чорний*** колір абсолютно тотожно власне прикметку ***чорний***. На подібні словосполучення звертав увагу О. Потебня й наголошував на їх нетавтологічності [3, с. 145].

"***Чорна темрява***" в мовотворчості Лесі Українки виступає конденсованим відображенням відчуття невпевненості, перестороги, страху, передчуття лиха: *Він же промчав, наче вітер, і зник у просторі.* ***Темрява*** *знов залягла, ще* ***чорніша****, ще глибша* (ЛУ, 1, с. 84); *А що, коли те світло миттю згасне, // Як метеор, і* ***темрява чорніше****, // Страшніше здасться, ніж була раніш?* (ЛУ, 1, с. 150); *І кидались невільники-народи, // ... // і прокидалися на мить у* ***чорній тьмі****, // підводили повіки обважнілі // і голосами, хрипкими від змори, // питали в темряви: чи хутко день?* (ЛУ, 1, с. 324); *Чую, що погляд мій гостро зорить, // пильно пронизує* ***темряву чорну****, – // не подолати її необорну!* (ЛУ, 1, с. 326); *Місяць сховався за темну стіну лісу,* ***темрява*** *наплила на прогалину,* ***чорна****, мов оксамитна* (ЛУ, 5, с. 243).

Чорна передсвітня година із поезії "Завітання" (ЛУ, 1, с. 84-85) є ніщо інше, як "той жахливий час, коли, приходячи, ранок занурюється в ніч, яка ще не відійшла, коли настав ранок, але ще ніч, ...той містичний час, коли ранок висунуто в ніч, коли час виходить із пазів, коли два світи – день і ніч – зіштовхуються" [2, с. 270]. Психолог мистецтва Л. Виготський, досліджуючи трагедію В. Шекспіра "Гамлет", дійшов висновку про реальність такого часового простору, такої години [2, с. 260-270]. Саме в таку годину являється Гамлету примара його батька. У поезії Лесі Українки "Завітання" до ліричного героя (оповідь ведеться від першої особи) в таку "***чорну годину***"

з'являється "генія темная постать". Тінь батька Гамлета з'являється протягом п'єси чотири рази, а постать генія поетесі являється двічі: *В темну безсонную ніч, в передсвітнюю* ***чорну годину****, // Втомленим очам моїм вельми дивна поява з'явилась: // ... // В світлі з'явилася* ***генія темная постать****. // ... Якась тінь у тім сяйві з'явилась, // Легка, блакитна, прозора і невиразна, як мрія. // Геній то був, але геній не той, що з'являвся // Темної ночі тоді, коли жахом скував мою душу.*

Перша поява суворого ***чорного генія*** лякає героїню, але другий ***білий геній*** дає надію на життя. Примітним є те, що ***чорний геній*** з'являється в ***чорну годину***, а ***білий геній*** зникає в той самий час, але він вже сприймається інакше, в інших кольорах: *Зник він, як мрія, як* ***срібний*** *туман проти сонця. // Зоря на небі* ***рожева*** *уже починала займатись, // Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона...*

У своєму дослідженні Л. Виготський також акцентує на тому, що "Тінь іде перед самим настанням ранку" [2, с. 270]. Час зустрічі ранку (дня) і ночі є найважливішим, найвирішальнішим у житті людини. На зламі часу (день – ніч, життя – смерть) відбувається переоцінка цінностей, і на підсвідомому рівні вирішується споконвічне питання "Бути чи не бути?". На нашу думку, саме таке визначення символічного й водночас реального часового простору Льва Виготського є важливим для розуміння складних процесів вербалізації світосприйняття митцями: "Є в щоденному замкненому колі часу, в нескінченному ланцюгу світлих і темних годин – одна, найсмутніша і невизначена, невловима межа ночі і дня. Перед самим світанком є година, коли вже настав ранок, але ще ніч. Немає нічого таємничішого і незрозумілішого, загадковішого і темнішого за цей дивний перехід ночі в день. Настав ранок – але ще ніч: ранок наче занурений у розлиту навколо ніч, наче плаває в ночі. У цей час, який триває, можливо, лише найнікчемнішу мить секунди, все – всі предмети й обличчя – має неначе два різних буття або одне роздвоєне, нічне і денне, у ранку і в ночі... Це – найскорботніший і містичний час; час провалу часу, роздирання його ненадійного покриву; час оголення нічної безодні, над якою вознеслося денне світло; *час* – ночі і дня" [2, с. 260-261].

Відчуття такого *часу* і вміння висловити, донести до читача його химерність, важливість і водночас загадковість через художні образи-символи, що є колоративними акцентами-асоціаціями, дає підстави зіставляти мовотворчість Лесі Українки та Вільяма Шекспіра.

Отже, символіка чорного кольору в художньому мовленні Лесі Українки відображає інтелектуалізм, національні традиції й здобутки світової цивілізації, саме завдяки такому синтезу твориться багатобарвна мовна палітра письменниці, що має значний влив на розвиток української літературної мови.

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія: Підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с. 2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский; Под ред. М.Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1987. – 344 с. 3. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с. 4. Творительный падеж в славянских языках / Под ред. С.Б. Бернштейна. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 380 с.

Список умовних скорочень

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

ЛУ – Українка Леся. Твори: У 12 т. – К. : Наукова думка, 1975 – 1979.

Фіголь Н.М., к. філол. н., доц.
Мельничук О.П., студ.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ВИСЛОВІВ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

У статті визначено поняття "фразеологізм", розглянуто різні класифікації фразеологічних одиниць, запропоновано власну типологію. Крім того, проаналізовано використання фразеологізмів на сторінках періодичних видань, визначено різноманітні види трансформації фразеологізмів у періодиці.

Ключові слова: фразеологізм, трансформація фразеологізмів, модифіковані фраземи, фразеологічні вирази.

In the article defined the concept of the phraseologism, considered various classifications of phraseological units, proposed a new typology. In addition, analyzed using of phraseological on the pages of periodicals, defined the different types of transformation of phraseologisms in periodicals.
Key words: phraseologism, the transformation of phraseologisms, modified phrasemes, phraseological expressions.

В статье дано определение понятию фразеологизм, рассмотрено различные классификации фразеологических единиц, предложено новую типологию. Кроме того, проанализировано использование фразеологизмов на страницах периодических изданий, определены различные виды трансформации фразеологизмов в периодике.
Ключевые слова: фразеологизм, трансформация фразеологизмов, модифицированные фраземы, фразеологические высказывания.

Фразеолія – багате джерело для творення нових образів, засіб привернення уваги читачів до сторінок видання, який активно використовують сучасні журналісти, підходячи до цього мовного засобу творчо. **Мета** статті – на основі класичних мовознавчих теорій, проаналізувати видозміни фразеологізмів у журналістському тексті.

Існують відмінності в тлумаченні фразеологізму як мовного явища. Це можна відстежити, проаналізувавши визначення, подані в наукових працях у різні часи. Так, радянські автори сприймали фразеологізм як стійку, постійну за своїм компонентним складом, відтворювану одиницю мови, що має єдине цілісне значення. Однак це визначення наврядчи можна вважати правильним, оскільки фраземи не є перманентними за складом, а можуть видозмінюватися, як цього хоче автор, що ми часто бачимо в мові сучасної української періодики (детальніше про явище трансформації фразеологічних одиниць йтиметься нижче). До того ж деякі фразеологізми є полісемічними, що повністю спростовує думку про "єдине" значення.

Більш пристосоване до розвитку мови визначення подають сучасні автори Н.Г. Шкуратяна та С.В. Шевчук, які називають "фразеологізмом" лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка має цілісне значення та відтворюється у мовленні автоматично, за традицією [9, с. 165]. Проте й тут ми знаходимо певний недолік: традиційність та автоматизм відтворення допускає, що фразеологія є сформованим явищем і більше не розвивається. Однак нині велика кількість авторів реалізовує свій творчий потенціал саме у творенні нових фразеологічних висловів. Тому в дослідженні цього мовного явища не можна керуватися просто "впізнаванням".

Своєрідно тлумачить фразеологічну одиницю дослідник Я.А. Баран. Він визначає фразеологізм як віртуальний знак мови, оформлений у вигляді словосполучення чи речення, з повним або частковим переосмисленням компонентів, призначенням якого є вираження номінативно-експресивної функції [1, с. 77].

Відмінності в тлумаченнях є в кожного автора, до того ж вони можуть бути як незначними, так і досить суттєвими, виражати нові цікаві погляди. На нашу думку, **фразеологізм** – це особливе, чітко усвідомлене мовне явище, що за будовою виражається сполученням слів або реченням, характеризується роздільною оформленістю компонентів, цілісністю значення та здатністю до трансформації. Фразеологізми можуть виконувати різні функції та вживатися в усіх стилях мови.

Усі фразеологічні одиниці української мови різняться за часом і місцем виникнення, тому на генетичному рівні вони поділяються на такі, що походять:

– ***з народної творчості*** (прислів'їв, приказок, пісень, казок): *під лежачий камінь вода не тече, зуби заговорювати* тощо;

– ***з історичних реалій:*** *золота орда, наче на турка йде, козацьке сонце;*

– ***з побутового життя:*** *мотати на вус, хапатися за соломинку*;

– ***з виробничо-професійної сфери:*** *прокладати першу борозну* (сільське господарство); *з одного тіста* (пекарство);

– ***зі спостережень за світом природи:*** *як грім серед ясного неба, з дощу та під ринву, не бачити смаленого вовка;*

– ***з перекладів і влучних виразів видатних особистостей, українських та зарубіжних письменників:*** "*Я в серці маю те, що не вмирає!"* (Леся Українка); "*Рукописи не горять"* (М. Булгаков);

– ***з перекладів іншомовних фразеологізмів:*** *як з гуся вода,* (рос. мова); *серцю не накажеш* (фр. мова);

– ***з античних джерел:*** *дамоклів меч, езопівська мова* тощо.

– ***з релігійної сфери:*** *берегти як зіницю ока, притча во язицех.*

Наведена класифікація була узагальнена нами, у ній враховано концепції, викладені мовознавцями І.П. Ющуком, М.А. Жовтобрюхом та Б.М. Куликом [3, 10]. Проте цей поділ не можна вважати абсолютно повним і остаточним. Останнім часом з'являється безліч нових джерел походження фразеологічних одиниць, у тому числі авторських трансформацій, що свідчить про постійну динаміку розвитку української фразеології. Зважаючи на це, ми додаємо власну генетичну систематизацію, пов'язану з сучасним етапом мовного розвитку:

– традиційні фразеологізми (відрізняються більшою сталістю);

– авторські фразеологізми (вільнотрансформовані):

1) засновані на традиційних;
2) власне авторські.

На семантичному рівні більшість мовознавців сьогодні дотримується класифікації, розробленої В.В. Виноградовим, у якій він ділить усі фразеологічні одиниці на три види:

Фразеологічні зрощення – одиниці, у яких цілісне значення ніяк не вмотивоване; воно не випливає зі значення їхніх компонентів: *теревені правити* – говорити нісенітниці, *байдики бити* – ледарювати.

Фразеологічні єдності – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів: *тримати камінь за пазухою* – приховувати злобу, *грати першу скрипку* – бути головним.

Фразеологічні сполучення – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *взяти слово, зачепити гордість.*

Проте чіткої межі між цими групами немає. Важко визначити, до якого розряду віднести, скажімо, фразеологізм *тернистий шлях* – до єдностей чи сполучень.

Професор О.О. Пономарів виділяє поза цими категоріями також прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, максими, парадокси, літературні цитати, ремінісценції [4]. Їх можна віднести до окремого розряду ***фразеологічних виразів*** – стійких зворотів мови, які семантично не діляться і складаються зі слів із вільним значенням, але в процесі мовлення відтворюються як сталі мовні одиниці. Це одиниці *комунікативного типу*, до яких належать згадані вище фраземи, та *номінативного типу* – мовні кліше, штампи, складені найменування.

Тому, спираючись на матеріали аналізу всіх вищезгаданих концепцій, можна запропонувати узагальнену класифікацію, яку вважаємо найбільш чіткою та повною. Таким чином, фразеологічні одиниці розрізняють:

1) за походженням;
2) за семантикою (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази);
3) за морфологічним вираженням смислової домінанти (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні, інтер'єктивні);
4) за функціональним призначенням (книжні, побутово-розмовні, термінологічні);
5) за вживаністю;
6) за емоційним забарвленням.

Українська фразеологія знаходиться у стані безперервного розвитку, зникають застарілі, рідковживані вирази, з'являються нові, доповнюються та видозмінюються класичні. Фраземи можуть бути традиційними, звичними для більшості носіїв мови, та авторськими. Причому останні бувають двох видів: ті, що вигадані безпосередньо автором і раніше не використовувалися (однак мають шанс перейти до розряду

традиційних) або засновані на сталих, добре відомих виразах. Така видозміна називається **трансформацією** фразеологізму. Вона, на думку О.О. Пономарева, ґрунтується на збереженні внутрішньої форми, нарізнооформленості та відносній стійкості. Наявність внутрішньої форми дозволяє відсвіжувати більш чи менш стертий унаслідок багаторазового вживання фразеологічний образ [4, 6].

Трансформація фразеологічних одиниць може бути різною за способами:

1) ***повна видозміна*** семантики (*Не салом єдиним живе українець; Як "підсолодити" дозволений плід?*);

2) ***часткова видозміна*** семантики (*Потрапила у жорна "ліквідації куркульства"; Їдять один хліб із вченими; Зрубити максимальний куш у кар'єрі*);

3) ***контамінація*** – накладання двох або більше фразем одна на одну (*Зі світу по нитці… А своя-таки ближче до тіла; Як таке діло в руках горить, дух у п'яти лізе*);

4) ***додавання авторського коментаря*** як другої частини вислову (*Як вказали на двері, лізьте у вікна; Де совість не мучить, там її просто немає*);

5) ***синонімічна заміна*** компонентів (*Як мед, то й діжкою; Чому стрімко дорожчає гречка небесна?*);

6) ***антонімічна заміна*** компонентів (*Хто закладе останній камінь; Вставайте з правої ноги*);

7) ***поширення фразеологізму*** за допомогою нових компонентів (*Воліли б знати, на чиїй вулиці чергове свято; Почала розкривати свої карти ще до початку вистави*).

Здебільшого трансформація допомагає зробити вираз яскравішим, оригінальнішим і водночас таким, що розцінюється читачем саме як традиційна мовна одиниця. Нерідко її застосовують для досягнення іронічного ефекту. Надзвичайно часто це явище трапляється у заголовках сучасних періодичних видань.

Фразеологічні одиниці в сучасних періодичних виданнях зустрічаються досить часто. Вони вживаються в усіх зазначених видах і виконують різноманітні стилістичні функції.

Яскравим зразком використання фразеології є газета "Україна молода" – вітчизняне періодичне видання

інформаційно-політичного характеру. У ньому наявна велика кількість фразеологізмів різних типів і стилістичних функцій.

Насамперед слід зупинитись на одиницях, використаних у традиційному вигляді.

Фразеологічне сполучення в реченні *"Тим часом в Україні торрент-ресурси ростуть,* ***як гриби після дощу"*** [УМ. – 2010. – № 33. – С. 4] походить зі спостережень за світом природи; адвербіальне, побутово-розмовне, широковживане, сильноекспре-сивне; виражене підрядним словосполученням; виконує оцінну та порівняльну функції. Його можна замінити синонімом "як з води".

Підзаголовком виступає зрощення ***"Хоч стій, хоч падай"*** [УМ. – 2010. – № 33. – С. 14] побутового походження; адвербіальне, побутово-розмовне, широковживане, сильної експресії; виражене сурядним словосполученням; виконує оцінну, емоційно-експресивну та заголовну функції, зосереджує увагу читача на описуваній проблемі.

Крилатий вислів із творчості Миколи Гоголя вжито в політичній статті: *"Тому вона вимагає перевірити якість Державного реєстру виборців, бо там нібито є* ***"мертві душі"****..."* [УМ. – 2010. – № 33. – С. 5], тобто люди, які існують тільки на папері. Цей вираз є субстантивним, книжним, вузьковживаним, середньоекспресивним; вираженим підрядним словосполученням. Виконує асоціативну функцію, створює сатиричний тон.

Фразеологічне зрощення *"А це може доволі суттєво* ***"дати по шапці"*** *нашій валюті"* [УМ. – 2010. – № 34. – С. 6] – побутового походження, дієслівне, побутово-розмовне, застаріле, сильноекспресивне; виражене підрядним словосполученням; виконує функцію оцінки та увиразнення. У дописі означає "обмежити вплив, відсунути на задній план". Однак фразему прийнято тлумачити як "виганяти звідкись, знімати з посади (зазвичай із ганьбою)". Отже, на наш погляд, використання її в цьому контексті є не зовсім доречним. Пропонуємо замінити одиницю такими висловами: *зв'язати руки, перекрити кисень (повітря)*.

В "Україні молодій" часто трапляються авторські й трансформовані фразеологічні одиниці. Розглянемо приклади видозміни традиційних стійких висловів.

Заголовком до статті є трансформований за допомогою заміни компоненту крилатий вислів ***"Архіпелаг розбрату"*** [УМ. – 2010. – № 35. – С. 5] – похідний від античного *"яблука розбрату"*; субстантивний, книжний, сильноекспресивний; виражений підрядним словосполученням; виконує оцінну, емоційно-експресивну, асоціативну функції, робить акцент на потрібній деталі, є засобом іронії.

У цій статті є речення *"Мовляв,* ***почати б хоч із пальця****, а там і* ***руку можна буде потроху "відкусити""*** [УМ. – 2010. – № 35. – С. 5]. Фразема в ньому утворилася внаслідок поширення та переосмислення елементів приказки "Пальця до рота не клади – відкусить руку". Вона є дієслівною, побутово-розмовною, сильної експресії; вираженою складносурядним реченням. Створює сатиричний тон, надає висловленому дотепності.

Приказку *"Ложка дьогтю псує діжку меду"* трансформовано в такому реченні: *"Підсолодивши інавгураційний день діжкою меду, європейські парламентарії вирішили влити до неї цілий* ***ополоник дьогтю"*** [УМ. – 2010. – № 37. – С. 6] Тут бачимо поширення, синонімічну заміну, надання компонентам протилежного значення. Фразеологічна одиниця, книжна, сильноекспресивна, виражена простим реченням; виконує оцінну й асоціативну функції, увиразнює текст, надає образності.

Підзаголовком є вираз ***"Із хворої голови – на бобрячу"*** [УМ. – 2010. – № 35. – С. 11], який красномовно повідомляє про пов’язані з цими тваринами проблеми для народного господарства. Похідний від приказки *"Перекладати із хворої голови на здорову"* – дієслівної, побутово-розмовної, широковживаної, сильноекспресивної; вира-женої підрядним словосполученням. Трансформована фразема виконує функцію увиразнення, створює комічний ефект.

Вислів *"тримати хвіст пістолетом"*, який походить зі спостережень за світом природи, трансформовано таким чином: ***"Тримай хист пістолетом!"*** [УМ. – 2010. – № 35. – С. 16]. Цей вислів є дієслівною, побутово-розмовною одиницею,

сильної експресії; вираженою простим узагальнено-особовим односкладним реченням. Виконує заголовну й емоційно-експресивну функції, має жартівливий ефект.

Контамінований фразеологізм *"Отже, прийшов час* ***не рубати вікно в Європу, а культурно відкривати двері*** *кращими зразками національного оперного та балетного мистецтва"* [УМ. – 2010. – № 38. – С. 10] пов'язаний із поемою Олександра Пушкіна "Мідний вершник", де вперше з'явився вираз *"рубати вікно в Європу"*, що став однією частиною новоутвореного вислову, а другою – сполучення *"відкривати двері"*. Він дієслівний, книжний, середньоекспресивний. Виконує функції асоціації та протиставлення.

Оригінальними є власне авторські фразеологізми.

Використаний вислів *"Досить* ***возити спагеті в Італію"*** [УМ. – 2010. – № 38. – С. 10] є підзаголовком і нагадує народну приказку "У ліс дрова не возять". У контексті означає недоречність еміграції українських оперних співаків до Італії, оскільки ця країна вважається еталоном національної оперної класики. Фразеологізм дієслівний, побутово-розмовний, сильноекспресивний; виражений простим інфінітивним односкладним реченням. Виконує заголовну та емоційно-експресивну функції, викликає комічне асоціативне порівняння (спагеті також є традиційним італійським атрибутом).

Заголовком до статті про смерть російського режисера Володимира Мотиля виступає фразеологічне зрощення ***"Відійшов до сонця"*** [УМ. – 2010. – № 34. – С. 3]. Так автор майстерно та поетично переосмислила назву його фільму "Біле сонце пустелі". Одиниця дієслівна, книжна, сильної експресії; виражена підрядним словосполученням. Виконує заголовну, асоціативну, евфемістичну функції, надає назві матеріалу влучності.

Таким чином, у газеті "Україна молода" вживаються фразеологічні одиниці, відмінні за походженням, семантикою, структурно-граматичними особливостями. Трапляються як сильноекспресивні, так і вислови середньої емоційної насиченості. Виконують найчастіше асоціативну й оцінну функції.

Отже, на основі викладеного вище дослідження, можна зробити висновок, що "Україна молода" застосовує більшу кількість трансформованих і авторських фразем – виразів та зрощень, а також відомих крилатих висловів сильної експресії. Фразеологізми походять здебільшого з побутової та виробничо-професійної сфери; за морфологічним вираженням смислової домінанти в основному дієслівні й адвербіальні; книжні та побутово-розмовні за функціональним призначенням; широковживані; виражені підрядними словосполученнями.

В "Україні молодій" фразеологізми часто вживаються як у дописах, так і в заголовках та підзаголовках до текстових матеріалів. Показовою є обов'язкова контекстуальна доцільність фразеології. Для "України молодої" найбільш характерні емоційно-експресивна, асоціативна, функція створення гумору, іронії та сатири. Усі одиниці є засобами образності та яскравості, надання висловленому дотепності.

Фразеологічне багатство української мови широко використовують у сучасній періодиці. Воно є різноманітним за семантикою та походженням – вживається велика кількість висловів виробничо-професійного, побутового походження, народних приказок і крилатих висловів. Значна частина використаних фразем утворюється внаслідок трансформування традиційних стійких одиниць способами поширення їхнього компонентного складу, повної або часткової видозміни семантики та контамінації. Такі одиниці трапляються найчастіше в заголовках, підзаголовках і врізах до статей. Вживають також власне авторські фразеологізми, які з часом можуть перейти до розряду традиційних, тому становлять особливу цінність для розвитку мовознавчої науки. За функціональним призначенням фразеологія публіцистики здебільшого книжна й побутово-розмовна; широковживана; середньої або сильної експресії.

1. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. / Я.А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 176 с. 2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособ. / В.В. Виноградов. – М. : Выс. шк., 1986. – 640 с. 3. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх,

Б.М. Кулик. – К. : Вищ. шк., 1972. – 404 с. 4. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О.Д. Пономарів. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с. 5. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 300 с. 6. Сучасна українська мова : підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с. 6. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с. 7. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 688 с. 8. Ющук І.П. Українська мова : підручник / І.П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.

Багратіон-Мухранська К.В., к. філол. н.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА, Р. БЕРНСА, В. СКОТТА, ШОТЛАНДСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО МЕДІА-ДИСКУРСУ

Стаття присвячена короткому історико-соціальному аналізу використання творчості Т.Г. Шевченка, Р. Бернса та В. Скотта, шотландського фольклору та історії для відображення сучасних соціально-історичних реалій (на матеріалі інтерактивних медіа-ресурсів пострадянського простору). У статті наводяться приклади коментарів соціально активних читачів інтерактивних українських та російських медіа-ресурсів, на підтвердження точки зору про те, що фольклорне, літературне та історичне надбання співзвучне сучасним суспільним реаліям.

Ключові слова: художній текст, завдання, перспективи дослідження, фольклор, літературна творчість, мова, дискурс, Вальтер Скотт, Роберт Бернс, сучасний український та російський медіа-простір.

The article is devoted to the study of folklore, historic heritage as well as professional heritage of Walter Scott and Robert Burns.

The analyses were executed on the basis of the selected Scottish and Ukrainian material. The results of the investigation were reached by means of linguistic and literature research and showed the universal meaning of mentality and its interrelation with individual development of the country and society. The criteria of the old and modern outlook, the world understanding were analyzed in the light of the various interactive media.

Key words: literary text, research targets, perspectives and methods, folklore, literary creativity, language, discourse, Robert Burns, Walter Scott, Russian language Ukrainian modern literature.

Статья посвящена короткому историко-социальному анализу использованиия творческого наследия Т.Г. Шевченко, Р. Бернса, и В. Скотта, шотландского фольклора и истории для отражения современных социально-исторических реалий (на материале интерактивных медиа-ресурсов постсоветского пространства). В статье приводятся примеры комментариев социально -активных читателей интерактивных украинских и русских медиа-ресурсов, в подтверждение точки зрения о том, что фольклорное, литературное и историческое наследие созвучно современным общественным реалиям.

Ключевые слова: художественный текст, задания, перспективы исследования, фольклор, литература, язык, дискурс, литературное творчество, Вальтер Скотт, Роберт Бернс, современное медиа-пространство.

Суспільство завжди активно реагує на політичні та соціальні зміни в країні та у світі в цілому. Його найактивніші представники стають виразниками суспільної думки, призводять до кардинальних змін в історико-соціальному процесі. Найчастіше такі зміни проходять крізь призму світосприйняття саме найбільш обдарованих представників нації, набувають індивідуального емоційного забарвлення. Тому дуже цікаво дослідити не лише, як люди із активною соціальною позицією не лише посприяли змінам у житті нації, а й досі надихають своєю творчістю наступників крізь осучаснення їх творчості. У

наших попередніх дослідженнях ми неоднаразово зазначали, що історчний поступ України дуже схожий на Шотландський. Складна історична та соціальна ситуація, яка існувала протягом багатьох сторіч у цих двох країнах, породила власних виразників суспільної думки. Що стосується саме Шотландії найбільш загальновідомими, у світовому масштабі, є Роберт Бернс та Вальтер Скотт. А Україна представлена Т.Г. Шевченком: *"Порівняння українського Кобзаря з шотландським Бардом належить до найпоширеніших, адже обидва стоять першими у шерензі претендентів на звання народного Поета – поета з великої літери, вшанування якого серед співвітчизників перевершує всі досі знані зразки"* [1]. Крім того, в обох спостерігається симбіоз двох різних літературних традицій, яку легко помітити. Мається на увазі симбіоз історичного і фольклорного начал, тобто на тлі правдивого опису побутових сцен, костюмів, героїв, а надто збереження духу епохи, читач відчуває емоційний опис подій та найвищий рівень індивідуального світосприйняття. На їх прикладі ми можемо прослідкувати наступність та передачу фольклорно-історичної інформації починаючи від занотованих пам'яток усної народної творчості,їх трансформацію Робертом Бернсом, запозичення Вальтером Скоттом, творчого надбання Тараса Шевченка та використання їх, як це не здавалося б дивним, сучасними користувачами мережі Інтернет. Незважаючи на обмежений формат нашого дослідження, хотілося б дати побіжну парадигму таких запозичень та навести деякі приклади на підтвердження цих тверджень.

Одним із цікавих джерел інформації, яким дуже плідно користувався Роберт Бернс та інші письменники-сучасники, були "Антологія чорних сторінок" – колекція старовинних балад, які друкувалися у книжках широкого формату у XVII-XVIII ст. Із розвитком технологій інформаційне наповнення ставало більш цікавим, зокрема, вони містили ілюстрації, які пояснювали дії балади й були виконані відповідно до старовинних прийомів граверів і таким чином були схожі на сучасні комікси. Славнозвісні Уільям Кекстон, якому англійці завдячують появою першого надрукованого листка, та його

учень Ян ван Вінкен або Вінкен де Ворде-ось. Їх, напевно, можна сміливо вважати праотцями сучасних британських "блогерів" та журналістів інтерактивних медійних ресурсів.

Далі естафету підхопив Вальтер Скотт. Тобто зберігаючи найпалкішу любов і прихильність до пам'яток шотландської та англійської народної творчості, Скотт багаторазово звертався до пісень і балад, які були реставровані Бернсом, використовував рядки з таких адоптацій замість епіграфів, посилався на них у передмові до своїх творів й у листах, наводив їх на підтвердження своїх думок й висновків при написанні критичних статей, і тим, звичайно осучаснював їх. Безперечно, можна вважати, що ті пісні й балади, які були відібрані Бернсом, а потім використані Скоттом, найбільше відповідають так званому "шотландському духу" ("Scottish identity"), проте їх мета не обмежується лише тим,що ми зазначили вище. У багатьох баладах можна довідатися про риси саме цього часу. Що стосувалося Шотландії, це були антифеодальні настрої селянської маси, гостра ненависть до несправедливої соціальної стратифікації, корумпованої провінційної адміністрації і т. д. Соціально-історична атмосфера Шотландії (як і України) із незмінними спалахами селянських повстань, феодальними війнами, військовими податками, які невпинно зростають і т. д., сприяє подальшому розвитку тих памяток народної творчості , остаточно кристалізує їх, завершує процес епічної ідеалізації головної діючої особи. Але насправді дуже вагомою творчою знахідкою письменника є цитування поетичних рядків, аби розкрити перед читачем сутність героя, його цінності і життєві позиції, дати їм власну оцінку у контексті історичних подій. У романі Скотта "Гай Меннерінг" бернсівські рядки про відомого акцизного відкривають дев'яту главу, яка розповідає читачеві про митного інспектора Френсіса Кеннеді. Він скоїв багато зла контрабандистам і, зокрема, Дірку Хатрайту, який пізніше в романі скаже: *"Хорти їх високостей нищать контрабандистів за наказом Френсіса Кеннеді, хоча, за словами леді Бертрам, у цьому не було нагальної необхідності! От краще співав би він дурненьких пісеньок, пив вино й отримував собі платню, як це робить, наприклад, Снейл… Ото дійсно гідна людина, – нікому*

ніколи жодного зла не заподіяв!" [2]. Віршовані рядки Бернса прислужилися Скотту ще тоді, коли він хотів реалістично змалювати соціальний стан загалу Шотландії 2-ої половини XVIII сторіччя, у час, коли іншим проявом промислового підйому країни стало явне зубожіння найменш захищених прошарків суспільства. Ось як змальовує Вальтер Скотт особистість злодюжки Глоссіна*: "Tam l'oed him like a vera Brither, they had been fou for weeks thegither, the night drave, On wi'sands and clatter, And ay the ale was growing better!"* [3]. Звичайно, динаміка часу, специфіка інформаційно-художнього мислення певної доби вносить свої корективи в менталітет особистості. Важко уявити сучасного вченого або митця, який би мислив на рівні архетипів X-XIX століття. Це є інформаційним анахронізмом. Проте міфологічні, фольклорні та історичні архетипи стають базою для розбудови нових світоглядних моделей. Коли фольклорна інформація має прогалини, на допомогу їй приходить історія, і навпаки. Йдеться про еволюційний рух свідомості, який, із одного боку, крокує разом із технічним прогресом, а з іншого – "працює" в режимі створення субститутів міфологічного рівня мислення, або архетипів старого покоління. Вони органічно вбирають у себе весь досвід осмислення навколишнього світу,запозичує відомості про суспільні, духовні, фізичні процеси, що його супроводжують. Тобто, не можна говорити про зникнення архетипічного горизонту свідомості. Він виражається у нових формах свідомості з урахуванням найновіших надбань культурного розвитку людства. Пройшло багато часу, і, здавалося, трансформація фольклорних пам'яток, творчий досвід Роберта Бернса, Вальтера Скотта і Тараса Шевченка повинні були залишитися в анналах історії, проте це не так. На наш великий подив, запозичення їх віршованих рядків і зараз активно використовується сучасними користувачами всесвітньої мережі Інтернет-користувачами пострадянського простору. На початку XXI століття у світі залишається все менше й менше людей, які можуть уявити своє життя без інтернету – всесвітнє павутиння обплутало планету так щільно, що сьогодні просто неможливо ігнорувати його наявність. Дарма комусь здається,

що живучи на далекому хуторі без звучностей, він не потрапить у лабети цих комп'ютерних джунглів: аби "спілкуватися" з Мережею, зовсім не потрібно мати телефон чи навіть комп'ютер. Оскільки саме в інтернеті можна дізнатися про найостанніші новини, в "павутинні" опосередковано сидить кожен телеглядач, радіослухач чи газеточитач. Не кажучи вже про мільйонну аудиторію безпосередніх користувачів, яка зростає з кожною хвилиною: без інформації, розміщеної в "інтернетрях", уже не мислить себе ні школяр чи студент, ні журналіст, ні фахівець із комп'ютерних технологій; у численних інтернет-форумах, – чатах, конференціях тощо. Вивчаючи останні події на прикладі декількох інтернет медіа ми помітили, що користувачі активно використовували поетичний доробок Роберта Бернса та шотландської фольклорної традиції у коментарях до статей. Наприклад, у відповідь на статтю російської журналістки Вікторії Работнової, що має назву: "Депутат Барканов ведет предвыборную кампанию по "своим законам". Избирательная комиссия муниципального округа "Морской" признала незаконными агитационные материалы, которые распространяют кандидаты от "Единой России". Ось маленька цитата із цієї статті: *"Впрочем, сам Владимир Барканов не видит здесь никаких проблем. "За свои деньги что хочу, то и печатаю", – заявил он. А на вопросы о том, почему он вместе со своей командой нарушает закон о выборах, уважаемый депутат при свидетелях заявил: "А у меня свой закон"* [4]. Користувач, який назвався "Аноним, дабы не побили "прокоментував статтю і фотографію таким чином: *"Нет! У него не лживый взгляд! Его глаза не лгут! Они правдиво говорят, что их владелец – плут!"* [5]. Патріотизм – це для Тараса Шевченка одночасно і палке почуття, і свідоме переконання, що впливає на всю його систему оцінок. Тарас Шевченко в колі його сучасників був, як відомо, художником і поетом, бардом і дисидентом, солдатом і засланцем. Він не був ні політичним лідером, ні вождем суспільного чи народного руху, ні поводирем гайдамаків-повстанців. Водночас за суттю всього зробленого ним, за підсумком усього життя став набагато більшим – Великим Кобзарем, котрий "отверз уста" "німим

братам своїм" і заповів нам жити "в своїй хаті", де "своя й правда, і сила, і воля" [60, с. 32].Так,цікаво було побачити використання рядків Шевченка у коментарях до статті "Українська політика сьогодні – це крижина, на якій дрейфує пара пінгвінів" (інтерв'ю Марічки Паплаускайте, Львів. Спеціально для "Час і Події", США): *"Доборолась Україна до самого краю, Гірше ляха свої діти її розпинають"* [6].

Отже, літературне надбання Роберта Бернса, Вальтера Скотта та Тараса Шевченка дійсно позбавлені рис інформаційно-етнічної загерметизованості творчого та суспільного світосприйняття. З іншого боку воно насичене ствердженням позитивності міфофольклорного мислення як архетипічно-базового для сучасної етносвідомості, зокрема, її творчого горизонту. Відомості про народ та соціально-історичну ситуацію, віднайдені та збережені ними, були органічно вплетені у тканину реалістичного сюжету. Як виявляється, їх творчість залишається актуальною, продовжує навіть зараз жити активним життям у сучасному суспільстві з домінантними інтерактивними засобами масової інформації. Таким чином, для сучасних користувачів мережі інтернет, національні "апостоли правди і свободи" виявилися тими посередниками, які змогли передати нащадкам ключі від давніх фольклорних "пластів", спонукали до розгляду їх трансформованої творчості як джерела для подальшого вивчення національної історії та народної творчості у їх симбіозі [7].

1. Євген Зарудний, докторант філософського факультету Харківського національного університету ім. В.Каразіна // інтерактивне видання "День" (стаття "Кобзар і бард. Шевченко і Бернс: великі співці свободи") 2012. − С. 1. – Режим доступу до ресурсів: http://zaxid.net/blogs/showBlog.do?ukrayinska_politika_sogodni__tse_krizhina_na_yakiy_dreyfuye_para_pingviniv&objectId=1252680#comAnch.7.
2. Pierson H. Walter Scott and Robert Burns, Edinburgh збірка "Minstrelsy of Scottish Border, consisting of historic and romantic ballads, collected in Southern countries of Scotland; with a few modern date founded upon local tradition". – С. 11. 3. Newman E.M. "Seeing England and Scotland" / E.M. Newman. – New York: Funk & Waganalls Company, 1930. – P. 243.
4. Работнова Вікторія // інтерактивне видання "mr7" (коментарі до статті "Депутат Барканов ведет предвыборную кампанию по "своим

законам". Избирательная комиссия муниципального округа "Морской" признала незаконными агитационные материалы, которые распространяют кандидаты от "Единой России"). – 2009. – С. 1. – Режим доступу до ресурсів: http://www.mr7.ru/news/society/story_9692.html?template=61&link=/news/society/story_9692.html. 5. Работнова Вікторія // інтерактивне видання "mr7" (коментарі до статті "Депутат Барканов ведет предвыборную кампанию по "своим законам". Избирательная комиссия муниципального округа "Морской" признала незаконными агитационные материалы, которые распространяют кандидаты от "Единой России") 2009. – С. 1 − Режим доступу до ресурсів: http://www.mr7.ru/news/society/story_9692.html?template=61&link=/news/society/story_9692.html. 6. Інтерв'ю Марічки Паплаускайте // інтерактивне видання "Захід" (коментарі до статті "Українська політика сьогодні – це крижина, на якій дрейфує пара пінгвінів"). – 2012. – С.1. – Режим доступу до ресурсів: http://zaxid.net/blogs/showBlog.do?ukrayinska_politika_sogodni__tse_krizhina_na_yakiy_dreyfuye_para_pingviniv&objectId=1252680#comAnch.7.

Сизонов Д.Ю., к. філол. н.

МЕДІЙНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ В АСПЕКТІ АКТУАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Стаття присвячена розгляду медійної лексикографії в контексті актуальних тенденцій розвитку сучасного українського мовознавства. Проводиться аналіз мови ЗМІ як джерела ілюстративного матеріалу для створення лексикографічних видань.

Ключові слова: лексикографія, медійна лексикографія, мова ЗМІ, стиль масової інформації.

The article considers the media lexicography in the context of actual trends in the modern Ukrainian linguistics. The article analyzes language media as a source of illustrative material for lexicographic publications.

Keywords: lexicographige, media lexicography, language and style of the media.

Статья посвящена рассмотрению медийной лексикографии в контексте актуальных тенденций развития современного украинского языковедения. Проводится анализ языка СМИ как источника иллюстративного материала для лексикографии.

Ключевые слова: лексикография, медийная лексикография, язык СМИ, стиль массовой информации.

Лексикографічна практика зосереджується здебільшого на системно-структурному описі й відповідній формалізації. Функціональні показники мовних одиниць у такому реєстрі часто не враховуються, що призводить до відсутності у таких словниках коментаря щодо комунікативного потенціалу лексики, який відбивав би сучасний стан розвитку літературної мови. Як відомо, динаміка функціонування лексичних одиниць залежить від багатьох факторів, зокрема розширення інформативно-комунікативного поля соціуму та стрімкого розвитку стилю масової інформації.

Відповідно, дослідження мови ЗМІ стають особливо **актуальними** в сучасних умовах формування глобального інфопростору й зростання ролі інформаційних комунікацій у житті соціуму. Специфіка мас-медійної сфери передбачає, отже, врахування ефекту переконання, певного оцінного впливу, що зумовлюються відповідною специфікою використання в медіатекстах мовних одиниць. Ідеться про їх експресивне, емоційне навантаження, конотативний зміст, розширення семантики, що є провідним стилістичним тлом сучасного медіадискурсу.

Питання функціональних особливостей мовних одиниць науковці розглядають як результат впливу екстра- й інтралінгвальних чинників. Передусім до уваги беруться внутрішні ресурси мовних одиниць, їхня специфічна сполучуваність у текстах ЗМІ, що передбачає не тільки інформування реципієнта, але й ефект непередбачуваності, аналітизму, впливу. Мовні одиниці в медійній сфері виявляють значну залежність не тільки від мовного, а й комунікативного

контексту та соціально-політичних, економічних, фінансових, культурних умов у країні. Їх зміна відображається на функціонально-стилістичних властивостях цих одиниць у засобах масової комунікації. Тому в сучасній медійній лексикографії має враховуватись динамічність мови ЗМІ, осучаснення її засобів, що набувають нових прагматичних характеристик.

За словами російських вчених Г. Солганика, Н. Валгіної, М. Володіної, Н. Кулшиної, І. Качалової та ін., ***екстралінгвальними характеристиками***, що впливають на процеси, пов'язані з різного роду стилістичними трансформаціями, є науково-технічний процес; глобалізаційні процеси в суспільстві; розширення меж комунікативно-інформаційного поля; вплив на мовну свідомість; розширення інфопростору різних сфер людського буття; полікультурність; розширення геолінгвістичної картини світу, причиною якої є економічні, політичні та культурні взаємозв'язки у світі; поширення явища "моди в лінгвістиці"; концепція "мовно-інформаційного імперіалізму" *(media or information imperialism)* [14], що виявляється у медіа, на думку Т. Добросклонської, впливовістю інших мовних культур, зокрема англійської; поява нових медіаканалів та жанрів тощо. Останній чинник набуває особливої поширеності в мові медійної інтернет-індустрії (інтернет-портали, інформаційні агенції, інформагентства та ін.), основним критерієм яких є "швидкоплинність змінюваної інформації та динамізм розширення інформаційного поля" [11, с. 77]. Серед ***інтралінгвальних характеристик*** дослідники виділяють мовну естетизацію; специфічність стилістичних норм, властивих стилю масової інформації; функціонування нетипових для мови ЗМІ складних синтаксичних конструкцій, описових зворотів; свідоме тиражування вдалих словесних каламбурів, авторських неологізмів; оцінну номінацію; мовну експресію тощо. Останній чинник виявляється у використанні емоційно-забарвлених мовних одиниць, стилістичних фігур, тропів та ін.

Домінантними ознаками, що властиві мові ЗМІ, на думку багатьох дослідників (Г. Солганика, Л. Шевченко,

Л. Кудрявцевої, Н. Шумарової, О. Стишова, С. Чемеркіна, Д. Дергача та ін.) є інформативність, аргументованість, експресивність, оперативність, зверненість до масового читача, оцінність, аналітичність тощо. Г. Солганик, аналізуючи публіцистичний простір і наголошуючи на його чутливості щодо зовнішніх чинників, вказує на "сучасні масштабність та потужність мови публіцистико-інформативного дискурсу, в яких ідеї розповсюджуються з метою впливу на думки та почуття" [9, с. 25]. М. Володіна серед інших функцій, властивих масово-інформаційному простору, називає "настановчо-оцінну, що забезпечує полікультурність суспільства; нормативну, що сприяє підтримці та стабілізації існуючих норм літературного мовлення; реформаторську, що полягає у фіксації нових мовних явищ у ЗМІ; просвітницьку, що забезпечує світову міжлінгвістичну культуру; функцію зверненості до масової аудиторії, підсилення комунікативної позиції мови та інших функцій" [3, с. 115]. Усі ці фактори активно впливають на динаміку значення слова та відбивають сучасний стан розвитку мови.

Зважаючи на демократизацію мови, розширення структури та методів поширення інформації, світові глобалізаційні процеси, мас-медійний ресурс у сучасному соціумі відіграє важливу роль. У науковій практиці аналіз мас-медійного поля представлений із погляду різних галузей гуманітаристики, зокрема лінгвістики та стилістики (Л. Шевченко, С. Єрмоленко, С. Чемеркін та ін.), психо- та соціолінгвістики (М. Володіна, О. Леонтьєв, В. Петренко та ін.), герменевтики (Ю. Артаманова, В. Кузнєцов та ін.), когнітивної лінгвістики (В. Воробйов, А. Чудінов та ін.), прагмалінгвістики (Ф. Бацевич, Т. Добросклонська та ін), журналістики (Н. Шумарова, А. Москаленко та ін.). Зазначені аспекти вивчення сучасного інформаційного поля доводять глобальну значимість медійного простору в сучасному світі, фактично сформувавши нове "інформаційне суспільство" [3, с. 196]. Ці зміни в соціумі медійним лексикографам варто брати до уваги при реєстрації й аналізі мовних одиниць у медіадискурсі. Лексикографи передусім мають враховувати комунікативну ситуативність мови на сучасному етапі її розвитку.

Так, наприклад, "Словник онімів українських мас-медіа" Д. Дергача [4], що вийшов друком 2009 р., охоплює оніми та відонімні утворення, які зафіксовані в текстах сучасних українських засобів масової інформації початку XXI століття (2000-2009 рр.). Автор свідомо побудував словник не за традиційною граматичною, а за функціональною моделлю, де акцент зроблено на функціонально-стилістичному описі розглядуваних одиниць, що притаманно стилю масової інформації. Словник об'єднує актуальні й важливі на перше десятиліття XXI століття тематичні групи ("Література", "Музика, мистецтво", "Політика" та "Спорт") та спеціальні рубрики щодо осіб, найповніше представлених та найчастіше згадуваних у текстах сучасних ЗМІ (М. Гоголь, І. Франко, Т. Шевченко, Л.Кучма, Ю. Тимошенко, В. Ющенко та В. Янукович). Ми можемо припустити, що, укладаючи новий словник онімів вже другого десятиліття XXI століття, опис за тематичними групами та постатями буде різнитися, на що впливає осучаснення лексичного фонду мови ЗМІ та вплив політичних, економічних та культурних подій сучасного світу. Медійна лексикографія, таким чином, є певним "дзеркалом" актуальних проблем і питань сьогодення.

У нашому лексикографічному виданні "Медична термінологія в українських ЗМІ" [8], що вийшло друком 2012 року, вперше подано термінологічні одиниці медицини, що співвідносяться з вторинною функцією, широкою функціональною семантикою та характеризуються з погляду специфіки в мас-медійному дискурсі як динамічній комунікативній сфері та репрезентанті активного розвитку сучасної української мови. Семантиці медичної термінології в мас-медіа, що досліджена нами, притаманна реакція на політичні процеси та соціокультурні явища, що виявляється в позитивній чи негативній оцінці, а також установка на розширення значення й поліпрагматику одиниць у тексті. Медичні терміни у вторинній функції є певним оцінним маркером актуальних суспільних, політичних, культурних подій, що в нашому випадку відбувається у 2007-2011 роках. Ми виходимо з того, що соціум як масовий комунікант сучасного медіапростору визначає вербалізовані компоненти інформаційного дискурсу, їх

адекватність вимогам часу. Комунікативне тло відбиває актуальні проблеми сьогодення, в якому медична термінологія функціонує за принципом специфічного механізму досягнення основних завдань медіаіндустрії.

Словник об'єднує 1315 мовних одиниць та їх значень, зреалізованих у типових для мас-медіа контекстах. Упорядкування матеріалу здійснено за алфавітним та функціонально-парадигмальним параметрами (функціональна синонімія та функціональна антонімія). Джерелами укладання словника є україномовні мас-медійні тексти аналітичного характеру, політичного, економічного, фінансового, культурно-мистецького спрямування. До аналізу були залучені друковані та інтернет-видання за 2007-2011 рр.: щоденна друкована преса, щотижнева друкована преса, інформаційні інтернет-ресурси, інформагенції, портали та інтернет-видання України (загальна кількість видань – 25). Такий широкий діапазон джерельної бази словника дозволив об'єктивно представити функціонально-стилістичний потенціал медичної термінології в мас-медіа.

Перша частина складається з реєстру медичних термінів та їхніх значень, які зустрічаються в текстах ЗМІ. Матеріал першої частини передбачає наявність реєстрового слова з його подальшим тлумаченням та ілюстративного матеріалу – контексту, в якому термін був використаний. У лівій частині статті зазначено характеристика терміна в науці, в правій – в мас-медіа. У разі наявності переносного значення терміна, фразеологізма, оцінного поняття, які є синонімами до термінів у ЗМІ, в дужках зазначається наявність перенесення та робиться покликання на основну словникову статтю.

Друга та третя частини стосуються функціональної синонімії та функціональної антонімії медичних термінів у ЗМІ. Ці критерії передбачають опис синонімічного ряду терміноодиниць, поєднаних функціонально-смисловим зв'язком та опис антонімічних пар слів, що виявляється лише у співвідносних поняттях, що перебувають у взаємній залежності й можуть характеризувати явище одного плану.

Структура словникової статті також специфічна. У першій частині словникова стаття містить реєстрове слово – медичний

термін – виділене жирним шрифтом. У другій та третій частинах словника поряд із реєстровим словом зазначаються сфери функціонування терміна, при цьому спочатку подається вказівка на його використання в медицині, а далі – за частотністю – називається політична, економічна, фінансова, культурна сфери тощо.

Тлумачення реєстрового слова (тільки у першій частині) подається з покликанням на словникові статті медичних енциклопедій ("Медична енциклопедія / За ред. Червяк П.І. – К. : Вид. центр "Просвіта", 2001. – 1024 с.") та тлумачних словників медичних термінів ("Тлумачний словник медичних термінів: Російською, латинською та українською мовами / Літвиненко Н.П., Місник Н.В. – К. : ПЕРУН, 2010. – 848 с.");

Паспортизація вихідних даних джерел містить назву, номер (для друкованих ЗМІ) і дату видання. У випадку покликання на інтернет-видання телевізійних компаній подається надстроковий знак, співвідносний із електронною адресою статті, що подається в нижньому колонтитулі сторінки:

Таким чином, медійна лексикографія в аспекті розвитку сучасного українського мовознавства є специфічною як із погляду зібраного матеріалу, так і з погляду його структурації. Реєстр одиниць у лексикографічних виданнях такого типу дозволяє виявити наявність у мас-медійному дискурсі нових тенденцій розвитку сучасної української літературної мови, зокрема розширення семантики слова, його фразеологізації, перифразації, метафоризації та ін. Це збігається з відомою в сучасній медіалінгвістиці тезою про багатство функціональних одиниць у медіапросторі та постійне оновлення його мовного фонду.

1. Бацевич Ф.С. Проблеми і термінологічний апарат сучасної лінгвістичної прагматики / Ф.С. Бацевич // Вісник Національного університету "Львівська політехніка" "Проблеми української термінології [серія]. – Л. : Видавництво Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2008. – № 620. – С.250-255. 2. Валгина Н.С. Основные проблемы изучения современных СМИ / Н.С. Валгина // Язык и стиль современных средств массовой информации / Отв. ред. Т.В. Маркелова. – М. : МГУП, 2007. – С. 7-18. 3. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) /

М.Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 346 с. 4. Дергач Д. Словник онімів українських мас-медіа / За ред. Л.І. Шевченко / Д.В. Дергач. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2009. – 175 с. 5. Добросклонская Т. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи) / Т.Г. Добросклонская. − М. : Едиториал УРСС, 2005. – 288 с. 6. Єрмоленко С.Я. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / С.Я. Єрмоленко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 384 с. 7. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка : [Монография] / Л.А. Кудрявцева. – 2-е изд., испр. – К. : ИПЦ "Киевский университет", 2003. – 208 с. 8. Сизонов Д.Ю. Медична термінологія в українських ЗМІ : словник / За ред. Л.І. Шевченко / Д.Ю. Сизонов. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – 335 с. 9. Солганик Г.Я. Общая характеристика языка современных СМИ в сопоставлении с языком СМИ предшествующего периода / Г.Я. Солганик // Язык массовой и межличностной коммуникации. – М. : Медиа-Мир, 2007. – С. 15-39. 10. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : дис. … доктора філол. наук / О.А. Стишов. – К., 2003. – 597 с. 11. Чемеркін С.Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси / С.Г. Чемеркін. − К., 2009. – 240 с. 12. Шевченко Л. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : [Монографія] / Л.І. Шевченко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2001. – 498 с. 13. Шумарова Н.П. Роль ЗМК у розвитку мовної ситуації / Н.П. Шумарова // Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : Ін-т журналістики. − Том 11. – 2010. – С. 45-56. 14. Boyd-Barret O. Media Imperialism: towards an international framework for the analysis of media systems. Ch. 5 in Mass Communication and Society. London, 1977. – 251 p.

Макарець Ю.С., к. філол. н.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА ПРИКМЕТНИКІВ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОЧІ ЛЮДИНИ, У НОВЕЛАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Стаття присвячена аналізу структури та особливостей функціонування лексико-семантичної групи прикметників, які характеризують очі людини, у новелістиці Григора Тютюнника.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, лексико-семантична мікрогрупа, сема.

The article deals with thestructure andthe functioning features ofthe lexical-semantic group of adjectives which characterize human eyes in the GrygorTiutiunnyk' short-stories.

Keywords: lexical-semantic field, lexical-semantic group, lexical-semantic microgroups, seme.

Статья посвящена анализу структуры и особенностей функционирования лексико-семантической группы прилагательных, характеризующих глаза человека, в новеллистике ГригораТютюнника.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа, лексико-семантическая микрогруппа, сема.

Одним із важливих напрямів стилістичних досліджень є з'ясування особливостей індивідуальних стилів письменників. Якщо на змістовому рівні твору світобачення автора втілене в художніх образах та сюжетних колізіях, то в мовних особливостях тексту виявлені характерні риси авторської мовної і реалізованої в ній концептуальної картин світу. З цього погляду цікавим є дослідження лексико-семантичного рівня творів письменників щодо його польової організації, зокрема, складу й структури лексико-семантичних груп.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена тим, що хоч проблема опису польової організації лексики й дістала

доволі широке висвітлення у працях вітчизняних і зарубіжних мовознавців (дослідженню лексико-семантичних полів і лексико-семантичних груп як їх складників присвятили наукові розвідки Л. Бойко, А. Бурячок, В. Винник, Г. Войтів, О. Кровицька, М. Чікало, Ю. Редько та ін.), однак її застосовують переважно до вивчення лексичної підсистеми мови в цілому. Перспективним напрямом є застосування цього підходу до аналізу творів окремих письменників, що дасть змогу виявити особливості їх мовної картини світу. Зокрема, цікавим у цьому аспекті є вивчення творів Григора Тютюнника, мова яких досі не була ґрунтовно дослідженою.

Мета статті полягає у з'ясуванні складу й структури лексико-семантичної групи прикметників, які характеризують очі людини, у новелістиці Григора Тютюнника. Лексико-семантичну групу потрактовано як сукупність одиниць лексичної підсистеми мови, об'єднаних, крім архісеми, іще одним спільним компонентом значення.

Усього в новелах Григора Тютюнника зафіксовано й проаналізовано 236 ад'єктивів зі значенням характеристики очей людини, серед яких більшість – якісні, трапляються поодинокі присвійно-якісні й відносно-якісні.

У межах аналізованої лексико-семантичної групи можна виділити такі лексико-семантичні підгрупи (ЛСПГ):

1) прикметники, які називають зовнішні ознаки очей;
2) прикметники, які характеризують особливості виконання очима сенсорної функції;
3) прикметники, які характеризують вираз очей;
4) прикметники, які дають загальну характеристику очей.

Виокремлені лексико-семантичні підгрупи мають різний кількісний вияв у аналізованих текстах.

У межах лексико-семантичних підгруп можуть бути виділені лексико-семантичні мікрогрупи, кожна з яких має центр і периферію (за основний критерій віднесення ад'єктива до центру чи периферії взято частотність його вживання).

1. ЛСПГ прикметників, які називають зовнішні ознаки очей.

1.1. Мікрогрупа прикметників, які називають колір очей. Такі лексеми в текстах найчастотніші.

Найчастіше вживані автором для визначення кольору очей людини лексеми *чорні*, *карі* та похідні від них: *Очі в нього* ***чорні****, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ* (с. 29); *Маня, витріщивши в стелю великі,* ***чорні****, як у батька, очі, ні з сього ні з того хихикнула* (с. 104); *У крамниці Нюриха…, наставивши на продавців настирливі* ***чорні*** *очі, скаже: "А чого це ви, дівчата, отак ото затор-ргувалися, що вже у вас і на шар-рахван тітці немає?.."* (с. 198); *Однак зауважив, що очі у дівчини* ***карі****, з золотом у зіницях, і що вони наївно довірливі* (с. 182); *А сама, отерпла, вчаділа од горя, з вороно-чорними бровами на білому виду, сухими, аж пекучими очима* ***карими*** *та великими синіми печатями під кароокістю…*(с. 238); *Дівчина, бліда, з величезними* ***карими*** *очима, в яких аж кричала безпорадна мука од страху, зібгала хустку тремтячими пальцями і сховала її під полу жакетика* (с. 393). Частими є також прикметники, похідні від вищеназваних *(чорнющі, густокарі)*, що передають різну інтенсивність кольору: *Сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть,* ***чорнющі*** (с. 258); *У неї були великі* ***густокарі*** *очі і засмагле обличчя – без фарб* (с. 186); *– А як справді?! – Оксьонша дивилася на Артема великими* ***густокарими*** *очима...*(с. 496). Дуже інтенсивний чорний колір очей передає також лексема *смоляні*: *Тимоха підвівся й, опинившися лицем до лиця з Палажечкою, побачив, як затремтіли її блискучі, зламані посередині брови, а вії миттю злетіли вгору, одтуливши терпкі* ***смоляні*** *очі* (с. 77); *…Бачила ж бо, як він кидав біля клубу вдвічі більших за себе хлопців об землю і як горіли при тому його відчайдушні* ***смоляні*** *очі…* (с. 208).

Рідше вживаними, але такими, що також можуть бути віднесені до центру мікрогрупи, належать лексеми *сірі* та *сині*: *Якийсь захололо-уважний подив був у його* ***сірих*** *опуклих очах* (с. 406); *Устим вів сина за руку, одно нахилявся до нього, казав усякі ласкаві слова, а очі,* ***сірі****, ясні, як і в Петька, сяяли щастям і довірою до всього світу* (с. 227); *…Очі в Іванушки були великі,* ***сірі*** *й дивилися на світ з довірливою добротою…* (с. 138);

А в горах ліси гудуть споконвічні, і через те солов'їв там не чути, хіба що орли в небі кружляють та ходять присмерковими ущелинами люди – в овечих шапках, з твердими ***синіми*** *очима, під брови захованими, та з мідними топірцями в руках замість костурів...*(с. 209); *Оно якийсь вурка йде з торбою за плечима, худий, брудний, босий, а великі* ***сині*** *очі, червоні по білках, так і нишпорять...* (с. 387).

До близької периферії можна віднести ад'єктив *червоні*, у якому актуалізована сема 'втомлені, змучені': *І раптом отетеріла, побачивши чоловікові очі –* ***червоні*** *з безсоння і якось дуже витріщені* (с. 40); *Іван жалів маму, її втомлені руки, що гортають щоденник, втомлені,* ***червоні*** *од шахтної куряви очі, ображені до сліз його "нормальними" трійками* (с. 191); *Оно якийсь вурка йде з торбою за плечима, худий, брудний, босий, а великі* сині *очі,* ***червоні*** *по білках, так і нишпорять...* (с. 387).

Периферію утворюють ад'єктиви, засвідчені одиничним вживанням. Здебільшого вони позначають певні відтінки карого (*А в очах,* ***вицвіло-горіхових****, масних од ласки, ворушилося два жовті лисичі хвостики: виль-виль, виль-виль...*(с. 565); *...Дівчина сяйнула на нього* ***золотими*** *очима* (с. 194)), синього (*Назустріч мені виринув із туману дядько з в'язкою нових кошиків за плечима, сивими бровами з-під старенького сукняного картуза, великими руками, схожими на ковальські молоти, і хлоп'ячими* ***ніжно-блакитними*** *очима* (с. 215), сірого (*Все те покладе собі у вуха Борис, усе пропечатає своїми* ***сіроводянистими*** *очима…* (с. 495)) або характеризують насиченість кольору (*Хвиль випростався, звів на Санька старі* ***водяві*** *очі, й сліз у них – два повнісінькі наперстки: видно, од напруги* (с. 211); *Бабуся подивилася на Клима вологими* ***вилинялими*** *очима...* (с. 388); *Дівчина сполохано глянула на нього* ***темними*** *затіненими очима і швидко вп'ялася пальцями в квітчасту хустку* (с. 390), а також прикметники на -окий: *...Їм здасться, що там їх уже чекає Климко – усміхнений, мовчазний і* ***синьоокий****...* (с. 399); *Потім поминальники співали й вигопкували…, а Стеха бачила перед собою тоді ще молодого,* ***кароокого****, з лихоманковим блиском в очах Маркіяна...* (с. 103); *…Представники міськкому комсомолу звернулися до директора*

шахти № 4-5 Михайла Яковича Ведєнічева – людини спокійної, уважної до співрозмовника, ***голубоокої*** *і лагідної...* (с. 553). До периферії назв кольору очей належить також прикметник <u>білі</u>: *Сиділа у траві на торішньому листі, притиснувши руку до розхристаної кофтини, і дивилася на чоловіка знизу вгору хмільними, аж* ***білими****... очима* (с. 260).

1.2. Мікрогрупа прикметників, які характеризують розмір та форму очей.

У самому центрі цієї ЛСПГ знаходиться лексема <u>великі</u>, яка може як позначати власне розмір очей, так і набувати додаткового семантичного відтінку – ‘налякані’ або ‘схвильовані’ (СУМ, т.1, с. 318): *Маня, витріщивши в стелю* ***великі****, чорні, як у батька, очі, ні з сього ні з того хихикнула* (с. 104); *Іван Мефодійович старший од мене на п’ятнадцять років. У нього* ***великі*** *і трохи сумні очі* (с. 35); *У неї були* ***великі*** *густокарі очі і засмагле обличчя – без фарб* (с. 186); *Дівчина прудко одвернулась, проте Ладко таки встиг побачити* ***великі*** *налякані й водночас лагідні очі…* (с. 87). Більшу інтенсивність цієї ознаки передають або повтором або похідною одиницею із суфіксом -езн-: *А тітка й дихати перестали, і очі в них* ***великі-великі*** *поробилися, до підситка так і прикипіли* (с. 67); *До мене підійшла молода вродлива "сербіянка" й сяйнула* ***величезними*** *чорними очима…* (с. 129).

За особливістю форми очей автором вжита лексема <u>опуклі</u>: *Тут доповідач мусить якийсь час ошелешено дивитися на "Кольваха" – у Григорія це виходило неповторно:* ***опуклі*** *очі його нерухомо втуплювалися в "старого" і пронизували його наскрізь…* (с. 539); *Якийсь захололо-уважний подив був у його сірих* ***опуклих*** *очах* (с. 406).

Периферію мікрогрупи формують прикметники <u>примружені</u> (*І на що той Пилип поласився? Хіба на очі оті* ***примружені****, як у кішки на сонечку* (с. 229) та <u>риб’ячі</u> *(– Всі гроші, – з холодною посмішкою, що й не схожа була на посмішку, казав Павло і дивився своїми малорухомими* ***риб’ячими*** *очима поверх цікавого дядька* (с. 161). Особливістю семантики ад’єктива риб’ячі є те, що він у цьому контексті позначає не тільки особливості форми і розташування очей ("витрішкуваті"), а й частково – їхній вираз.

1.3. Мікрогрупа прикметників, які характеризують очі за наявністю / відсутністю в них блиску. При цьому такі прикметники позначають зовнішні ознаки очей, які, зазвичай, вважають проявами певних емоційних станів, тому їх значення "зовнішньої характеристики" ускладнене вираженням супровідних характеристик стану людини.

Ця мікрогрупа розміщена на периферії підгрупи, і в ній неможливо виокремити центр, оскільки її одиниці засвідчені лище поодинокими вживаннями. До неї належать прикметники *блискучі* (що асоціативно пов'язано з емоційно збудженим станом людини): *Уздрівши прямо перед собою великі* ***блискучі*** *в пітьмі очі та хижий полиск ошкірених зубів, я зойкнув і рвонувся...* (с. 343)) та похідний *моторошно-блискучі* (*Бабуся на печі стогне, молиться пошепки, мама зітхає та дивиться в стелю* ***моторошно-блискучими*** *в пітьмі очима...* (с. 352), *вогнисті*, що позначає високий ступінь інтенсивності блиску в таких очах (*Так я видумав собі тата, й коли бабуся показала мені його карточку, зняту зі стіни та приховану в скрині під усяким ганчір'ям, я не повірив, що то він, бо мій тато був вищий, ширший у плечах, мав довгу, густу чуприну й великі* ***вогнисті*** *очі…* (с. 350).

1.4. Мікрогрупа прикметників, які характеризують очі за ступенем зволоженості рогівки. До неї належать лексеми *вологі* та *сухі* (та похідна, що виражає інтенсивність вияву ознаки – *сухісінькі*). При цьому семантика цих лексем ускладнена додатковим значенням, оскільки вологі очі, зазвичай, асоціюються з сильним переживанням або наявністю в очах сліз: *Добре їв. А Оксьонша сиділа й не зводила з чоловіка ще* ***вологих*** *від збудження та сліз очей* (с. 498); *Обличчя її помітно підпухло, гарні* ***вологі*** *очі променилися сумом, і в них тяжко було дивитися* (с. 314); *Очі мамині* ***сухі****, голос ні здригнеться, і я чую за ним: спогади її не щемлять їй і не болять – вони закам'яніли* (с. 258); *– Що ясно? – блиснула на нього* ***сухісінькими*** *очима Параска (тільки що ж плакала!)* (с. 254); *А сама, отерпла, вчаділа од горя, з вороно-чорними бровами на білому виду,* ***сухими****… очима карими та великими синіми печатями під кароокістю…* (с. 238).

1.5. Мікрогрупа прикметників, які характеризують очі за їх рухливістю. Вони також містять у собі потенційну сему, яка вказує на емоційний стан людини або особливості характеру (зазвичай, *нерухомі* або *малорухомі* очі свідчать про відстороненість, зумовлену емоційним переживанням або малу зацікавленість іншими людьми): – *Всі гроші, – з холодною посмішкою, що й не схожа була на посмішку, казав Павло і дивився своїми* ***малорухомими*** *риб'ячими очима поверх цікавого дядька* (с. 161); *"Що вони затівають?" – спитала Ленка, що досі сиділа мовчки і* ***нерухомими*** *очима дивилася перед собою* (с. 333); *Стоволос сидів у другій кімнаті з навушниками на скронях і* ***нерухомими*** *очима дивився на зелений вогник рації…* (с. 358).

2. Лексико-семантична підгрупа прикметників, які характеризують особливості виконання очима сенсорної функції. У творах Григора Тютюнника вона є нечисленною і представлена лише трьома одиницями: *незіркі, невидющі* та *косі*, засвідченими одиничним вживанням (*Старі сунули помалу, спираючись на ціпки, довго, мружачи* ***не зіркі*** *вже очі, вичитували по літерах оголошення...* (с. 248); *Він стояв посеред двору зсутулений, з опущеними вздовж пальта руками і* ***невидющими*** *очима дивився кудись мимо хат, садків, городів, навіть мимо самого неба* (с. 204); *А очі* ***косі****, розбігаються в усі боки, тому кожному ремісникові здається, що директор дивиться саме на нього – і всім трохи не по собі* (с. 57)).

3. ЛСПГ прикметників, які характеризують вираз очей людини.

Вона знаходиться в центрі аналізованої лексико-семантичної групи прикметників і представлена найбільшою кількості лексем. У її межах можна виділити низку мікрогруп, які, однак, є різними як за кількістю одиниць, так і за частотою вживання лексем:

3.1. Прикметники, які характеризують очі як позбавлені виразу або невиразні. Найуживанішою з цією ЛСПГ є лексема <u>*порожні*</u>, яка позначає відсутність в очей виразу: *На плащ-палатці боком, по-дитячому підкорчивши ноги й притиснувши до живота поштарську сумку, лежав Калюжний – холодні* ***порожні*** *очі були широко розплющені…* (с. 361); *"Ти бачив*

сьогодні сонце? А чи бачив згорблену бабусю з ***порожніми*** *від самотності очима?.."* (с. 462); *Спершу Калінкін подивився на мене відчужено* ***порожніми****, як і у всякого зіваки, очима…* (с. 481). На периферії мікрогрупи перебувають лексеми *скляний* (набуває відносно-якісного значення), *мерзлий* (ад'єктивований дієприкметник; у значенні 'холодний'), *холодний*: *Тут Сергуня і Олекса зареготіли, блиснувши вгору до лампочки* ***скляними*** *очима, і подумали кожен сам собі: розумний, чортяка, все знає!* (с. 242); *Мій піддослідний стояв мовчки і* ***мерзлими*** *очима сновиди шукав предмет мого захоплення* (с. 473); *На плащ-палатці боком, по-дитячому підкорчивши ноги й притиснувши до живота поштарську сумку, лежав Калюжний – холодні* ***порожні*** *очі були широко розплющені…* (с. 361). До цієї групи тяжіє також прикметник *пісні*: *Так проти чого б це – террен? – перепитав трохи голосніше, аніж перше, і незмигно дивився* ***пісними*** *очима на жінку...* (с. 197).

3.2. Прикметники, які характеризують очі за відображенням у них фізичного стану людини. Ця мікрогрупа представлена лексемами, які вказують на фізичне виснаження (*втомлені*), хворобу людини (*хворі*) або стан алкогольного сп'яніння (*сливові*, *п'яненькі*): *Іван жалів маму, її втомлені руки, що гортають щоденник,* ***втомлені****, червоніод шахтної куряви очі, ображені до сліз його "нормальними" трійками* (с. 191); *А на Хвилеві реміняка нова й очі* ***сливові****...* (с. 211); *Климко похапцем розкрутив дротинку на кишені і простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору* ***хворими*** *очима* (с. 396); *– От ви всі тут мудрі, розумаки... – прискалюючи* ***п'яненьке*** *око, заводив Онисько. – Ану ж скажіть мені, чого сало замерзає, а олія – ні!* (с. 82).

3.3. Прикметники, які характеризують вираз очей, пов'язаний із розумовими здібностями, спостережливістю людини. У центрі мікрогрупи перебувають ад'єктиви антонімічної пари *розумні* – *тупі* (з похідними одиницями, які вказують на інтенсивність вияву ознаки): *Грицько Мантачечка, що досі сидів мовчки, мружачи на людей швидкі* ***розумні*** *очі, одкашлявся, аби привернути до себе увагу…* (с. 101); *Колько*

схиляє голівку набік, примружує ***розумненькі*** *очі й швидко-швидко відповідає…* (с. 153); *− Як я сьогодні роботу, – підхопив Котя і подивився на мене* ***замислено-серйозними***, ***розумними*** *очима...* (с. 357); *Вона вимовляла оте "що ж тут такого?" не винувато, а з презирством, навіть сміялася отаким собі коротким робленим смішком і мружила очі мимо Степана, – ще ясні, жаркі ще й* ***тупі*** *від цього жару* (с. 260); *Тобі противно, ге ж? – подивилася на мене своїми вже посоловілими,* ***тупими*** *– я навіть не збагнув, якого вони кольору, – очима…* (с. 317). Іноді прикметник *тупі* набуває значення ‘позбавлені виразу’: *...Очі налилися кров’ю і зробилися* ***тупими****, як у незрячого* (с. 59). До неї належать прикметники, які називають ознаки, що свідчать про швидкість перебігу мисленнєвих процесів людини, схоплення нею інформації – *швидкі*, *бистрі*, *чіпкі*: *Завскладом, побитий на обличчі деінде віспою, з* ***бистрими*** *очима, весело говорив…* (с. 408); *Грицько Мантачечка, що досі сидів мовчки, мружачи на людей* ***швидкі*** *розумні очі, одкашлявся, аби привернути до себе увагу…* (с. 101). Прикметник, який вказує на спостережливість людини, її проникливість – *гострий*: *Надворі порядкував Федір, молодший Степанів брат, високий, показний чолов’яга з такими ж, як і в Степана, тугими рум’яними щоками та* ***гострими*** *карими очима...* (с. 137); *Брови йому зрослися над чорними* ***гострими*** *очима в широку, як і лампаси, смужку...* (с. 340); *"Здр-растуйте! – каже Нюриха, ставши посеред пронівського двору, як окупант, і швидко обмацуючи* ***чіпкими*** *очима надвірне хазяйство* (с. 197).

3.4. Прикметники, які характеризують вираз очей, зумовлений ставленням до іншої людини. Мікрогрупа представлена лексемами *віддані*, *ненависні*, *довірливі*: *Все помагать будем! –вигукнув Зульфат, зблиснувши на Наталю Миколаївну гарячими* ***відданими*** *очима. – А Олі я колиску принесу. У нас є. Залізна! Батько сам у депо зробив, як я оттакенький був. У кузні гнув, електрозваркою варив!* (с. 383); *Але Кібкало міцно тримає її за стан і дивиться на мене* ***кисло-ненависними*** *очима* (с. 246); *Дарка, хоч і плакала, дужче від жалю до себе, аніж від болю, не злякалася, одначе, того "вон", а вмовкла, глянула на Степана* ***ненависними****, в сльозах,*

очима… (с. 260); *На якусь мить я бачу її сухі* ***вимогливі*** *очі і чую сором'язливий шепіт: – В сто раз кращі... милий... в тисячу!* (с. 14). Виразний її центр становлять прикметники <u>*недобрі*</u> та його антонімічний відповідник <u>*добрі*</u>: *...Дядина зирила на нього очима* ***недобрими****…* (с. 570); *З того часу він уже не позирав на Шашла спідлоба* ***недобрими*** *потайними очима* (с. 120); *"Я розумію, – кліпав своїми* ***добрими*** *очима Степан. – Але..."* (с. 478); *Він міг сидіти мовчки годину й дві, роздивляючись по кімнаті блискучими од "причепу"* ***добрими*** *очима…* (с. 155); *Відтоді німий… зорив на колишнього об'їждчика такими дикими,* ***недобрими*** *очима, що той аж не витримав якось…* (с. 120). Одиничним вживанням засвідчений присвійно-якісний прикметник *Христосові*, що має семантику 'сповнені милосердя': *Він зрозумів мене, закліпав вологими* ***Христосовими*** *очима, заметушився і, вхопивши плитку, поніс її у "передпокій" до розетки* (с. 491).

3.5. Прикметники, які характеризують вираз очей відповідно до комунікативної поведінки чи наміру людини. Ця мікрогрупа виразно поділена на центр і периферію. Центральну позицію займає в ній ад'єктив <u>*благальні*</u> ('які виражають благання, тобто наполегливо невідступно і ласкаво чогось просять' (СУМ, т. 1, с. 191): *Степан довго стояв посеред хати, втупившись у Дарку, – ждав, що вона ось зараз підніме на нього* ***благальні*** *очі і заплаче покаянно, але Дарка так само затято дивилася в куток* (с. 261); *Він з Мані не зводить очей, а вона з-за плеча у нього – з мене. Очі в неї сумні,* ***благальні*** (с. 432); *Подивилася на нього* ***благальними*** *очима з-під низько напнутої хустки – поради і співчуття питалася ними* (с. 228). До цієї мікрогрупи належать також прикметники <u>*вимогливі*</u>, <u>*покірні*</u>, <u>*нахабні*</u>, <u>*грайливенькі*</u>: *Однак зауважив, що очі у дівчини карі, з золотом у зіницях, і що вони наївно* ***довірливі*** (с. 182); *Галя потихеньку сміялась, лескотно якось і м'яко, …, припадала голівкою до його плеча і заплющувала* ***покірні*** *лагідні очі* (с. 118); *В нього були швидкі й трохи* ***нахабні*** *очі* (с. 483); Особливістю вживання лексеми насмішкувате є те, що вона сполучається тільки з іменником у формі однини око*: – Ннда?! І як же ти їх оддаси, га? – Він прискалив на мене хиже* ***насмішкувате*** *око, але я вмію*

перемагати ще й не такі погляди – абсолютним олімпійським спокоєм! (с. 482); *У крамниці Нюриха швидко й діловито перемацує пучкою сукна та штапелі, ... і, наставивши на продавців* ***настирливі*** *чорні очі, скаже: "А чого це ви, дівчата, отак ото затор-ргувалися, що вже у вас і на шар-рахван тітці немає?.."* (с. 198); *Трапляютьс ятакі, що й окуляри знімуть та помружать на Санька* ***грайливенькі*** *підведеніочі...* (с. 206). Одиничним вживанням засвідчена лексема <u>здивовано-покірливі</u>: *Він був ще зовсім молоденький, років на чотири старший за мене, й озирався по хаті* ***здивовано-запитливими*** *очима загнаного цуценяти* (с. 331).

3.6. Прикметники, які характеризують вираз очей відповідно до емоційного стану, почуттів людини. Центр мікрогрупи зі значенням ‘нічим не затьмарений, не засмучений, спокійний, безтурботний’ формують прикметники <u>*ясні*</u>, <u>*чисті*</u>, <u>*пречисті*</u>: *Устим вів сина за руку, одно нахилявся до нього, казав усякі ласкаві слова, а очі, сірі,* ***ясні****, як і в Петька, сяяли щастям і довірою до всього світу* (с. 227); *Палажка хутенько, по-дівочому, скікнула з печі і отим, здавалося б уже давно забутим, грайливим жіночим рухом перепнулася хусткою, на цей раз не ховаючи під нею* ***ясних*** *карих очей* (с. 38); *Андрій озирнувся і побачив серед гурту дівча в довгенькому форменому платті, з* ***чистими****, трохи сполоханими очима* (с. 49); *У такі хвилини мені хочеться мати перед собою аудиторію, я навіть бачу десятки* ***пречистих*** *дитячий очей...* (с. 452). До центру належать також прикметники <u>*сумні*</u> та <u>*смутні*</u>: *Потім ще довго стояла посеред двору і* ***сумними*** *очима дивилася йому вслід* (с. 24); *А в матері очі* ***смутні*** *чогось, і жарок у них тріпочеться – теж невеселий* (с. 66); *Іван Мефодійович старший од мене на п’ятнадцять років. У нього великі і трохи* ***сумні*** *очі* (с. 35); *Іван стояв тоді з нею біля вагона, аж доки рушив поїзд, почуваючи себе винним перед мамою – за ці шість хвилин він був би вже дома, – але й піти, не бачити ці шість хвилин її* ***смутних*** *очей… теж не міг* (с. 187).

Периферію утворюють прикметники <u>*масні*</u> (у переносному значенні ‘який виражає хтивість, хтивий’ (СУМ, т. 4, с. 640)), <u>*хмільні*</u> (у переносному значенні ‘який перебуває в стані піднесення, збудження, самозабутті’ (СУМ, т. 11, с. 98)), <u>*жаркі*</u> (пристрасні), <u>*скажені*</u>, <u>*нещасні*</u> і синонімічний до останнього

ад'єктив терпкі: *А в очах, вицвіло-горіхових,* ***масних*** *од ласки, ворушилося два жовті лисичі хвостики: виль-виль, виль-виль...* (с. 565); *А очі* ***скажені****, губи тремтять, чуприна дибки, як у вовка на загривку* (с. 229); *Сиділа у траві на торішньому листі, ...і дивилася на чоловіка знизу вгору* ***хмільними****, аж білими… очима* (с. 260); *Тітка дивилася на мене крізь сльози* ***нещасними*** *очима* (с. 405); *Тимоха підвівся й… побачив, як затремтіли її блискучі, зламані посередині брови, а вії миттю злетіли вгору, одтуливши* ***терпкі*** *смоляні очі* (с. 77); *Вона вимовляла оте "що ж тут такого?" не винувато, а з презирством, навіть сміялася отаким собі коротким робленим смішком і мружила очі мимо Степана, – ще ясні,* ***жаркі*** *ще й тупі від цього жару* (с. 260). Автор зрідка вживає також складні прикметники на означення емоційного стану, що дає змогу передати відтінки переживань, станів людини, – усміхнено-печальні, сумно-ніжні: *Я дивився на Григорієве обличчя й повільно впізнавав його заново – так воно змінилося: ...очі стали великі у білках і* ***сумно-ніжні*** *в зіницях* (с. 522); *Очі в нього були* ***усміхнено-печальні*** *– він ніколи не усміхався ними весело...* (с. 402).

3.7. Прикметники, які характеризують вираз очей відповідно до рис характеру. Мікрогрупа недиференційована, оскільки хоч і репрезентована порівняно великою кількістю лексем, але вони засвідчені одиничним вживанням (вираз очей передає унікальні риси характеру персонажа). До неї належать прикметники лагідні, полохливі, суворі, сором'язливі, сміливі, лукаві, відчайдушні, потайні: *Рушить, приміром, дощ – Нюра довго вдивлятиметься* ***полохливими*** *очицями в мокрі шибки* (с. 196); *Дівчина прудко одвернулась, проте Ладко таки встиг побачити великі налякані й водночас* ***лагідні*** *очі* (с. 87); *Софійка глянула на ту колиску, ледь затримала на ній* ***полохливі****, змучені соромом очі, повагалася – люди ж кругом – тоді таки поклала в неї дитя* (с. 210); *Обернулася з коромислом і повними відрами, молода, блідолиця – теж, видно, не густо на столі, похитала головою, а очі* ***суворі****, спідлоба* (с. 551); *Жінки дивилися на вогник тьмяно-блискучими* ***сміливими*** *очима* (с. 401); *Погнали до картоплища, – каже Палажечка, ховаючись* ***лукавими*** *очима*

в хміль (с. 74); *...Бачила ж бо, як він кидав біля клубу вдвічі більших за себе хлопців об землю і як горіли при тому його* ***відчайдушні*** *смоляні очі…* (с. 208); *Ми зареготіли їй у відповідь, купили в якогось хлопчика з* ***сором'язливими*** *очима пролісків і рушили шукати Степанові путящої картоплі* (с. 485); *З того часу він уже не позирав на Шашла спідлоба недобрими* ***потайними*** *очима* (с. 120). Прикметники, для яких характеристика очей за відображенням у них рис характеру переносна, – *твердий* ('який не має вагань') та *кам'яний* ('який має твердий характер, бездушний, нечутливий, черствий' (СУМ, т. 4, с. 85)): *А в горах ліси гудуть споконвічні, і через те солов'їв там не чути, хіба що орли в небі кружляють та ходять присмерковими ущелинами люди – в овечих шапках, з* ***твердими*** *синіми очима, під брови захованими, та з мідними топірцями в руках замість костурів...* (с. 209); *Бородань почув її, знайшов* ***кам'яними*** *очима в натовпі і сказав: – А ти вообще можеш тут не стоять...* (с. 380).

3.8. Прикметники, які характеризують вираз очей відповідно до психологічного віку людини: *Хвиль випростався, звів на Санька старі* ***водяві*** *очі, й сліз у них – два повнісінькі наперстки: видно, од напруги* (211); *Назустріч мені виринув із туману дядько з в'язкою нових кошиків за плечима, сивими бровами з-під старенького сукняного картуза… і* ***хлоп'ячими*** *ніжно-блакитними очима* (с. 215).

4. ЛСГ прикметників, які дають загальну характеристику очей. У межах підгрупи сожна виокремити дві мікрогрупи.

4.1. Прикметники, які характеризують очі за ступенем їх привабливості. Репрезентована лексемами, які дають позитивну оцінку *гарні (гарненькі)*, *прекрасні*: *Коли опинилися за ворітьми, Рита сказала, ледь примруживши* ***гарненькі*** *очі: – Такий красивий та привітний...* (с. 167); *Обличчя її помітно підпухло,* ***гарні*** *вологі очі променилися сумом, і в них тяжко було дивитися* (с. 314); *...Дівчина тихо сміялась, по-дитячому притискаючи підборіддя до шиї і дивлячись на Івана з-під довгих вій* ***прекрасними*** *очима* (с. 189).

4.2. Прикметники, які характеризують очі як <u>*рідні*</u> або <u>*чужі*</u> іншій людині: *Заходив кілька разів на пошту, щоб хоч глянути в її очі, такі* ***рідні*** *мені...* (с. 493); *Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали...− І осяяла їх такими лагідними, такими* ***рідними*** *очима, що їм обом здалося намить, ніби все навколо так, як і колись було...* (с. 381); *А сьогодні вона знову явилася мені, і, як це часто бувало зі мною й раніше, я раптом побачив себе збоку,* ***чужими*** *очима* (с. 450).

Отже, у межах лексико-семантичної групи прикметників зі значенням характеристики очей людини можна виділити чотири лексико-семантичні підгрупи, подільні на дрібніші лексико-семантичні мікрогрупи. Усі вони відмінні за кількістю ад'єктивів, які до них входять, та частотою вживання цих одиниць. За частотністю центр досліджуваної ЛСГ утворюють прикметники, які позначають колір очей (чорні, сірі, карі), їх розмір (великі), вираз (за комунікативним наміром (благальні), за ставленням до іншої людини (добрі – недобрі), за емоційним станом (сумні, смутні), за розумовими здібностями (розумні – тупі)). Крайню периферію ЛСГ становлять прикметники, які характеризують особливості виконання очима сенсорної функції.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на дослідження компонентів аналізованої лексико-семантичної групи з погляду їх дериваційних ознак та особливостей семної структури.

1. Арнольд И.В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста / И.В. Арнольд // Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: сб. ст. / [науч.ред. П.Е. Бухаркин]. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. 2. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики / С.П. Денисова. – К. : Вид-во Київ. держ. лінгв. ун-ту, 1996. 3. Словник української мови : в 11-и тт. – К. : Вид-во "Наукова думка", 1970–1980. 4. Тютюнник Г.М. Твори / М.Г. Тютюнник. – К. : Вид-во ЦК ЛКСМУ "Молодь", 1984.

Список умовних скорочень

ЛСГ – лексико-семантична група.

ЛСПГ – лексико-семантична підгрупа.

СУМ – словник української мови.

Хорошева О.О., асп.

ЗАСОБИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕСЕЇСТИЧНОМУ ТЕКСТІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті розглянуті засоби інтертекстуальності в сучасному українському есеїстичному тексті як реалізація його основних ознак, властивостей та характеристик.

Ключові слова: есеїстичний текст, інтертекстуальність, асоціативність, парадоксальність.

Means of intertextuality in modern Ukrainian essayistic text in association with its features have been investigated in article.

Key words: essayistic text, intertextuality, associativity, paradoxicality.

В статье рассмотрены средства интертекстуальности в современном украинском эссеистическом тексте как реализация его основных признаков, свойств и характеристик.

Ключевые слова: эссеистический текст, интертекстуальность, ассоциативность, парадоксальность.

Аналізуючи лінгвостилістичні особливості есе в історії української літературної мови кінця XX – початку XXI століття, ми розглядаємо есеїстичний текст як відкриту систему, основними ознаками якої є **асоціативність**, **парадоксальність**, **діалогічність** і **багатозначність**, що відображають авторське бачення та сприйняття, сутність есе та його основний структуротворчий чинник. Визначальними мовностилістичними особливостями архітектоніки такого тексту вважаємо специфічні авторські конструкції, що співвіднесені через складні послідовності семантичних зв’язків (семантичні комплекси), основою яких часто є інтертекстуальність.

Зауважмо, що поняття інтертекстуальності есеїстичного тексту насамперед передбачає реалізацію однієї з його основних властивостей – **діалогічності**: "новий текст, що діалогічно реагує на інший текст (претекст), може задавати йому будь-яку нову смислову перспективу: доповнювати, вибірково висувати на перший план окремі актуальні смисли, трансформувати їх, виходячи з художнього задуму автора, до руйнування первинної смислової системи, як це відбувається, наприклад, при пародіюванні" [1, с. 106].

На наш погляд, есеїстичні тексти можна кваліфікувати як художньо-філософські, тому відзначимо також, що "у художньо-естетичній сфері інтертекстуальність є однією з можливостей створення нового текстового смислу, смислової поліфонічності тексту та виражається широким спектром інтертекстуальних референцій – від імпліцитних, прихованих у підтексті, до прямих покликань (цитат), експлікованих у текстовій тканині" [1, с. 106]. Як бачимо, інтертекстуальність художнього тексту також передбачає реалізацію такої ознаки, типової для есеїстичного тексту, як **багатозначність**.

Оскільки **діалогічність** і **багатозначність** есеїстичного тексту детерміновані самим поняттям інтертекстуальності художнього тексту (є його іманентними властивостями), розглянемо, як реалізуються **асоціативність** і **парадоксальність.**

Інтертекстуальність українського есеїстичного тексту кінця XX – початку XXI століття переважно експліцитно виражена і є відображенням авторських асоціацій: *"Анатомія – перше, що спадає мені на думку, коли я вимовляю "Ґотфрид Бенн". У його поезії почуваєшся як в анатомічній майстерні. Ти ходиш нею, розглядаєш так звані об'єкти, вдихаєш запах антисептиків, бліднеш і намагаєшся зберігати почуття гумору"* (Андр, с. 217); *"Можливо (про подібне розмірковує Мілан Кундера), існує певний світ жестів, які залишаються незмінними протягом тисячоліть і обов'язково мусять якось зреалізуватися […] Я вірю Кундері, хочу довіряти власному досвідові. А тому не довіряю американським підручникам з технології комунікації. Я хочу знати, що жести, які у мені*

живуть, – найважливіший складник моєї біографії. Один з найвиправданіших сенсів нашого життя" (Прох, с. 49); *"Принцип аналогії створив науку і мистецтво. Проте сучасні наука та філософія відривають людину від її природної сутності, позбавляючи коріння. "Укорінення" назвала свій трактат співвітчизниця Альбера Камю Сімона Вайль, показавши, що відбувається з потребами людської душі, яке насильство чиниться над свідомістю кожного з нас. Насильство – це "позбавлення коріння"* (Паг, с. 122-123).

Асоціативність найчастіше репрезентовано складними авторськими паралелізмами, порівняннями, прикладами-аналогіями, що реалізуються і через прецедентні тексти, які актуалізують важливу для автора фонову інформацію і апелюють до "культурної пам'яті читача" [1, с. 107].

Авторська аналогія має таку структуру: авторський (абстрактний, безособовий) роздум + приклад / ілюстрація + авторський роздум, – яка, на наш погляд, дозволяє кваліфікувати інтертекстуальність (есеїстичного тексту) як компонент авторського сприйняття: *"Коли містика проникає в життя як обряд, то залишається там надовго. Тільки так ганебна смерть Ісуса могла стати тріумфом духу. /* ***"45. Від шостої години темрява настала по всім краю аж до дев'ятої години. 46. А близько дев'ятої години Ісус скрикнув міцним голосом, вимовляючи: "Елі Елі, лема савахтані", – тобто "Боже мій, Боже мій, чому ти мене покинув?"*** */ Спершу оточуючі сприйняли це за передсмертне марення, а дехто сподівався, що Бог прийде визволити Ісуса. Однак той, ковтнувши оцту з губки, простягненої на списі, помер. Потім,* ***як оповідає св. Матвій****, завіса в храмі роздерлася згори донизу й стався землетрус. Завіса символізує відгородження безсмертного Бога від смертної людини. Відтепер віруючий може відчути присутність Бога в усьому сущому. / Будда, котрий сидить під деревом, заплющивши очі, перебуває в кожній речі, що означає: так, як ми відчуваємо себе, ми повинні відчувати інших. Любити – це впізнавати себе в іншому. / Якщо Бог плаче, то він мусить плакати в кожному з нас, інакше Його просто не існує"* (Паг, с. 118-119).

Як бачимо, "прецедентний текст, що є результатом смислової компресії вихідного тексту та формою його метонімічної заміни, характеризується ознаками автосемантичності, дейктичності та реінтерпритованості, тобто багаторазового повторення в інтертекстуальному ряді. Прецедентний текст може бути вилучений з мовленнєвого повідомлення без втрати пізнавально-естетичної цінності та використаний як самостійне твердження у вигляді окремого міні-тексту або в інших текстах" [1, с. 107].

Парадоксальність авторського мовомислення відображають протиставлення, заперечення, антитетичний паралелізм (на синтаксичному, текстовому рівні), часто також за допомогою прикладів-аналогій: *"Надлюдина за Ніцше (див.) – аж ніяк не те саме, що надлюдина за Ґеббельсом. У Ніцше – чиста ідея, в Ґеббельса – реальна практика. Хоч і Кнут Гамсун, і Мартин Гайдеґґер, і Ерза Павнд, і, не останньою чергою, Ґотфрид Бенн замалим ледь не пройшли по єдиній з Ґеббельсом справі. Зрештою, невідомо, як було б із самим Ніцше, якщо припустити надлюдську тривалість життя. Переможці 45-го року теж готові були починати зі спалення книжок. А втім, почали – і значно раніше. Однак повертаючись до надлюдини: філософ Владімір Соловйов написав про цю ідею, що вона була "морально виблювала самим Ніцше". Себто великий пацієнт Бенна спершу мусив отруїтися нею, а потім вивергнути її назовні фонтанами блювотиння. Ця підкреслено фізіологічна метафора вкотре замазує метафізику медициною. Не менш фізіологічними в судженнях про поезію були втілені й виплекані режимом надлюди з есесівського часопису "Чорний корпус", які 1936 року означили "Вибрані поезії" Бенна як "протиприродну гидотну" (widernatuerliche Schweinerei). Слідом за цим надійшли вилучення з Reichsschrifttumkammer і заборона писати. Що, можливо, і врятувало поета від майбутнього трибуналу переможців"* (Андр, с. 229).

За нашими спостереженнями, засоби інтертекстуальності, так само, як і фразеологізми, вводяться до есеїстичного тексту здебільшого за допомогою прийому трансформації та виконують подібні функції.

Власне трансформація відбувається завдяки запереченню: ***"Існує безліч речей, здатних збудити нас і наше сумління. Гегель порівнював сумління зі світильником, який розганяє темряву, але люди часто його зумисне гасять".*** *Покладаючи провину на суспільне середовище, як це часто бувало у XIX столітті і чим так часто обурювався Достоєвський,* ***людина втрачає сумління. А з іншого боку, сумління є також хворобою, бо змушує страждати*** (Паг, с. 123), додаванню висновкової частини, побудованої на парадоксі, що реалізує таку властивість есеїстичного тексту, як **парадоксальність:** *"Чому Франко в останні роки життя висловлював, делікатно кажучи, критичні судження про творчість Шевченка, яку любив і високо цінував? Чому палив свої твори Гоголь? Чому Стефаник називав писання "комедіянством", далі продовжуючи писати? Від чого втікав Лев Толстой перед смертю? Відповідей може бути – і є! – без ліку. Незважаючи на це, насправді відповідей немає"* (Проц, с. 60); перетворенню на риторичне питання: *"Хаос – усе, що залишається після смерті Бога. Таким чином, це одна з найпривабливіших версій світу, сяйлива і гучна, ніби наймасовіший атракціон нічного луна-парку. Віра в Хаос, яка приходить після віри в Бога, спричинює вивільнення інстинктів і звільнення газів (див. Blaehung). Перша світова війна викликала перше масове навернення християн у безвір'я. Перед нею це явище було радше індивідуальним і знаменувало собою вибір. Наприклад, шлях Бенна – це добровільно вибраний шлях із Марбурга до Берліна, себто із теології в медицину. Перша світова війна показала, що вибору насправді немає. Цікаво, як мав реагувати син лютеранського священника на відірвані кінцівки і випущені кишки, відбуваючи дійсну службу у стінах Брусельського військового шпиталю?.."* (Андр, с. 218), поширенню у формі вставленої конструкції в іронічно-саркастичному контексті: *"Ясновидіння поетів – особливо зручна для спекуляцій тема. Насправді поети бачать зазвичай тьмяно і розмито, якщо взагалі бодай щось бачать. Їхні очі переважно сльозяться від вітру і диму, вони рухаються в тумані майже навпомацки. Себто насправді вони радше здогадуються, ніж бачать. Є серед них поети, які*

стверджують, ніби здатні переказати свої сни. Є такі, що вряди-годи чують голос (або Голос), і він їм начебто диктує якісь слова до їхніх записників. Є ще інші – які пересувають матеріальні об'єкти на відстані (метафоризм). Бенн не належить до жодної зі згаданих категорій. Він бачить ясно, але по-іншому: плями на шкірі, гнильна емфізема, трупна зелень, відшарування епідерміса з утворенням пухирів, заповнених сукровицею. Бенн – це саме той випадок, коли медицина не тільки витісняє, але й перевищує метафізику" (Андр, с. 221).

Автори есеїстичних текстів часто висловлюють свої думки у формі визначень, наводячи на підтвердження власного судження значну кількість прикладів: фактів, цитат, крилатих висловів, народної фразеології, афоризмів, звертаючись до власного досвіду, переказуючи та оповідаючи різні (відомі авторові) випадки: *"Тіло – **згідно зі старою ідеалістичною парадигмою**, вмістилище і храм, якоюсь мірою теж посудина. Отже, йому відведено коли не вторинну, то все ж допоміжну місію. Це лише ступінь великої вертикальної ієрархії – не мета, а засіб, оболонка для чогось головнішого. Тим більше, що ця оболонка, судячи з усього (див. Труп), є тимчасовою. **За словами одного з російських середньої руки поетів**, "смерть є всього тільки плахою, де тіло відокремлюють від Мене"* (Андр, с. 224); *"В історичній, не літературній дійсності виявилось не так – ціла культура, і митець укупі з нею, безповоротно позбулися змислу трагічного. Досить порівняти війну в Ремарка й Гемінґвея з війною 90-х – у фільмах Кустуріци й Драгоєвича, аби пересвідчитися: те, що ще неповних два покоління тому переживалося як трагедія, із супровідним катарсисом, нині однозначно обернулося на гротеск, і популярні серед української молоді [...] жорстокі "рімейки" шекспірівських трагедій, переписані мовою київської вулиці й тим нагло по-блатному "опущені" до рангу кримінальних хронік, де у фіналі з'являється не Фортінбрас, а Фройд із замашками радянського пенітенціарного санітара, щоб забрати п'яно схлипую чого Гамлета до психушки, – треба визнати, куди більше за оригінал відповідають духові часу. Бути іронічним для митця стало*

важливіше, ніж бути щирим. Та й що воно таке, щирість, у кінці століття масових убивств і масової брехні?.." (З, с. 31); *"Сіндзю Стефана Цвайґа і його молодої дружини… Веронал професора Акутагави… Алкогольна мотузка Єсеніна… Передсмертна записка Маяковського, сповнена за межового відчаю… Наповнений газом робочий кабінет Ясунарі Кавабати… Боротьба старого Гема з останньою маскою… Садо-мазохістичний театр і водночас трагедія відходу Юкіо Місіми… Тіло мучениці Маріни Цвєтаєвої, що вільно розгойдується на імпровізованій шибениці; її син сказав після похорону: "Марина Ивановна поступила логично"… Смертельна доза морфію Джека Лондона… Чоловіків у кілька разів більше, може, тому що жінки є ліпшими майстринями терпіти й чекати…"* (Проц, с. 13); *"Гуцули ще в недалекому минулому сміялися на похороні й грали в "дупака", що також було способом відігнати нагадування про крихкість і тлін. Пригадуєте, як у "Тінях забутих предків" зображені ігрища – і тіні тих, котрі веселяться, перебігають обличчям покійного Івана Палійчука, над яким "сумно ридали трембіти"? / Деякі монахи тримали у своїх келіях людські черепи, що хоч і пом'якшувало їм думки про власну смертність, але ж і постійно нагадувало про неї. Монтень рекомендував частіше ходити на кладовище, вважаючи, що так людина добре "провітрює" власну гординю, а відтак зможе повноцінно жити стосовно власних потреб, щоб не довелося на старості оплакувати порожнє, непрожите життя…"* (Проц, с. 32).

Власні назви, що виконують функції алюзії (авторський коментар, оцінка, ставлення – відсутні): *"Запитайте першого-ліпшого пасажира про його світобачення і одержите – якщо взагалі одержите відповідь – нестравний мікс із Ошо, Блаватської, Кастанеди, Сергія Лук'яненка, астрологічної рубрики "Cosmopolitan" тощо"* (Іздр, с. 20). Поширеним є прийом нанизування таких алюзій (зокрема, перше речення – поштовх до подальшого роздуму – є непрямою, дещо перефразованою цитатою, формально не виокремленою лапками: *"Існує центр світу, який всюди і ніде. Існують і міста для цього центру. Центральні міста. Львів до них ніколи не належав. У різні часи*

планета оберталася то довкола Ейфелевої вежі, то довкола Empire State Building. В різні часи за вісь слугували піраміда Хеопса, труби Аушвіцу, Юдина осика або ж голка, що її анонімний тибетський монах встромив у зіницю Будди" (Іздр, с. 119). Наведений приклад містить (завдяки авторській аналогії, покладеної в основі такого переліку) водночас політичні, географічні, історичні та релігійні алюзії, поєднані в одному авторському синонімічному ряді (відображаючи особливості індивідуально-авторського асоціативного мислення та сприйняття, побудова таких рядів є однією з найяскравіших рис українських есеїстичних текстів загалом).

Власні назви з іронічною авторською оцінкоюу формі характеристики-визначення: *"Нещодавно в одній із таких "побожних маршруток" мені довелося переглянути (комфорт смерті бізнес-класу починається з маршруток) фільм "Secret" – нав'язливу саєнтологічну проповідь, складену за всіма правилами нейро-лінґвістичного програмування"* (Іздр, с. 20).

Власна назва-алюзія-звертання, визначена контекстом: "*На якому березі заховається крижина – і не розтане, коли повсюди вода,* ***і чоловік – також вода, мій любий Фалесе, вода, що тужить за своєю випадковою, довільною формою, детермінованою льодоходом****?"* (Моск, с. 3).

Специфічним для мови есеїстичного тексту є використання засобів інтнртекстуальності, які здебільшого є компонентами різноманітних стилістичних прийомів і засобів. Звернення до них визначають як формальну організацію текстів (архітектоніку окремих есе), так і змістову складову. Інтертекстуальність есеїстичного тексту насамперед реалізує значну кількість його характерних типологічних ознак і властивостей: афористичність есеїстичного мовлення, "можливість виходу в загальнокультурний контекст фонових знань адресата", "особливий спосіб репрезентації предмета мовлення за допомогою асоціативно-емоційної структурної основи" [2, с. 26], діалогічність, парадоксальність, іронічність, "семантичний стрижень думки, спогаду, роздумів" [3, с. 229], увиразнюючи основну (ознаку) – яскраво виражену авторську

позицію. Важливим для есеїстичного тексту є те, що афористичності набуває безпосередньо авторське мовлення.

1. Баженова Е.А. Интертекстуальность / Е.А. Баженова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка; Под ред. М.Н. Кожиной). – М. Флинта-Наука, 2003. – С. 104-108.
2. Балаклицький М.А. Есе як художньо-публіцистичний жанр : Методичні матеріали для студентів зі спеціальності "Журналістика" / М.А. Балаклицький. – Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2007. – 74 с.
3. Єрмоленко С.Я. Мова сучасної української есеїстки / С.Я. Єрмоленко // Жанри і стилі в історії країнської літературної мови; [В.В. Німчук, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга та ін.; відп. ред. С.Я. Єрмоленко]. – К. : Наукова думка, 1989. − С. 226-253.

Список умовних скорочень назв джерел

Андр – Андрухович Юрій. Диявол ховається в сирі / Юрій Андрухович. – К. : "Критика", 2007. – 320 с.

Прох – Прохасько Тарас. БотакЄ. / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ : "Лілея – НВ", 2010. – 432 с.

Паг – Пагутяк Галина. Мій Близький і Далекий Схід: Повість та есеї / Галина Пагутяк. – Львів : ЛА "Піраміда", 2009. – 136 с.

Проц – Процюк Степан. Аналіз крові / Степан Процюк. – К. : Грані-Т, 2010. – 144 с.

Іздр – Іздрик Юрко. Флешка-2GB / Юрко Іздрик. – К. : Грані-Т, 2009. – 248 с.

З – Забужко Оксана. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2006. – 352 с.

Моск – Москалець Костянтин. Людина на крижині: Літературна критика та есеїстка / Костянтин Москалець. – К. : Критика, 1999. – 255 с.

Звонко Г.О., асп.

СЕМАНТИКА ПЕРЕТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті з'ясовується сутність перетворення як лінгвокультурного феномену та окреслюються ключові засоби об'єктивації акту / семантики перетворення в українській мовній картині світу. Докладному розгляду підлягають "предикати перетворення" (регулярні та оказіональні / індивідуально-авторські), що зустрічаються в українських народних казках та творах української літератури.

Ключові слова: перетворення, метаморфоза, об'єктивація, вербалізація, семантика.

The article deals with the essence of transformation as linguocultural phenomenon. The key means of objectification of the act / semantics of transformations in the Ukrainian language picture of the world have been outlined. Special attention is paid to "predicates of transformation" (regular and occasional / individual authors) found in Ukrainian folk tales and works of Ukrainian literature.

Key words: transformation, metamorphosis, objectification, verbalization, semantics.

В статье выясняется сущность преобразования как лингвокультурного феномена и определяются ключевые средства объективации акта / семантики превращения в украинской языковой картине мира. Подробному рассмотрению подлежат "предикаты превращения" (регулярные и окказиональные / индивидуально-авторские), встречающиеся в украинских народных сказках и произведениях украинской литературы.

Ключевые слова: превращение, метаморфоза, объективация, вербализация, семантика.

Уявлення про перетворення є тим ментальним феноменом, який супроводжує людську культуру від самого початку її існування, а відтак він широко представлений у картинах світу різних етносів, є невід'ємною складовою їх (етносів) художньо-поетичної мови та індивідуально-авторських систем мовлення.

Феномен перетворення широко вивчався у різних галузях сучасного гуманітарного знання: філософії і культурології (праці В.Я. Проппа, О.Ф. Лосєва, В.В. Іванова, В.М. Топорова); психології (праці З. Фройда, К.-Г. Юнга та ін.). Лінгвістичні аспекти феномену перетворення досліджувалися у працях цілої низки корифеїв східнослов'янського мовознавства – О.О. Потебні, Р.О. Якобсона, В.В. Виноградова, а також у студіях сучасних науковців – Є.Т. Черкасової, М.І. Черемісіної, Н.В. Слухай, М.О. Кравченка, Л.Ю. Дикарьової, О.А. Москвичової та ін. При цьому вивчення цього мовно-мисленнєвого явища відбувалося переважно на матеріалі російської, а також англійської мов, тоді як його експлікація в царині української мови практично не досліджувалася, що й зумовлює **новизну** й **актуальність** обраної для розвідки теми.

Метою цього наукового викладу є дослідження засобів об'єктивації семантики перетворення в українській мові.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

1) з'ясувати сутність перетворення як події;
2) окреслити ключові засоби та моделі об'єктивації акту / семантики перетворення в українській мовній картині світу.

Насамперед спробуємо окреслити сутність явища перетворення. У найзагальнішому вигляді його можна позиціонувати як акт набуття кимось або чимось нового вигляду, форми, властивостей. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови (далі – ВТССУМ) подається така дефініція перетворення "Різка і несподівана зміна, що відбувається з ким-, чим-небудь" [1, с. 930]. Виходячи з денотативних ознак даного поняття, М.О. Кравченко вирізняє такі конституенти ситуації перетворення: а) *суб'єкта перетворення* – ту вихідну іпостась, яка, власне, зазнає перетворення, переходить в іншу іпостась; б) *дію-*

перетворення – безпосередній процес переходу вихідної іпостасі у нову іпостась; в) *об'єкт перетворення* – предмет / істоту, що з'явилася в результаті перетворення, нову іпостась; г) *модус* перетворення – спосіб, у який відбувається перетворення; д) *агента* перетворення – особу, яка здійснює перетворення вихідної іпостасі у нову іпостась [3, с. 12].

Українська дослідниця Л.Ю. Дикарева у своїх студіях дещо розширює останнє з окреслених положень. Вона наголошує, що всі метаморфози можуть бути результатом акту дії а) активної або б) пасивної особи. Розглянемо ці положення докладніше, транспонувавши їх у царину української мови.

Метаморфозами пасивної дії Л.Ю. Дикарева називає такі перетворення, які здійснює посередник (у термінах М.О. Кравченка – "агент"). Такий тип перетворення є актуальним і для української мовної свідомості. Він широко представлений як у фольклорі, так і в художній літературі. Наприклад, в українській народній казці "Про королеву Катерину" зустрічаємо таке:

Вона його ***перевернула*** *в голку і заткнула в подушку* (17, с. 92).

При цьому істотним є те, що метаморфози пасивної дії часто відбуваються всупереч власному бажанню суб'єкта перетворення, тому конституентами такого типу ситуації перевтілення є не лише агенс (ми підкреслили його прямою лінією), але й *пацієнс* (тобто істота, предмет тощо, які зазнають перетворення – підкреслено пунктиром). Наприклад:

Один старий <u>*циган*</u> *уже став чаклувати. Злякався* <u>*дід*</u>*, повів у комірчину, до ніг їм падає. Беріть, каже, все, що є,* ***тільки не перекидайте*** *мене в півня* (14, с. 15);

– Що ж той <u>*ворожбит*</u> *зробе*?

– Що? ***Перекине*** <u>*Семена*</u> *вовкулакою,* ***а тоді й роби, що хочеш****...* (8, т. I, с. 89).

Метаморфози активної дії – це, за визначенням Л.Ю. Дикаревої, *аутометаморфози* суб'єкта перетворення, коли суб'єкт метаморфози перетворюється на когось / щось без допомоги інших осіб [2, с. 9]. Наприклад:

– От узавтра буде, – каже, – ярмарок, поведіте мене на ярмарок, ***я зроблюсь срібним бараном****; Мене цар скаже оддати,* ***горохом зроблюся*** (18, с. 70).

Згідно з результатами найновіших досліджень (Л.Ю. Дикарева [2], О.А. Москвичова [5]), перетворення становить двобічну фігуру, лівий бік якої відповідає суб'єкту, а правий – об'єкту перетворення. Виходячи з цього, у найзагальнішому вигляді схема ситуації (акту) перетворення може бути такою:

суб'єкт → об'єкт

При цьому, як виявила Л.Ю. Дикарева, у східнослов'янській міфопоетичній системі позиція суб'єкта (лівий бік) та об'єкта (правий бік) охоплюється 9-ма моделями, серед яких зафіксовані такі: 1) *антропоморфна* модель, до складу якої увійшли: перетворення за метонімічною моделлю; метаморфози, суб'єктом чи об'єктом яких є "сакральні соки" (М.І. Толстой) людини – кров, сльози, піт, слина; психологічна модель, яка передбачає духовні метаморфози; перетворення, які вказують на *зміну соціального статусу* людини; 2) *атрибутивна* модель; 3) *артефактуальна*; 4) *зооморфна*; 5) модель, об'єктом чи суб'єктом якої є *першоелементи буття*; 6) *просторова*; 7) *вегетативна*; 8) *астральна*; 9) *орнітальна* [2, с. 8].

Наведемо деякі приклади таких метаморфоз з українських народних казок та літературних творів:

зооморфна модель: *він і* ***перекинувсь конем****, та таким конем, що любо й подивиться* (18, с. 48); *От і зробила дідовій дочці так, щоб вона* ***козою побігла*** (18, с. 165); *поведіте мене на ярмарок, я* ***зроблюсь*** *срібним* ***бараном*** (18, с. 153);

вегетативна модель: *Мавка* ***зміняється*** *раптом* ***у вербу*** *з сухим листям та плакучим гіллям* (15, с. 190);

артефактуальна модель: *Він [дід] приніс гілляку. Син* ***зробив шнурок золотий з тої гілляки*** (18, с. 203);

орнітальна модель: *от він* ***голубом перекинувся*** *і полетів вгору* (18, с. 163);

астральна модель: *тьмяний зимовий* ***день зміняється в*** *ясну місячну весняну* ***ніч****; цвіт лине, лине, і закриває закохану пару, далі* ***переходить у*** *густу* ***сніговицю*** (15, с. 200) тощо.

Перетворення з огляду на їх **зворотність / незворотність** можуть бути:

а) однократними (одне перетворення суб'єкта метаморфози у межах одного тексту без наступного повернення у вихідний стан);

б) реверсивними (дві дії суб'єкта перетворення; при цьому кінцева ланка метаморфози передбачає обов'язкове повернення у вихідний стан), наприклад:

Вовк ***перекинувсь панною*** *<…> Вони й випустили його, та тільки що випустили – він зараз і* ***перекинувсь вовком****, вони не уздріли й як* (16, с. 111) і т. ін.

У цьому випадку ми скористалися таксонами і термінами, запропонованими Л.Ю. Дикаревою [2]. Вважаємо, що типологія, розроблена дослідницею для російськомовної лінгвокультури, є прийнятною для нас й щодо поділу перетворень з точки зору їх **регулярності / нерегулярності**. Згідно цього критерію перетворення поділяються на постійні (трикратне перетворення 'дівчина ↔ коза' у "Казці про гоніння мачухи"), *остаточні* (метаморфоза 'людина → собака' у казці "Дванадцять місяців") та *тимчасові*, тобто одноразові перетворення, коли суб'єкт метаморфози повертається до вихідного стану, як, наприклад, у казці "Іван-царевич і залізний вовк":

– На, – каже, – цей рушничок, та як <…> од'їдеш од відьминої хати, та вернися назад, махнеш рушничком – і ***зробишся котиком*** *<…>; а як захочеш* ***уп'ять стать чоловіком****, то вибіжиш надвір, махнеш рушничком і* ***станеш чоловіком*** (19, с. 152).

Зазначимо, що саме такі перетворення становлять більшість в українських народних казках. При цьому, як наголошує Л.Ю. Дикарева, такий вид метаморфози є особливо характерним для перевертнів [2, с. 10].

Окрім цього, перетворення може бути *одноактним* (одне перетворення у межах одного тексту з можливим поверненням у вихідний стан) та *багатоступеневим* – перетворення відбуваються, як у послідовному зв'язку, як наприклад у казці "Ох", пор.:

<…> Зліз, взяв його до повоза, той ***шурх голубом*** *доверху, одне лико зосталось на землі. Прилетів додому,* ***став чоловіком*** (одноразове перетворення);

<…> от він ***голубом перекинувся*** *і полетів вгору, а той господар... в хаті* ***перекинувся шпаком****, полетів за ним. От голуб упав в воду і* ***став пліткою****; а* ***господар щупаком*** *<…>. Той на берег вискочив, та й* ***став перснем*** *<…>. Одна дівчина взяла та й на палець настромила, а той перстень до неї говорить: – Мене цар скаже оддати,* ***горохом зроблюся****, то ти візьми одну горошину і наступи. <…> От він* ***горохом розсипався****, а той* ***став півнем*** *в порозі. От він позбирав той горох чисто весь та й вилетів на стіл. А з тої горошини* ***зробився шуляк****, вилетів на стіл на того півня, убив його, а сам зостався* (багатоступеневе перетворення).

Цей приклад можна розглядати й як зразок *багатокомпонентного* перетворення, при якому є кілька суб'єктів метаморфози (у даному випадку два – дідів син і Ох) і декілька об'єктів, на які вони послідовно обертаються ('голуб –>плітка–>перстень–>горох–>шуляк' та 'шпак–>щупак –>півень'), тобто перетворення відбувається за моделлю паралельного зв'язку.

Окрім цього, в сучасних дослідженнях розрізняються такі види метаморфоз активного та пасивного типу як *вільні*, *природні*, *невимушені* (це перетворення, які відбуваються за власним бажанням суб'єкта метаморфози) та *невільні*, *неприродні*, *вимушені* (такі перетворення, як було наголошено вище, відбуваються здебільшого поза власним бажанням суб'єкта метаморфози). Окрім цього, розрізняються *циклічні* перетворення (суб'єкт перетворення, декілька разів змінивши свій вигляд, повертається до вихідного стану, як, наприклад, у "Казці про царенка Йвана та чортову дочку") та *нескінченними* (прикладом таких метаморфоз, за висновком Л.Ю. Дикаревої, може бути метемпсихоз [2, с. 10]).

Провідним засобом об'єктивації семантики перетворення дослідники (Л.Ю. Дикарева, М.О. Кравченко, Є.С. Ляшенко та ін.) справедливо вважають особливу групу лексико-синтаксичних одиниць, яку називають ***предикатами***

перетворення. Цю групу предикатів утворюють дієслова, що номінують певний тип процесу, який можна визначити як процес, в результаті якого предмет (суб'єкт чи об'єкт) перестає бути тотожним самим собі [4].

Ми погоджуємося з висновком Л.Ю. Дикаревої про те, що "центральну зону художньо-мовленнєвого втілення ідеї перетворення" (тобто таку, що є найбільш звичною для свідомості мовного колективу) формують **предикати перетворення** як *сталі* мовні формули, в яких закарбовано лінгвокультурний досвід етносу [2, с. 10] (у нашому випадку – українського етносу). Такі сталі мовні моделі фіксуються словниками української мови.

Слідом за Л.Ю. Дикаревою, ми розрізняємо декілька груп предикатів на позначення явища перетворення. Насамперед, це *ядерні* предикати, тобто такі, що здатні реалізовувати ідею перетворення незалежно від контексту. Такими предикатами є дієслова, які в тлумачних словниках сучасної української мови "мають тільки те значення, яке вказує на здатність згаданих дієслів оформлювати метаморфозу" [2, с. 11].

Це насамперед, дієслова "перетворювати" і "перетворюватися". У Великому тлумачному словнику сучасної української мови його значення визначається наступним чином: *перетворювати* – "1. Надавати нового вигляду, обертати на щось інше, переводити в новий стан" [1, с. 930]; "*перетворюватися* – набирати нового вигляду, обертатися на когось, щось інше, переходити в інший стан" [1, с. 930].

Останнє дієслово має найбільший спектр значень і широко використовується для позначення будь-яких видозмін, порівн.:

Яскравий сонячний день ***перетворюється*** *швидко на сутінки* (20, т. II, с. 199); *Кирило стежив творчі процеси, що відбувались на небі. Творив драконів, крилатих коней, грифів та крокодилів, але й ті жили тільки хвилинку, щоб* ***перетворитись*** *у щось нове* (6, т. II, с. 212); *Взявся [Марко] за голову – чуб мокрий, іній* ***перетворився*** *в росу* (19, с. 194); *Хлопець здригнувся і скривився так, немов стеблина в зубах раптом* ***перетворилася*** *на полин* (4, с. 6).

Така ж широта вжитку з метою об'єктивації семантики перетворення у різних його аспектах питома і для дієслова "перетворювати", наприклад:

Найголовнішою причиною моєї втечі під захист Криворучки було те, що генеральша хотіла мене ***перетворити*** *в кімнатного козачка* (8, с. 16); *Дуже великі числа, як мільйони, задля наочності* ***перетворював*** *на живі образи.* (2, т. II, с. 130).

Те саме стосується й дієслова "зробитися", одне з головних значень якого містить ідею перетворення: "Перетворитися на кого-, що-небудь" [6, т. 3, с. 711], наприклад:

Дівчина скоро прив'язала Йвана до куща, і ***зробилася*** *криницею* (4, с. 54); *Дочекавшися відповіді з крейсера, канонерка вивісила стільки нових полотнищ, що одразу ніби* ***зробилася*** *екзотичним парусним кораблем* (20, т. II, с. 109).

Друга група предикатів перетворення центральної зони – згідно типології Л.Ю. Дикаревої, включає *предикати, дещо віддалені від ядра*; вони мають декілька значень, лише одне з яких (найчастіше не головне) пов'язане зі здатністю дієслова вербалізувати акт перетворення / метаморфози. Таким є, зокрема, дієслово "обертатися". Значення перетворення у цього предиката лише посідає 6-ту позицію: "*обертатися"* – "6. Переходити з одного стану в інший; перетворюватися, // За міфологічними уявленнями – чарами, чаклуванням перетворюватися на іншу особу або предмет, перевтілюватися" [1, с. 802], наприклад:

Розказував [дід Наум] билиці й небилиці. Було тут – що й казати! – про відьом, що в кішку ***обертаються*** (11, т. II, с. 28); *Ой, сестрице ти моя, Утікаймо в ті поля,* ***Обернімось*** *на траву, На зелену мураву* (10, с. 96).

До цієї ж групи предикатів перетворення належать і дієслова "перекидати" (у значенні "перетворювати") і "перекидатися" (у значенні "перетворюватися"), які – відповідно – вживаються на позначення перетворень активного і пассивного стану. Словник української мови (далі – СУМ) значення перетворення для дієслова "перекидати" подає лише 6-ою позицією: *перекидати* – "у кого – що, на кого – що, ким, чим, розм., міф. Робити іншим,

переводити в інший стан, надавати іншого вигляду; обертати" [6, т. 6, с. 191], пор.:

– *Розкажи мені, Одарко, – спитав дід, – як се мати* ***перекинула*** *тебе у відьму?* (13, т. I, с. 91); *Хоть в віщо хоч* ***перекидайся****, Хоть зайчиком, хоть вовком стань, Хоть в небо лізь, ниряй хоть в воду, Я витягну тебе спідсподу* (6, т. I, с. 293).

У цьому ж словнику для дієслова *перекидатися* значення перетворення подано лише 7-ою позицією: *перекидатися* – "7) *у кого – що*, *на кого – що*, *ким*, *чим*, розм., міф. Обертатися в кого-небудь іншого, щось інше; набирати іншого вигляду" [6, т. 6, с. 191]. Однак попри відзначену порядковість фіксації в одному з найбільш авторитетних словників української мови, саме предикат "перекидатися" надзвичайно часто використовується з метою об'єктивації семантики перетворення. Пор.;

Махнула [царівна] рученьками, ***перекинулась*** *зозулею; вікно було відчинене – полинула <...>* (16, с. 176); *Як побачив же він мене, та як заскиглить, так в сатану й* ***перекинувся*** (1, с. 76).

Поряд із цим існує ціла група дієслів, які оформлюють ідею перетворення *оказіонально*, тому вони цілком залежать від контексту. Такі дієслова Л.Ю. Дикарева визначає як дієслова у функції предикатів перетворення – ДФПП). Скориставшись запропонованою дослідницею абревіатурою, наголосимо услід за нею, що ДФПП здатні реалізувати ідею перетворення лише у дискурсі, зокрема тексті. На відміну від сталих моделей об'єктивавції семантики перетворення, масив ДФПП характеризується нестійкістю, довільністю, а тому ці одиниці у такому значенні не представлені у загальних словниках. Водночас саме такі предикати відбивають своєрідність української національно-мовної моделі світу, у тому числі й індивідуально-авторських систем втілення ідеї перетворення у художньому мовленні. Наведемо декілька характерних прикладів, вилучених із текстів українських народних казок:

І поїхала з дідом, і взяла свою дочку на віз, і вкрила шкурою да й приїхала туди. А вона була відьма. От і зробила дідовій дочці так, щоб вона ***козою побігла****, а свою дочку й поклала на місце тієї* (17, с. 103); *От прибігла да* ***з себе кожу*** *[козячу]* ***скинула****, а сама за дитину, сіла, годує да гірко, гірко плаче!* (17,

с. 61); *Зарізали його, дівчинка зробила, як він наказував: понесла в сад і закопала. І* ***виросла*** *з тієї крові така вишня! <...> і такий з неї селезень* ***виливсь****, що любо й подивитись* (17, с. 72); *Приїхав царевич і дає воду. Став вовк брать, а він і кинув вовкові на шию хусточку,* ***поспадало з вовка залізо****, і* ***став*** *він страшенним змієм з 12-ма головами* (17, с. 38) тощо.

Як оказіональні (контекстуальні) засоби об'єктивації ідеї видозміни часто використовуються дієслова, що вказують на початкову та кінцеву стадії перетворення. Яскравий приклад такого способу об'єктивації семантики перетворення спостерігається у багатьох українських народних казках, наприклад, у казці "Про царенка Йвана і чортову дочку":

Той [чорт] розсердився на дочку: – Будь же ти неладна! Коли ж ти така, – каже, – ***заляж*** *на три годи каменем! <...> А та вже* ***одлежала*** *своє [каменем на дні], зробилась черницею і прийшла в город* (17, с. 82).

Ці оказіональні предикати перетворення, що зустрічаються у наведенному контексті ("заляж [початок дії]", "одлежала [завершення дії]") слід додати до ДФПП, візначених нами у попередніх контекстах ("поспадало", "виросла", "виливсь" та ін.).

Предикати такого типу поширені не лише у фольклорі, але й у літературних творах. Вони часто зустрічаються, наприклад, у драмах Лесі Українки, зокрема, у феєрії "Лісова пісня" та драмі "Камінний господар", пор.:

<...> озеро ***змаліло****, берегова габа* ***поширшала*** (15, с. 159); *мак мій жаром червонів, // а тепер він* ***почорнів*** (15, с. 167); *Мавка* ***спалахує*** *раптом давньою красою в зорянім вінці* (15, с. 200); *А ті серця від влади вашої лиш* ***попеліли*** *<...>* (15, с. 276); *Дон Жуан* ***застигає****, поражений смертельним остовпінням* (15, с. 280) тощо.

Як бачимо, ДФПП, що зустрічаються у наведених вище фрагментах текстів ("змаліло", "поширшала", "почорнів", "спалахує", "попеліли", "застигає"), можуть реалізовувати ідею перетворення тільки у контексті.

У межах даної розвідки ми окреслили лише найсуттєвіші ознаки перетворення як лінгвокультурного феномену і розглянули один з основних засобів об'єктивації семантики

перетворення, а саме – дієслова, що транслюють ідею видозміни. Напрямок подальших досліджень у межах даної проблеми визначається необхідністю більш докладного вивчення різних видів предикатів як основного засобу реалізації семантика перетворення, а також інших груп вербалізаторів.

1. Великий тлумачний словник української мови / Укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с. 2. Дикарева Л.Ю. Міфопоетика метаморфози і способи її об'єктивації в художньому мовленні: лінгвосеміотичний аспект (на матеріалі прози М.В. Гоголя та М.А. Булгакова): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук 10.02.02 / Лариса Юріївна Дикарева. – К., 2003. – 20 с. [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://disser.com.ua/contents/4498.html. 3. Кравченко М.А. Языковая модель превращения в текстах русских народных сказок: автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Михаил Александрович Кравченко. – Таганрог, 2002. – 173 с. – [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела : http://www.dissercat.com/content/yazykovaya-model-prevrashcheniya-v-tekstakh-russkikh-narodnykh-skazok. 4. Ляшенко Е.С. Семантические падежи предикатов превращения / Е.С. Ляшенко [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://www.rusnauka.com/3_KAND_2007/Philologia/18663.doc.htm. 5. Москвичова О.А. Лінгвосеміотичні механізми формування метаморфози в англомовних поетичних текстах / О.А. Москвичова // Вісник Житомирського державного університету. – 2010. – Вип. 49. Філологічні науки. – С. 150-153. 6. Словник української мови: у 11-ти т. / [Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін.]; НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970-1980.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Баш Я.В. На землі / Яків Васильович Баш. – К. : Державне вид-во художньої літератури, 1957. – 285 с. 2. Головко А.В. Твори : в 2-х томах / Андрій Васильович Головко. – К. : Державне вид-во художньої літератури, 1957. – 223 с. 3. Закарпатські казки Андрія Калина / [Запис текстів П. Лінтура]. – Ужгород, 1955. – 153 с. 4. Журахович С.М. Вечір над Орількою / Семен Михайлович Журахович. – К. : [б.в.], 1958. – 412 с. 5. Котляревський І.П. Повне зібр. творів: у 2 т. // Іван Петрович Котляревський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1952. – 364 с. 6. Коцюбинський М.М. Твори: у 3 т. / Михайло Михайлович Коцюбинський – К. : Держлітвидав, 1955. – 362 с.

7. Кропивницький М.Л. Твори: в 6 т. / Марко Лукич Кропивницький; [вступ. ст. І. Пільгук]. – К. : Держлітвидаг УРСР, 1958-1960. – 539 с. 8. Мар'яненко І.О. Минуле українського театру / Іван Олександрович Мар'яненко. – К. : "Мистецтво", 1953. – 180 с. 9. Первомайський Л. Твори. З глибин / Леонід Первомайський. – К. : Худ. література, 1956. – 840 с. 10. Рильський М. Твори: у 3-х т. / Максим Тадейович Рильський. – К. : Держлітвидав, 1956. – 573 с. 11. Стороженко О. Твори в 2-х т. / Олекса Стороженко. – К. : Держлітвидав України, 1957. – 368 с. 12. Тютюнник Г.М. Вир / Григорій Михайлович Тютюнник. – Київ : Дніпро, 1964. – 543 с. 13. Українка Леся. Твори: у 2-х т. / Леся Українка. – Т. 2. Поеми. Драматичні твори. – К. : Дніпро, 1979. – 336 с. 14. Українські народні казки. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1951. – 406 с. 15. Українські народні казки / [впорядк. Тарас Капущак]. – К. : ВГО "Доля", 2006. – 273 с. 16. У світі казок: Українські народні казки ; [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://kazka.co.ua/. 17. Чарівні казки [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://ykraskazi.ru/. 18. Чорнобривець С.А. Визволена земля / Степан Аністратович Чорнобривець. – К. : Держлітвидав України, 1959. – 560 с. 19. Яновський Ю. Твори в 2-х т. / Юрій Іванович Яновський – К. : Держлітвидав України, 1954. – 230 с. 20. Яновський Ю. Твори: Т. I-V / Юрій Іванович Яновський; [вступ. ст. Бабишкіна]. – К. : Держлітвидав, 1958. – 258 с.

Полиця Т. Д., асп.

АСОЦІАТИВНІ ПОЛЯ СУБСТАНТИВНИХ РЕПРЕЗЕНТАНТІВ КОНЦЕПТУ "ДУМКА"

У статті змодельовано та описано асоціативні поля слів думка, гадка, мисль, з'ясовано їх особливості та місце у структурі концепту "думка", визначено семантичні ознаки аналізованого концепту.

Ключові слова: концепт, вільний асоціативний експеримент, асоціативне поле, слово-стимул, слово-реакція.

The article focuses on the modeling and description of the associative fields of Ukrainian lexemes думка, гадка, мисль. Some peculiarities of the associative fields and their place in structure of

the concept "Думка" are found. The analysis of the concept "думка" semantic fitches is given in the article.

Key words: concept, free associative experiment, associative field, word-stimulus, word-reaction.

В статье смоделированы и описаны ассоциативные поля слов думка, гадка, мисль, охарактеризованы их особенности и место в структуре концепта "думка", определены семантические признаки анализированного концепта.

Ключевые слова: концепт, свободный ассоциативный эксперимент, ассоциативное поле, слово-стимул, слово-реакция.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Активний розвиток лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, концептології зумовлений антропологічним спрямуванням сучасної лінгвістичної науки. "Універсальною" одиницею, яка об'єднує різні галузі і дає змогу пояснити двосторонній зв'язок між людиною і мовою, мовою і мисленням, є концепт. Це явище досі не набуло однозначного пояснення і визначається мовознавцями по-різному: як "згусток культури у свідомості людини" (Ю. Степанов), як "одиниця когніції" (В. Іващенко), як "одиниця пам'яті" (О. Селіванова), як "ментальне утворення" (З. Попова, Й. Стернін) тощо. Така невизначеність впливає на процедуру дослідження концептів різними науковцями. Проте, незважаючи на різні погляди мовознавців на природу та структуру концептів, більшість дослідників використовує загалом однакові методи їх вивчення. Відмінність полягає, в основному, у розташуванні та найменуванні етапів алгоритму дослідження концептів.

Спільним для більшості авторських підходів у вивченні концептів є використання психолінгвістичних Й. Стернін, І. Чернишенко, У. Марчук, В. Калініченко, О. Струк, І. Заєць, Й. Страшнюк та ін.).

Вікторія Іващенко зауважує, що "концепти тісно пов'язані з асоціативним простором (виявляючись у ньому) і зберігаються в структурах семантичної пам'яті" [4, с. 21]. Інформація про світ систематизується у свідомості людини у вигляді семантичної

(асоціативно-вербальної) сітки як ієрархії словесних асоціацій. Асоціативно-вербальну сітку розглядають як один із засобів репрезентації мови, на якій "побудована" мовна здатність індивіда [6, с. 7].

Асоціативне поле (як ряд об'єктивованих слів-реакцій на запропоновані інформантам слова-стимули) утворює сукупність асоціацій на стимул – ключову лексему. Воно має свою структуру: ядро, до якого входять найчастотніші реакції, та периферію, представлену менш частотними, спорадичними асоціаціями. Шляхом зіставлення асоціативних полів, зафіксованих у словниках різних хронологічних періодів, можна визначити динаміку розвитку семантичного наповнення та змін у їх структурі за відповідний проміжок часу (Див.: І. Заєць).

Визначаючи концепт як "багатовимірне утворення, яке включає в себе не лише поняттєво-диференційні, але й конотативні, образні, оцінні, асоціативні характеристики", Валентина Маслова наголошує на важливості для концепту пов'язаного з ним асоціативного поля [11, с. 66]. Вона переконана, що "вияв асоціативних комплексів є основним завданням опису концептів" [11, с. 64].

Отже, дослідження асоціативних полів мовних репрезентантів концепту є невід'ємним етапом його вивчення. Оскільки саме асоціації – як свідчення традиційного вживання того чи того слова, розуміння його значення носіями мови – дають змогу визначити "найновіший, актуальний і активний шар концепту" [15, с. 43]. Цим визначається **актуальність** пропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З. Попова та Й. Стернін "сукупність мовних засобів, що об'єктивують (вербалізують, репрезентують, "озовнішнюють") концепт у певний період розвитку суспільства визначають як номінативне поле концепту" [12, с. 66]. Воно має комплексний характер: до його складу входять лексико-семантичні групи, лексико-семантичне поле, лексико-фразеологічне поле, синонімічний ряд та асоціативне поле концепту [там само].

Досліджуючи мовні асоціації, насамперед звертаються до асоціативного значення слова (АЗС) – специфічної внутрішньої

структури, глибинної моделі зв’язків і відношень, що формується у мовця через мовлення та мислення і лежить в основі "когнітивної організації" його різнобічного досвіду [3, с. 104]. АЗС виділяється шляхом аналізу його асоціативних зв’язків.

Стійкі асоціативні зв’язки між словами та словосполученнями, наявними у нашій свідомості, утворюють відтворювані в експерименті ланцюжки, які інколи називають "ментальним тезаурусом". Ці асоціативні зв’язки лежать в основі будь-якої мови, оскільки мовці, носії відповідної лінгвокультури, вживають у своєму мовленні слова та вирази, які чули раніше в природних умовах і які в таких ситуаціях звичайно використовуються.

Виявлення таких зв’язків дає змогу дослідникам визначити семантичну структуру слів-стимулів, механізми збереження у пам’яті людини відповідних лексем, вплив позамовних факторів на сприйняття дійсності мовцем у тій чи тій лінгвокультурі. Отже, зміст концепту зумовлений світоглядом та базовими уявленнями про значення імені-концепту.

Метою статті став опис асоціативних полів слів *думка, гадка, мисль;* з’ясування їх особливостей та місця у структурі концепту "думка". Отримані в ході проведеного асоціативного експерименту (АЕ) реакції розглядаються як мовні засоби репрезентації названого концепту.

Методи. При дослідженні асоціативного поля субстантивних репрезентантів концепту "думка" було використано вільний асоціативний експеримент – метод, спрямований на виявлення асоціацій, що склалися у індивіда внаслідок його попереднього досвіду. В асоціаціях відображається "мовна свідомість, метафоричне відображення дійсності, фрейми типових національно-культурних ситуацій, елементи національної самосвідомості, національні оцінки й переваги" [18, с. 113].

Ця методика набула широкої популярності серед лінгвокультурологів, оскільки дає змогу визначити, як носії певної культури розуміють значення слова, яким названо концепт, особливості його сполучуваності, пряме й переносне значення, текстовий потенціал [10, с. 243].

Асоціація – це зв’язок між певними об’єктами і явищами, в основі якого лежить особистий, суб’єктивний досвід. Вкорінений у минуле кожного окремого індивіда, він завжди відбиває досвід культури, до якої належить.

Асоціативний підхід у когнітивній лінгвістиці забезпечує спонтанність, неупередженість реакцій респондентів, подає об’єктивні дані про актуальні семантичні зв’язки слів та образів, що за ними стоять. Особливістю АЕ є те, що він дає вагомі результати для характеристики асоціативно-смислових зв’язків та можливість детально дослідити семантичне поле слова-стимулу. Він відображає певну лінгвістичну реальність. Такі експерименти допомагають дослідникам з’ясувати, в яких мовних формах експлікується результат сприйняття навколишньої дійсності в тій чи тій лінгвокультурі. Асоціативні реакції, які виникають на певне слово-стимул (як невід’ємна складова мислення людини), дозволяють визначити ментальну сутність концепту, об’єктивованого цим словом.

Ще однією позитивною характеристикою цього методу є те, що "АЕ унеможливлює тлумачення концепту крізь призму особистого досвіду дослідника, оскільки забезпечує його матеріалом, отриманим від різних носіїв даної мови та культури, матеріалом, якому необхідно знайти пояснення" [8, с. 34].

Виклад основного матеріалу дослідження. Сукупність реакцій, отриманих внаслідок проведеного АЕ, дає змогу змоделювати такі асоціативні поля слів-стимулів *думка, гадка, мисль*.

Думка: гадка 31; мисль 15; ідея 14; в голові [людини] 11; міркування 6; твір Т. Шевченка 6; "спало на думку" 5; філософська 5; промайнула 4; гадати 3; "Дивлюсь я на небо та й думку гадаю" 3; дума 3; думка 3; моя 3; пісня 3; "прийшла в голову" 3; розум 3; розумна 3; "сиджу я на парі та й думку гадаю" 3; слушна 3; Т. Шевченко "Тече річка в синє море" 3; Т. Шевченко 3; те, що робиться в голові 3; власне враження 2; гумка 2; "Думи мої, думи мої" 2; "дурень думкою багатіє" 2; людини 2; особиста 2; правильне твердження 2; про козака 2; про літо 2; про тебе 2; розумовий процес 2; спала 2; чиста 2; швидка 2; аналіз 1; "ані думки"; "бити байдики"; важлива; "в голодного думка одна"; версія; весела; в’ється; виклад думок;

вирує; висловити думку; вільна; вірна; віща; гарна; "індик думав, в суп попав"; І. Франка; даремна; дівчини; "думка думку доганяє"; "Думка є, що"; "Думка" Т. Шевченка; "думки роєм вилітають"; думонька; жанр; жанр поетичної творчості; задуматись; замисел; засіла в голові; згадка; здогадка; зрозуміла; "книжки в сумці, а хлопці на думці"; логічна; людська здібність; мати якусь тезу в обробці головного мозку; "мене покинула"; мимовільна; мислення; моєї мами важлива; мрія; мудра; мука; мучила довго; нав'язлива; "на думці"; найшвидша; намір; народу; "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине"; не йде; невеликий віршований твір; "не полишала мене"; "не покидає мене"; нетривала; письменника; погана; подумка; політична; положення; помисел; правильна; припущення; приходить на парі; про втечу з пари; про дім; про життя; про здійснення мрій; про коханого; про матір; про перерву; про щастя; про щось; психічне явище мислення; радісна; речення; свіжа; світла; слово; сумна; твоя; те, що в наших мізках; те, що думаю; тяжка; хороша; цікава; швидко лине; як блискавка; як стріла; "0" – 20;

Гадка: думка 133; загадка 33; згадка 8; "і гадки не мати" 7; кладка 5; "спало на думку" 5; гадати 4; "спало на гадку" 4; вигадка 3; про… 3; промайнула 3; спогад 3; думати 2; ідея 2; пригадувати 2; "ані гадки собі" 1; власна точка зору; вигадані думки; відгадка; відгадочка; гадається, аж в серці тисне; гаданий; гаданка; гадки не чути про нього; гадюка; далека; "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами"; думонька; думка про те, чого не знаєш; здогад; зроблена дідом; з'явилась мимохідь; качечка; майнула; незрозуміла; несподівана; пам'ять; перша; правдива; припущення; "приходить в голову"; "сиджу я на лавці та й думку гадаю"; справедлива; ставок; те, що в голові; хатка; хлопця; хороша; "Чому я не сокіл, чому не літаю?"; що для мене невідоме; "яка хатка, така й гадка"; як невірна ознака; "0" – 7.

Мисль: думка 156; розумна 7; ідея 7; російське слово 5; "розтектися мислю по древу" 4; "хороша / розумна мисля приходе опісля" 4; мудра 3; прийшла 3; світла(я) 3; старослов'янська мова 3; гадка 2; загубити 2; мисля 2; помисел 2; "прийшла в голову" 2; промайнула 2; умная 2; хороша 2; цікава 2; "без задньої мислі" 1; в голові; велика;

висока матерія; відточена; глибока; ґрунтовна; дивна; добра; доречна; дорого коштує; дума; задум; зародилася в голові; істинна думка; його; коварна; "S і язик"; "S і мова"; мрійлива; мудреця; муза; навіювати; наукова; неправильна; ніжність; нова; перше, що прийде в голову; пішла; "Повість временних літ"; політ; правильна; "прийде мисль – розведе мить"; про літо; про любов; промисел; про прекрасне; роздум; розум; розумна думка; світла думка; слушна; таємна; цінна; чиста; як вітер; "0" – 10.

В основу виділення ядра та периферії в структурі асоціативних полів аналізованих слів покладено критерій частотності репрезентації отриманих одиниць. Отже, ядро утворюють однакові реакції, отримані не менше ніж від 5% респондентів. Це приблизно 12 осіб. Решта асоціацій належить до периферії. Семантично віддалені від стимулів слова типу *качечка, гумка* розташовується на далекій периферії відповідних полів.

Стимул **думка** викликав у респондентів 276 реакцій, серед яких 126 відмінних, **гадка** – 262 (52 відмінних), **мисль** – 268 (66 відмінних).

Отримані реакції було поділено на такі лексико-тематичні групи:

1) реакції, які характеризують певне явище, виражають оцінку (позитивну чи негативну): ***думка*: *філософська* 5, *слушна 3, розумна 3, особиста 2, швидка 2, чиста 2, правильне твердження 2, власне враження 2, світла, тяжка, вільна, мудра, даремна, радісна, весела, гарна, хороша, важлива, погана, свіжа, зрозуміла, логічна, цікава, найшвидша, сумна, вірна, правильна, віща, політична, моєї мами важлива, нетривала, нав'язлива (16,3%); *гадка*: хороша, правдива, незрозуміла, справедлива, несподівана, далека, вигадані думки, як невірна ознака (3,05%); *мисль*: розумна 7, мудра 3, світла 3, цікава 2, хороша 2, умная 2, слушна, таємна, доречна, мрійлива, нова, чиста, коварна, добра, дивна, цінна, велика, правильна, глибока, ґрунтовна, наукова, неправильна, світла думка, істинна думка, розумна думка, відточена (14,55%);*

2) реакції, що позначають осіб, предмети, об'єкти та явища, з якими асоціюються стимули. Серед них виділено такі:

а) які стосуються істот: ***думка:*** *в голові [людини] 11, Т. Шевченко 3, моя 3, про козака 2, про тебе 2, людини 2, про*

*матір, про коханого, народу, І. Франка, письменника, дівчини, людська здібність, твоя (11,23%)**;*** ***гадка:*** *качечка, гадюка, хлопця, зроблена дідом (1,91%);* ***мисль:*** *мудреця, його (0,75%);*

б) назви предметів, явищ та абстрактних понять: ***думка****: твір Т. Шевченка 6, пісня 3, дума 3, гумка 2, про літо 2, жанр, жанр поетичної творчості, про дім, про перерву, про щастя, про життя, невеликий віршований твір, мука, про втечу з пари, як блискавка, як стріла, про щось (10,14%);* ***гадка****: кладка 5, хатка, ставок (2,67%);* ***мисль****: про прекрасне, про любов, дума, про літо, політ, російське слово 5, старослов'янська мова 3, муза, ніжність, як вітер (6,34%);*

3) реакції, що позначають пов'язані зі стимулами дії та стани: ***думка****: промайнула 4, спала 2, не йде, в'ється, вирує, мучила довго, не полишала мене, швидко лине, приходить на парі, не покидає мене, мене покинула (4,71%);* ***гадка:*** *промайнула 3, майнула, з'явилась мимохідь (2,29%);* ***мисль****: прийшла 3, промайнула 2, загубити 2, пішла, дорого коштує (3,36%);*

4) фразеологізми, паремії, назви художніх творів або цитати з художніх творів (з різними варіантами або модифікаціями відповідних одиниць): ***думка****: "спало на думку" 5; "прийшла в голову" 3; "сиджу я на парі та й думку гадаю" 3; "Дивлюсь я на небо та й думку гадаю" 3; Т. Шевченко "Тече річка в синє море" 3; "Думи мої, думи мої..." 2; "дурень думкою багатіє" 2; "книжки в сумці, а хлопці на думці"; "засіла в голові"; "індик думав – в суп попав"; "Думка" Т. Шевченка; "в голодного думка одна"; "думка думку доганяє"; "бити байдики"; "думки роєм вилітають"; "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине…"; "ані думки" (11,23%);* ***гадка:*** *"і гадки не мати" 7; "спало на думку" 5; "спало на гадку" 4; "ані гадки собі"; "гадки не чути про нього"; "сиджу я на лавці та й думку гадаю"; "приходить в голову"; "яка хатка, така й гадка"; "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами"; "Чому я не сокіл? Чому не літаю?" (8,78%);* ***мисль:*** *"розтектися мислю по древу" 4; "хороша / розумна мисля приходе опісля" 4; "прийшла в голову" 2; "прийде мисль – розведе мить"; "мисль і язик"; "Повість временних літ"; "без задньої мислі"; "мисль і мова" (5,6%);*

5) реакції, які позначають процес та результати мисленнєвих операцій ("ментальна" лексика): ***думка****: гадка 31, мисль 15, ідея 14, міркування 6, розум 3, думка 3, гадати 3; те, що робиться в голові 3; власне враження 2, розумовий процес 2, згадка, замисел, мислення, намір, припущення, аналіз, версія, здогадка, положення, на думці, подумка, мрія, помисел, думонька, психічне явище мислення, про здійснення мрій, виклад думок, висловити думку, "Думка є, що…"; мати якусь тезу в обробці головного мозку; те, що в наших мізках; те, що думаю; задуматись (38,04%);* ***гадка****: думка 133, загадка 33, згадка 8, гадати 4, спогад 3, вигадка 3, ідея 2, пригадувати 2, здогад, пам'ять, думонька, припущення, відгадочка, відгадка, гаданка, гадаю, гаданий, власна точка зору; гадається, аж в серці тисне; думка про те, чого не знаєш; те, що в голові (75%);* ***мисль:*** *думка 156, ідея 7, мисля 2, помисел 2, гадка 2, розум, роздум, промисел, задум, навіювати, зародилася в голові; перше, що прийде в голову (65,67%).*

Відсутні, не надані респондентами реакції на відповідні стимули в асоціативному полі позначені нулем. Для стимулу ***думка*** кількість таких реакцій становить 7, 97%, ***гадка*** – 2,67%, ***мисль*** – 3, 73% від загальної кількості реакцій у кожному асоціативному полі.

Повторюваність, висока частотність типових вербальних реакцій свідчить про соціально-психологічну єдність опитаних респондентів [12, с. 137]. Так, для стимулів ***думка*** і ***гадка*** зафіксовані такі типові реакції (перша цифра у дужках позначає кількість реакцій на слово-стимул *думка*, друга – на стимул *гадка*): "спало на думку" (5:5); гадати (3:4); "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами" (2:1); згадка (1:8); думонька (1:1). ***Думку*** та ***мисль*** об'єднують наступні асоціації: дума (3:1); гадка (31:2); слушна (3:1); розум (3:1); промайнула (4:2); цікава (1:2); розумна (3:7). Зафіксовано лише одну спільну реакцію для слів ***гадка*** і ***мисль***: хороша (1:2). Велика кількість однакових реакцій об'єднує усі три стимули ***думка, гадка, мисль*****:** думка (3 : 133 : 156); ідея (14 : 2 : 7); прийшла / приходить в голову (3 : 1 : 2).

Отже, зафіксовані реакції репрезентують найбільш актуальні для реципієнтів характеристики слів-стимулів, які можна інтерпретувати як відображення тих чи тих концептуальних ознак.

Перша лексико-тематична група реакцій експлікує атрибутивність стимулів. Для слова *гадка* (3,44%) ця ознака є найменш характерною порівняно з реакціями на стимули *думка* (15,94%) і *мисль* (14,55%). В усіх трьох асоціативних полях переважають мейоративно забарвлені реакції. Асоціації другої групи виражають предметність аналізованих стимулів та відповідну концептуальну ознаку "думки". В розглянутих асоціативних полях предметність представлена таким чином: *думка* (21,96%), *гадка* (4,58%), *мисль* (7,09%). Ознака процесуальності об'єктивується реакціями, що позначають пов'язані зі стимулами дії, стани (*думка* (5,43%); *мисль* (3,36%); *гадка* (2,29%)). Реакції, об'єктивовані фразеологізмами, пареміями, цитатами з художніх творів для усіх трьох стимулів (*думка* (11,23%), *гадка* (8,78%), *мисль* (5,6%)) свідчать про культурну цінність концепту "думка". Найбільшою кількістю реакцій (*думка* (38,04%), *гадка* (76,34%), *мисль* (65,67%)) представлена ознака ментальності, яку вербалізують асоціації п'ятої лексико-тематичної групи, що дає підстави номінувати концепт "думка" як ментальний.

Велика кількість реакцій пояснювального типу зумовлена, очевидно, бажанням респондентів розтлумачити значення слів-стимулів: ***думка:*** *те, що робиться в голові* 3; *власне враження* 2; *правильне твердження* 2; *розумовий процес* 2; *жанр поетичної творчості*; *психічне явище мислення*; *людська здібність*; *невеликий віршований твір*; *мати якусь тезу в обробці головного мозку*; *те, що в наших мізках*; ***гадка***: *що для мене невідоме*; *власна точка зору*; *як невірна ознака*; *те, що в голові*; ***мисль:*** *російське слово* 5.

Окремо варто виділити групу реакцій, які перебувають зі словами-стимулами у словотвірних відношеннях, є похідними від слів-стимулів. Такі асоціації утворюють примітивні словотвірні гнізда. Ю. Караулов називає їх "слідами дериваційних гнізд" [6, с. 139]. В отриманих асоціативних полях простежуються сліди таких словотвірних гнізд: ***думка:*** *дума ,*

думка, думонька, подумка, задуматись; гадати, гадка, згадка, здогадка; розум, розумовий (процес), розумна, зрозуміла; мислення, замисел, помисел; ***гадка:*** *гадати, гадається (аж в серці тисне), гаданий, гадка, вигадані (думки), вигадка, відгадка, відгадочка, здогад, згадка, загадка, спогад, пригадувати, гаданка; думати, думка, думонька;* ***мисль:*** *мисль, мисля, помисел, промисел; думка, дума, задум, роздум.* За такими словесними асоціаціями стоять складні мисленнєві процеси, які "виливаються" у нові мовні форми. Утворюється новий мовний код, нове слово: ***думка*** *– подумка;* ***гадка*** *– гаданка.* Подібні слова Світлана Мартінек пропонує називати "індивідуальними неологізмами" [9, с. 13].

Про тісний зв'язок між аналізованими асоціативними полями свідчать також однакові реакції-фразеологізми, прислів'я та їх варіанти, що представлені як у різних асоціативних полях, так і в межах того самого поля:

Думка	***Гадка***	***Мисль***
спало на думку 5	*спало на думку* 5	*хороша мисля*
спало на гадку 4	*приходе опісля*	
прийшла в голову 3	*приходить в голову*	*розумна мисля приходе опісля*
ані думки	*ані гадки собі*	

Серед отриманих реакцій в окрему групу можна виділити фразеологізовані цитати, назви художніх творів: ***думка****: "Дивлюсь я на небо та й думку гадаю" 3; Т. Шевченко "Тече річка в синє море" 3; "Думи мої, думи мої…" 2; "Думка" Т. Шевченка; "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине…";* ***гадка:*** *"Думи мої, думи мої, лихо мені з вами"; "Чому я не сокіл? Чому не літаю?";* ***мисль:*** *"Повість временних літ", "Мисль і язик", "Мисль і мова"*. Отже, у цій групі переважно представлені назви творів Т. Шевченка або рядки з його поезій "Думка", "До Основ'яненка", "Думи мої, думи мої…" (у кількох реакціях "Тече *річка* в синє море" замість "Тече *вода* в синє море"), рядки з поезії М. Петренка, а також назва праці О. Потебні "Мысль и язык" і переклад назви українською мовою.

На реакції респондентів накладає відбиток також історія слова-стимулу. Так, слово ***мисль***, зафіксоване у давніх

слов'янських писемних пам'ятках (у старослов'янських, церковнослов'янських, давньоруських (**МЫСЛЬ**)), викликало такі реакції: *старослов'янська мова* 3, *російське слово* 5, фразеологізм *розтектися мислю по древу* 4 ("Слово о полку Ігоревім"), назву пам'ятки *"Повість временних літ"*.

Слід зазначити, що окремі асоціації збігаються із зафіксованими в тлумачному словнику лексико-семантичними варіантами слів-стимулів. Для ***думки*** це такі реакції: *замисел, намір, припущення* (СУМ, II, 435-436); для стимулу ***гадка*** – *припущення* (СУМ, II, 10). Ці реакції є свідченням типових значень, з якими згадані лексеми поширені і зафіксовані в тлумачних словниках української мови. Значення лексеми **думка** "процес мислення", ймовірно, викликало асоціації *розумовий процес, психічне явище мислення*. Значення "те, чим заповнена свідомість" стимулювало наступні реакції: для ***думки*** – *те, що робиться в голові* 3, *те, що в наших мізках*; для ***гадки*** – *те, що в голові*. Це яскравий приклад того, як зазначена конкретна сема лексеми ***думка*** використовується носіями української лінгвокультури в живому мовленні.

Цікавим може бути зіставний аналіз асоціативних полів, отриманих у результаті проведеного АЕ, з асоціативними полями, зафіксованими в "Українському асоціативному словнику" (УАС). Перш за все, варто зазначити, що стимул ***мисль*** не увійшов до списку стимулів УАС. Що стосується асоціативних полів слів *думка* та *гадка*, то слід звернути увагу на їх різне наповнення. Спільними є лише 20 різних реакцій для стимулу ***думка*:** *гадка, ідея, промайнула, розум, моя, розумна, думка, швидка, чиста, світла, про коханого, мислення, хороша, цікава, політична, слово, вірна, мрія, про щось, правильна* (УАС, 115). Менше однакових асоціацій в учасників двох експериментів викликав стимул ***гадка*** (10 різних реакцій): *думка, загадка, згадка, ідея, думати, здогад, пам'ять, майнула, гадюка, відгадка* (УАС, 85). Спільні для обох АЕ реакції є типовими, поширеними репрезентантами різних концептуальних ознак стимулів *думка* та *гадка* серед носіїв української лінгвокультури.

Відмінність у наповненні асоціативних полів пояснюється різними цілями дослідників та завданнями, які вони ставили перед респондентами. Так, серед реакцій, отриманих у результаті проведеного АЕ, широко представлені, окрім одиничних лексем та прийменниково-відмінкових форм, вільні й сталі словосполучення, речення. Цим результати АЕ є цікавими та цінними у дослідженні лінгвокультурологічної інформації, що есплікується концептом "думка", його ціннісного компонента.

Висновки. Проведений АЕ як один з основних методів дослідження культурних концептів дав змогу виявити усталені у свідомості мовців асоціативні зв'язки слів *думка, гадка, мисль,* їх "ментальний тезаурус", схарактеризувати семантичні ознаки об'єктивованого ними концепту.

Однакові реакції на різні слова-стимули свідчать про те, що їх асоціативні поля перетинаються. Їхня сукупність утворює фрагмент асоціативно-вербальної мережі концепту "думка".

Аналізовані репрезентанти концепту "думка" визначають, "асоціюють" один одного, дублюють або вступають у синонімічні відношення з іменем концепту. Враховуючи твердження О.О. Кудінової про те, що ядро концепту найкраще відображене у семантиці ключового слова, що іменує концепт, а аналіз синонімів та антонімів ключової лексеми доповнює зміст концепту [7, с. 49], можна констатувати, що функціонально-семантичні поля слів *думка, гадка*, *мисль* є ядерними елементами концепту "думка".

Дослідження структури аналізованих асоціативних полів допомогло зафіксувати типові мовні засоби, якими найчастіше есплікується когнітивний зміст концепту "думка" у свідомості носіїв української лінгвокультури.

1. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента: монография [Электронный ресурс] / Елена Игоревна Горошко. – М. – Харьков: ИЯ РАН – Каравелла, 2001. – 318 с. – Режим доступа: http://www.textology.ru/razdel.aspx?id=38. 2. Заєць І.Г. Структура та динаміка асоціативних полів лексем *дівчина, жінка, хлопець, чоловік* / І.Г. Заєць. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2010_16/article/22.pd

f. 3. Залевская А.А. Введение в психолингвистику / Александра Александровна Залевская. – М.: Изд-во Российского государственного гуманитарного университета, 1999. – 355 с. 4. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) / Вікторія Людвігівна Іващенко: Монографія. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с. 5. Калініченко В. Образний зміст концепту "успіх" в українській лінгвосвідомості за результатами асоціативного експерименту / В. Калініченко // Наукові записки. – Випуск 81 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 286-291. 6. Караулов Ю. Н. Ассоциативная грамматика русского языка / Юрий Николаевич Караулов. – 2-е Изд. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 328 с. 7. Кудинова Е.А. Концепт и его соотнесение с лексико-семантическим полем / Елена Алексеевна Кудинова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – №1(1): В 2-х ч. – Ч. II, 2008. – С. 48-50. 8. Мартинек С.В. Амбивалентность концепта *любви* (по результатам ассоциативных экспериментов) / С.В. Мартинек // Культура народов Причерноморья. – № 49. – 2004. – С. 33-36. 9. Мартінек С.В. Український асоціативний словник. У 2 т. – Т. 1. : Від стимулу до реакції / Світлана Мартінек. – Львів : ПАЇС, 2008. – 344 с. 10. Марчук У. Асоціативний експеримент як метод дослідження лінгвокультурних концептів (до питання про підготовку асоціативного експерименту) / У. Марчук // Наукові записки. – Вип. 75 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 242-246. 11. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с. 12. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с. 13. Сегал Н.А. Ассоциативный эксперимент как метод исследования культурних концептов / Н.А. Сегал // Культура народов Причерноморья. – № 69. – 2005. – С. 136-138. 14. Старко В. Про один метод концептуального аналізу / В. Старко // Наукові записки. – Вип. 75 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 105-109. 15. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 992 с. 16. Страшнюк Й.С. ЖЕНЩИНА в русском ассоциативном сознании: динамический аспект / Й.С. Страшнюк. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Filo/2011_963/content/strashniuk

.pdf. 17. Струк О.В. Асоціативне поле концепту "гроші" / О.В.Струк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 16 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 98-101.
18. Чернишенко І. Методи дослідження концептів у когнітивній лінгвістиці / І. Чернишенко // Наукові записки. – Вип. 75 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 109-115.

Джерела

СУМ – Словник української мови. В 11 т. / Ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – 1971. – Т. 2 : Г-Ж. – 550 с; – 1973. – Т. 4 : І-М. – 840 с.

УАС – Український асоціативний словник. У 2 т. – Т. 1: Від стимулу до реакції / Світлана Мартінек. – Львів : ПАЇС, 2008. – 344 с.

Сопачова О. В., маг.

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ В НОВЕЛІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО "РЕДАКТОР КАРК": ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті зроблено спробу лінгвосинергетичного аналізу синтаксичних засобів творення новели Миколою Хвильовим, які репрезентують авторське світосприйняття.

Ключові слова: стилістико-синтаксичні засоби, архітектоніка, стилістичні фігури, вербалізація, лінгвосинергетика, система.

An attempt to investigate correlating with the author's world-view syntactic means of Mykola Khvylovyy's short-story constructing is made in linguosynergetic aspect.

Key words: stylistic syntactic means, architectonics, verbalization, linguosynergy, system.

В статье сделано попытку лингвосинергетического анализа синтаксических средств построения новеллы Николаем Хвылевым, которые репрезентируют авторское мировосприятие.

Ключевые слова: стилистико-синтаксические средства, архитектоника, стилистические фигуры, вербализация, лингвосинергетика, система.

Значна кількість сучасних наукових досліджень мають міжгалузевий характер та спрямовані на вивчення певних предметів і явищ як інтегральних систем. Спільна методологія, зокрема, властива не лише різним сферам однієї науки, але і окремим дисциплінам. Так, на сучасному етапі наукового осмислення буття концептуально близькими є, наприклад, фізика, математика, філософія та лінгвістика у зв'язку з функціонуванням таких синкретичних напрямів як нелінійна термодинаміка, теорія дисипативних структур Іллі Пригожина, теорія детермінованого хаосу, фрактальна геометрія, теорії саморегулювання соціальних систем, теорія самоорганізації мови, яка формує лінгвосинергетичний напрям сучасного мовознавства. У цілому синергетику вважають "філософією науки" [2]. У працях різних галузей наявна ідея "принципової можливості спонтанного виникнення порядку й організації з безладу і хаосу" [1].

Власне, мова є системою, здатною до самоорганізації: літературна мова, певний функціональний стиль, жанр, ідіостиль письменника, а також окремий текст становлять певну динамічну цілісність, яка, розвиваючись за законами власної структури, адаптує внутрішнє впорядкування до зовнішнього середовища.

Науковий інтерес цього лінгвістичного дослідження визначається у межах еволюції нелінійних динамічних систем, що мають такі властивості як відносна стійкість, діалектичність еволюції, комплексність, кооперація, дисипація енергії (мовного ресурсу). Алгоритм синергетичного аналізу побудований на основі комплексного рівневого вивчення "мови образів", "мови слів" та "мови математики" [4, с. 76]. Тому, на наш погляд, доцільно визначати об'єктом дослідження ідіостиль письменника, у межах якого предметом опису є певні мовно-виражальні засоби.

Зважаючи на комплекс екстра- та інтралінгвальних факторів творення художнього тексту, визначаємо мовну особистість Миколи Хвильового як таку, яка створює тексти, що за своєю внутрішньою структурою значною мірою тяжіють до частотних флуктацій, що, зазвичай, посилюючи свою смислову значимість, активно наближають вектори розвитку текстової системи до біфуркаційних зон. Також новелам, оповіданням та романам цього автора властива асиметричність, модельована як результат константної дисипації та вербалізована у межах нон-фінальної архітектоніки.

Отже, текст, зокрема новелу Миколи Хвильового "Редактор Карк", розглядаємо як нелінійну незамкнену систему, механізмом саморозвитку якої є домінантний для ідіостилю письменника комплекс мовно-виражальних засобів, які у відповідний спосіб структурують цей текст. Динамічна зміна способу вербалізації, на наш погляд, зумовлена впливами на систему зовнішніх факторів – екстралінгвальних. Серед них основними можна вважати специфіку психологічного сприйняття автором суспільно-політичних процесів, вплив на мовну свідомість Миколи Хвильового художньо-естетичних моделей доби "червоного ренесансу" та, власне, особливості світоглядних позицій письменника в цілому. Саме такі позамовні аспекти тексту визначають авторську інтенцію висловлювань у точках біфуркацій, тому новела має асиметричну структуру, складовою частиною якої є коментарі у вигляді діалогу адресата з реципієнтом.

О.О. Семенець пропонує дві моделі системного опису літературного твору – "за темами, мотивами та наскрізними образами" текстів або "аналіз експресивних засобів за рівнями мовної організації" [5, с. 18]. Для комплексного лінгвосинергетичного аналізу також необхідно визначити "стратегічні точки" на основі дослідження концептів, гносеологічних системних векторів художнього тексту, за суб’єктивно-модальним принципом добору мовно-виражальних засобів. Синергетична побудова системної моделі об’єкта полягає у фіксації певної системотвірної властивості, визначенні критерію побудови впорядкованої множини відношень між

системотвірними явищами та встановлення субстрату [5; 6]. Таким чином, аналіз буде побудований за алгоритмом концепт – структура – субстрат.

Зважаючи на інтралінгвальні особливості текстової конструкції, припускаємо, що одними із найбільш вагомих в ідейно-естетичному аспекті є синтаксичні засоби творення новелістики Миколою Хвильовим. На нашу думку, синтаксичний рівень будь-якого літературного тексту є особливим відображенням мовної картини світу автора, адже є виявом більш складного гносеологічного рівня, ніж фонетичний, морфологічний та лексико-фразеологічний. Так вербалізовані не лише наявні концепти, але й у певний спосіб описані зв'язки між ними, оскільки специфіка комбінації одиниць нижчих мовних рівнів становить єдність, яку можна вважати квінтесенцією логічної послідовності побудови тексту.

У новелі "Редактор Карк" за допомогою стилістичних засобів, найчастіше синтаксичних, вербалізоване чуттєве сприйняття світу героєм, яке, очевидно, значною мірою корелює із авторським. Тому, на наш погляд, складність синтаксичної організації тексту зумовлена багаторівневістю духовних рефлексій Миколи Хвильового.

У роботі послуговуємося класифікацією А. Шоблінгскаса, у якій дотримано послідовність поділу конструкцій за системністю вияву їх структурно-функціональних особливостей щодо синтаксичної організації висловлювань, які "створюють експресивність мовлення не лише своїм семантичним змістом, але і формою" [8, с. 130]. Новелістиці Миколи Хвильового характерна сугестивність, уривчаста оповідь, незавершеність думки, що дає можливість реципієнтові інтерпретувати внутрішню семантику тексту.

Отже, стилістичні фігури у досліджуваній системі виконують функцію атрактора, а тому до них тяжіють інші елементи системи (інші мовно-виражальні засоби), утворюючи певну кількість зон атрактора (структурних частин тексту), тобто є рівноважною точкою системи у стані порядку, яка організовує поле шляхів розвитку системи. У внутрішньотекстовій динаміці новели Миколи Хвильового наявні вербалізовані ідейно-художні та філософські

пошуки автора, які, на думку мовознавців, є аналогом процесів конструктивного хаосу в системі, аналогічного до первинного стану генеративного хаосу [1; 5].

Спробуємо здійснити, власне, лінгвосинергетичний аналіз структури новели "Редактор Карк". Абсолютним початком тексту є інтертекстуальні елементи – епіграфи з поезії П. Тичини та В. Александровського, що засвідчує функціональність і системність зв'язків. Важливим є також те, що у мовній свідомості адресанта відбувається не лише рецепція цих текстових фрагментів, але і водночас мовна особистість П. Тичини асоціюється з художньо-естетичною моделлю кларнетизму, що корелює зі специфічним способом світосприйняття, але за принципом аперцепції передбачає розуміння протилежного.

Власне текст новели має особливу структуру – кожна з частин, виділених автором, підпорядкована усьому змісту (метатексту, загальній системі, у межах якої відбувається коеволюція одиниць нижчих ієрархічних рівнів), але водночас має власну архітектоніку та смислове навантаження. Така тенденція ілюструє фрактальний принцип побудови системи. Наприклад, у першій частині реалізовані більшою мірою синкретичні стилістико-синтаксичні конструкції. Зокрема це повтори на рівні архітектоніки. Так, наприклад, повторюваність, зокрема анафоричність, висловлювання "*кожен бравнінг має свою історію"* створює відповідну динаміку оповіді, яка залежить від поєднання з іншим висловлюванням, яке завершує тезу. Так, на початку структурної частини наявний опис загальної ситуації, у межах якої відбувається дія новели: *"**Кожен бравнінг має свою історію** криваву і темну – у нас, на Україні, сьогодні: 3 березня року нашого п'ятого, а взагалі 1922"* [МХ 68]. Це висловлювання у кінці першої структурної частини переводить авторську оповідь на семантичний макрорівень, власне, через поєднання з вербалізованим іманентним об'єктом площини художнього мислення Миколи Хвильового: *"**Кожен бравнінг має свою історію**: темну, як духовне нутро окремої особи"* [МХ, 69].

Також архітектонічна анафоричність властива новелі у зв'язку із вербалізацією деяких концептуально значущих деталей, які корелюють із внутрішнім духовним станом оповідача. Так, церковна атмосфера передана не лише за допомогою лексико-фразеологічного ресурсу, але і комплексу синтаксичних засобів як способу надрівневої організації інших одиниць. Наприклад, кількаразове вживання репліки *"Христос воскресе із мертвих"* сприяє різновекторній організації відповідного структурного компоненту тексту, що репрезентує перехід синтаксичної конструкції із зони атрактора до точки біфуркації. Адже в досліджуваній новелі ця репліка є зв'язковою між різними площинами сприйняття світу, певним чином визначає спрямування вербалізованої дії:

"Входять у церкву… курить ладан-дим. Церква завжди збирала націю… Та прийшла революція, і закуріло, і не стало церкви. І воскресла церква.

– Христос воскресе із мертвих!

Пішов дощ.

До великодніх свят було сіро, холодно, першого заясніло, весело, тепло. І другого. Потім знову дощі. Віруючі думали, що це знамення. І Карк сьогодні трішки збентежений… Дим заповнить повітря і буде первотвір.

– Христос воскресе із мертвих!

У церкві співали мелодії з Леонтовича – кажуть він загинув химерно однієї зеленої ночі… Вийшов із церкви" [МХ, 79].

Повтор як засіб організації тексту актуальний і в окремих фрагментах, зокрема, коли відбувається підсилення чуттєвого сприйняття: *"Рука тепла й м'яка, як його маленька* ***подушка*** *з лебединого пуху, що подарувала* ***мама. Мама*** *вмерла, а* ***подушка*** *нагадувала* ***маму"*** [МХ, 76]; *"Мені сняться зелені сни – навкруги простори, а на мене* ***лізуть*** *гадюки. Я їх б'ю, а вони* ***лізуть****. Я не символіст, а вони на мене* ***лізуть****…"* [МХ, 81]; *"****Вогкий*** *грунт притягує:* ***вогкість*** *на сонці. Майже щодня ходив у ярок і вбирав у легені* ***вогкість"*** [МХ 82]. Зазначені стилістичні фігури у зв'язку з реалізованими функціями є складовою частиною зони атрактора, а отже, сприяють перебуванню текстового фрагмента в абсолютно сильній позиції.

Специфічну роль у тексті мають аномальні та риторичні конструкції. За допомогою них висловлене авторське сприйняття абсурдного, на його погляд, світу, у якому він залишається непочутим. Такими є риторичні питання: ***"Чого так вабить туди – там же смерть? Може, тому, що голуба?"*** [МХ 70]; ***"Чого це в голові два дні одбиває: губ-трамот?!*** *Губ-трамот!* ***Чому це слово?*** *Ну, я не знаю.* ***Чому це слово?*** *Навіть уночі тривожить: знаєте – гупає й утрамбовує. І боляче.* ***Навіщо?"*** [МХ, 76]; апосіопеза: ***"Постріл…*** *Темна історія"* [МХ, 69]; *"Поперед мене горить зоря… – і вона горить інакше.* ***Да…"*** [МХ, 76]; замовчування: *"****Новелу скінчено…*** *Що? Так, скінчено…* ***А проте чудові легенди революції теж виростають тут…"*** [МХ, 87].

Певною мірою подібну стилістичну функцію виконують у тексті парцелятивні конструкції, виражені односкладними реченнями, які надають оповіді уривчастого, незавершеного і водночас динамічного характеру: ***"…Каркові з ним приємно. А коли згадував – неприємно: від ЦК дмухало чимось величним, мов генерал-губернаторство"*** [МХ, 73]; "***Знову зростала злість. І на Шкіца. Був самотній…"*** [МХ, 83]; ***"Розмова: – Що за світла ніч, а на душі темно: нема простору. Чека. Госпуп. Ех ти, життя прокляте! Другий голос: – Нічого. Сила за нами… Обиватель… Регулятор… Обиватель-регулятор"*** [МХ, 71] та ін.

Таким чином, мовно-виражальні засоби синтаксичного рівня є найбільш поширеними та мають найвагоміші текстотвірні функції у досліджуваній новелі. Отже, зони атрактора цього тексту побудовані саме навколо стилістичних фігур. Однак, за певних умов окремі одиниці набувають властивостей, які векторно наближають їх до точки біфуркації, адже власне моделювання синтаксичних конструкцій у комплексі із позасистемними зовнішніми впливами (екстралінгвальними факторами) призводять до зміни варіантів розвитку художньої оповіді. Зважаючи на спричинені такими явищами дисипативні процеси, система знову моделює певний комплекс організації лінгвостилістичних засобів, серед яких домінантна функція належить синтаксичним. Отже, текст за фрактальним

принципом розподіляється на частини. Про незамкненість системи свідчить також і те, що після структурованих текстових сегментів у новелі наявна розв'язка, яка валентно передбачає інтерпретацію ідеї реципієнтом. Системна модель новели є такою: концептосфера, що включає ідеї вічного, духовного, абсурдного – структуризація тексту за допомогою описаних синтаксичних засобів на рівні архітектоніки, які становлять гармонійний центр системи – субстрат у вигляді окремих стилістичних фігур.

1. Бондарчук Н.О. Лінгосинергетика як методологічна основа дослідження тексту / Н.О. Бондарчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Філологічні науки. Мовознавство. – № 1. – 2011. – С. 24-27. 2. Гарбар І.Г. Особливості синергетичної парадигми пізнання світу / І.Г. Гарбар, О.І. Гарбар. Особливості синергетичної парадигми пізнання світу // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем: Матеріали першої всеукраїнської наукової конференції 17-18 червня 2003 р., м. Житомир / ред. І.Г. Гарбар. – Житомир, 2003. – С. 3-7. 3. Дзюба Іван. Микола Хвильовий: "азіятський ренесанс" і "психологічна Європа" / Іван Дзюба. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2005. – 48 с. 4. Князева Е.Н. Антропный принцип в синергетике / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем: Матеріали першої всеукраїнської наукової конференції 17 – 18 червня 2003 р., м. Житомир / ред. І.Г. Гарбар. – Житомир, 2003. – С. 75-88. 5. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / О.О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с. 6. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с. 7. Хвильовий М. Редактор Карк / Микола Хвильовий // Хвильовий Микола. Вибрані твори; упор. Р. Мельників. – К. : "Смолоскип", 2001. – С. 68-88. 8. Шоблингскас А. Синтаксические фигуры (классификация и функциональная соотнесенность) / А. Шоблингскас // Общелитературный язык и функциональные стили. – Вильнюс : Мокслас, 1986. – С. 123-130.

Булах М. Б., маг.

ПЕРИФРАЗ ЯК ЗАСІБ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У МАС-МЕДІА

У статті розглядається перифраз як засіб творення інтертексту в сучасних українських мас-медіа.

Ключові слова: перифраз, інтертекстуальність, прецедентний текст, мова ЗМІ.

The article is devoted to the features of functioning of periphrasis in modern Ukrainian mediatext.

Key words: periphrasis, intertextuality, Pre-Text, language of mass media.

В статье рассмотрен перифраз как средство создания интертекста в современных украинских масс-медиа.

Ключевые слова: перифраз, интертекстуальность, прецедентный текст, язык СМИ.

Стиль масової інформації, як відомо, репрезентує, концептуалізує сучасну картину світу, яка постійно змінюється. Ці трансформації відображаються в текстах, їхній побудові та використовуваних засобах.

Особливістю сучасних мас-медіа є їх багаторівневість, широкі діалогічні зв’язки з іншими сферами. Тексти ЗМІ перестають сприйматися лінійно, оскільки багаторівнева структура та специфіка їх розуміння й інтерпретації спираються на соціокультурний досвід автора й читача. Відтак, варто говорити про інтертекстуальний характер мови ЗМІ.

Довгий час інтертекстуальність розглядалася лише в рамках літературознавчого дискурсу. Та її функціонування в різноманітних текстах – від козацьких літописів до матеріалів сучасних ЗМІ – довели доцільність її вивчення саме з мовознавчого погляду.

У сучасних українських мас-медіа спостерігаємо часте використання прийомів інтертекстуальності, що полягає у

"вкрапленнях" "чужого слова", яке зашифровує автор у власному тексті. Текстуально покликання на прототекст (або прототексти) виражається за допомогою певних словесних прийомів.

Інтертекстуальність та способи її вираження в тексті розглядаються та класифікуються за допомогою таких категорій, як "атрибутованість – неатрибутованість запозиченого тексту або його частини, явний або прихований характер атрибуції, спосіб і об'єм представлення вихідного тексту в тексті-реципієнті" [5, с. 121].

У науковій літературі [2, 3, 4, 5] розрізняють такі прийоми інтертекстуальності, як цитата, алюзія, ремінісценція, фреймовий репрезентант, перифраз.

Об'єктом нашого дослідження є перифрази в текстах українських періодичних видань, таких як "Україна молода", "Дзеркало тижня", "День" за 2010-2012 роки.

Предмет дослідження – особливості функціонування перифразів як засобів інтертекстуальності в сучасних мас-медійних текстах.

Інтертексти аналізуються водночас у двох дослідницьких ракурсах: екстралінгвальному (вказівка на який або міститься у фонових знаннях автора і реципієнта, або відновлюється з прототексту) та ситуативному (йдеться про текст, у якому зараз існує інтертекст).

Тексти-донори, які використовуються у прийомах інтертекстуальності, мають бути прецедентними, тобто відомими аудиторії, що сприймає новий текст. Оскільки мас-медіа звернені на широку аудиторію, то прийоми інтертекстуальності будуть найбільш доцільним за умови, що фонові знання автора подібні до фонових знань читача. Створений за допомогою прийомів інтертекстуальності текст потрапляє в систему міжтекстових і позатекстових зв'язків, які є своєрідним кодом, що вимагає дешифрування для адекватного розуміння тексту.

Джерелами засобів інтертекстуальності сучасних українських ЗМІ переважно є "прецедентні феномени (прецеденті тексти й прецедентні ситуації)" [2, с. 6] та фонові знання (факти з історії, загальновідомі факти). Для адекватного декодування тексту

необхідно використовувати прототексти, наділені прецедентністю. Особливістю газетних текстів є те, що прототексти в більшості випадків – загальновідомі, адже газети розраховані на широке коло читачів. Тому, на відміну від художніх текстів, автор не вказує на джерело за допомогою епіграфів, авторських коментарів.

Прототекстом може виступати не тільки відомий художній чи нехудожній текст. Це можуть бути історичні події, загальнокультурні факти – ситуації, які можна вважати прецедентними. Прототексти можуть бути вербально вираженими, експліцитними й існувати у свідомості мовців, тобто бути імпліцитними.

Інтертекстуальні перифрази творяться на основі вербальних і невербальних (фонових знань реципієнтів) джерел. Покликаючись на такі прототексти, автор може не тільки "зашифрувати" суб'єкта, а й надати йому оцінної характеристики.Зокрема, О.К. Рябініна [2] назвала такі "оцінні" перифрази перифразами-ярликами: *Маску* ***"вічного революціонера"*** *на цьому ж "з'їзді" хотілося надіти Юрію Андруховичу.* (ДТ, №35, 25.09.2010), *Не інакше як* ***"самітником із мережі"*** *бачиться мені обгрунтовано популярний поляк Януш Вишневський, колишній моряк риболовецького флоту* (ДТ, №35, 25.09.2010).

Покликання на прототексти робить текст "об'ємним", актуалізує знання з історії, культури, літератури: (*"А що ж транслювати?" – не вгамовувався* ***"в'язень" Ясної Поляни***. (ДТ, №12, 01.04.2011); *Президентом РФ В.В. Путіна, зокрема й використовуючи "всліпу" БАБа, зробила відома* ***корпорація, де в усіх чисті руки, гарячі серця й холодні голови***. (День, №72-73, 22.04.2011); *А завтра Українська православна церква Київського патріархату проведе вже традиційну хресну ходу до пам'ятника* ***князю, що святив Русь****, аби також вшанувати його пам'ять.* (УМ, №129, 27.07.2011); ***Вічна Кассандра****. У Києві презентували розкішне зібрання драм Лесі Українки.* (УМ, №30-31, 25.02.2011), *Аналітики центру "Перспектива" вказують на шанси політика, який зможе об'єднати* ***"вихідців із двох імперій"*** (УМ, №147, 04.10.2012), *Учора до полку міст, які надали російській мові статусу*

регіональної, долучився Дніпропетровськ. За іронією долі, ***місто, де починалася Січ і гартувалася козацька слава****.* (УМ, №135, 13.09.2012), *Під забороною, зрештою, опинилося трактування, до якого вдалися німецькі націонал-соціалісти, котрі слідом за Леніним оцінили силу* ***"найважливішого з мистецтв"*** *й використовували його для виправдання своїх злочинів.* (ДТ, №24, 06.07.2012), *По-перше, з'ясувалося, що Бродський справді може працювати держчиновником, а по-друге, очевидно, що в душі він залишився* ***вічним революціонером*** *і порушником спокою* (ДТ, №37, 09.10.2010).

Перифрастичні словосполучення, які містять покликання на інший текст, сприяють реалізації стилістичної та комунікативно-прагматичної інформації.

Сутність перифраза як стилістичного прийому полягає в контекстуальній заміні однослівного найменування описовим виразом. При цьому в перифрастичному звороті на першому плані є певна якість, сторона об'єкта чи поняття, які описуються, і ця якість чи риса суттєві в цьому контексті чи ситуації. Основне призначення перифраза як стилістичного прийому – посилити виразність тексту, дієвість вислову. Останнє найчастіше розв'язується за допомогою конотативного компонента, який доповнює основний зміст описового виразу, що утворює перифраз, який функціонує в інтертекстуальних зв'язках.

Дослідники, зокрема О.К. Рябініна, О.О. Селіванова, І.П. Смірнов [2, 3, 4] та ін., виділяють такі функції інтертекстів: інформативна, оцінна, апеляційна, розважальна. Як бачимо, ці функції корелюються з основними функціями мас-медійних текстів.

Інтертекстуальність – один із яскравих засобів вираження експресії. "Структурно або семантично перетворюючи відомий стійкий вислів, додаючи до нього нові смислові, стилістичні або експресивні відтінки, автор співвідносить його пряме й "оновлене" значення, спонукаючи тим самим читача до активної розумової діяльності. Асоціації, що виникають при цьому в читача, пов'язують перетворену цитату з її загальновідомим джерелом і створюють яскравий експресивно-стилістичний ефект" [1, с. 60]. Експресивність є однією з важливих функцій

перифраза. Вона виражена в оцінці, емоційності, емотивності, образності, інтенсивності.

Оцінна функція інтертекстів полягає у вираженому або прихованому оцінюванні автором подій чи персонажів, які є об'єктом статті. Ця функція також характерна для перифраза. Перифрастичні звороти дозволяють найефективніше відобразити в тексті ставлення автора до того, що позначається.

Покликання на маркований прототекст створює іронічний ефект. Наприклад, сатиричні твори І. Ільфа і Є. Петрова нерідко використовують в якості джерела інтертекстуальності: *Останнім часом зазначена структура проводить в Україні агресивну рекламу, обіцяючи казкові відсотки, заманює тисячі людей, які, доведені до зубожіння, готові вкладати свої мізерні, зароблені потом і кров'ю заощадження в сумнівну нову фінансову схему* ***нового "великого комбінатора"****. Між тим, всі добре пам'ятають, чим закінчилася історія з попередньою версією "МММ" – мільйонами ошуканих вкладників* (ДТ, №17, 11.05.2012), *Жили майбутні класики в мебльованих номерах Руднєва; серед інших меблів у їхній кімнаті стояв стілець роботи майстра Гамбса, між іншим, реквізований у* ***місцевого "колеги" Кіси Вороб'янінова****, генерала Стоянова.* (УМ, №154, 17.10.2012).

Апеляційна функція полягає у зверненні до фонових знань реципієнтів-читачів. Її виконують передусім перифрази, розширюючи таким чином межі новоствореного тексту.

Особливо важливою, зважаючи на характер текстів мас-медіа, є розважальна функція засобів інтертекстуальності. Вона дає змогу посилити комунікативну привабливість тексту, зробити його легшим для сприйняття. В таких випадках засоби інтертекстуальності, в тому числі й перифрази, є елементами мовної гри. Реалізація цієї функції дозволяє привернути увагу читачів, особливо у заголовках: ***Парк "археологічного періоду"*** *з'явиться незабаром на Луганщині. Подібна форма існування археологічних знахідок є дуже популярною у світі, відкриті такі парки для всіх бажаючих, а особливо цікавим відвідувачам навіть дозволяють власноруч пообмітати древній пил археологічних старожитностей* (УМ, №154, 17.10.2012).

У текстах перифрази-інтертексти можуть бути виділені чи не виділені графічно, залежно від того, наскільки прецедентним вважає автор те джерело, на яке він покликається. Найчастіше графічними засобами маркування є лапки, зміна шрифту, рамка.

Аналіз сучасних засобів масової інформації дозволяє зробити висновок, що такі засоби інтертекстуальності, як перифрази, є важливою складовою медійних текстів. Перифразам-інтертекстам властива оцінність, що є неодмінною ознакою тексту стилю мас-медіа. Вони формуються на основі найвиразніших ознак об'єкта і виконують емоційно-експресивну функцію. В дискурсі сучасної української преси перифрази-інтертексти є оцінними описовими структурами, через які передається емоційне ставлення автора до референта.

1. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – Москва, 1970. – 384 с. 2. Рябініна О.К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / О.К. Рябініна ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2008. – 19 с. 3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с. 4. Смирнов И.П. Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б.Л. Пастернака / И.П. Смирнов. – С.-Пб., 1995. – 192 с. 5. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н.А. Фатеева. – М. : Комкнига, 2006. – 280 с.

Список умовнихскорочень

ДТ – Дзеркало тижня

УМ – Українамолода

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стасюк Т.В., к.філол.н.

ПРОБЛЕМАТИКА Й ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІОКОГНІТИВНОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА

Здійснено аналіз проблематики та перспектив соціокогнітивного термінознавства; встановлено й обґрунтовано специфічні властивості терміна як медіатора в процесі фахової комунікації.

Ключові слова: термін, соціокогнітивне термінознавство, семіотична природа терміна, фахова комунікація, проблематика, перспективи.

The comprehensive analysis of the problems and outlooks of sociocognitive terminology is performed; the essential features of term as a medium in professional communication are determined.

Key words: term, sociocognitive terminology, semiotic nature of termin, professional communication, range of problems, outlooks.

Осуществлён анализ проблематики и перспектив социокогнитивного терминоведения; установлены и обоснованы специфические свойства термина как медиатора в процессе профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: термин, социокогнитивное терминоведение, семиотическая природа термина, профессиональная коммуникация, проблематика, перспективы.

У статті представлена проблематика вивчення терміна в соціокогнітивній парадигмі сучасної лінгвістики, аналіз терміна як лексичної одиниці, що відбиває гносеологічні та когнітивні категорії, несе в собі певну структуру різнопланової інформації.

Актуальність розвідки полягає в тому, що огляд проблематики соціокогнітивного термінознавства дозволить

комплексно проаналізувати новий ракурс досліджень терміна, термінологій, що розкриває перед сучасними лінгвістами широкі можливості з вивчення структур і форм мовної репрезентації.

Метою нашої роботи є огляд наукових проблем, питань, пов'язаних зі з'ясуванням природи терміна, які відображають когнітивні категорії та їх ознаки в термінології.

Для реалізації поставленої мети дослідження необхідно було вирішити наступні **завдання**: 1) систематизувати наукові погляди в межах соціокогнітивного термінознавства початку XXI століття, 2) уточнити природу терміна в ракурсі зміни парадигми вивчення.

Об'єктом дослідження стала сукупність проблем соціокогнітивного термінознавства.

Предметом дослідження став науковий дискурс, а саме фрагментарні представлення спроб авторів створення цілісного напрямку досліджень.

Наукове значення роботи полягає в комплексному аналізі проблем соціокогнітивного термінознавства, яке започаткувала в Україні В.Л. Іващенко, і спробі осмислення сучасного етапу розвитку термінознавства взагалі.

Теоретичну базу розвідки склали концепції термінознавців, присвячені різним аспектам дослідження термінології, професійного спілкування, мов для спеціальних цілей, професійної картини світу у ракурсі соціокогнітивного термінознавства.

Під впливом когнітивної і соціолінгвістики мета термінознавчих досліджень "перемістилася із вивчення специфічних властивостей терміна як мовної одиниці на його внутрішню (семіотичну) природу, зумовлену зв'язком із професійним пізнанням, комунікацією і професійною діяльністю, на проблему представлення знань у термінологічних та інших спеціальних одиницях" [2, с. 40].

Соціокогнітивне термінознавство – напрямок зарубіжного термінознавства, який сформувався на перетині когнітивної лінгвістики, зокрема когнітивної семантики, й соціотермінознавства, вивчає проблему функціонування терміна

в соціальному контексті з урахуванням ментальних процесів людської свідомості.

Сьогодні, із зміною наукової лінгвістичної парадигми [4, с. 112] в термінознавстві велику увагу приділяють наступним питанням:

- аналізові природи терміна з погляду когніції, соціології, онтології, аксіології, прагматики тощо;
- дослідженню властивостей терміна як вербалізованого засобу категоризації навколишнього світу: метафора, метонімія, полісемія, синонімія, варіативність тощо;
- вивченню ролі терміна в професійному пізнанні, в експертній і професійній діяльності людини;
- аналізу функцій терміна залежно від типу втіленого в них знання та сфери наукової, професійної чи експертної комунікації;
- управлінню термінологією, створенню термінологічних баз, баз знань, експертних репозиторіїв та фахових онтологій.

Уперше в термінознавстві висунуто проблему зв'язку термінотворення та терміновживання із типом професійної мовної особистості та характерним для неї когнітивним стилем [3, с. 262].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики перед термінознавцями поставлено нові завдання:

- розробити когнітивну модель утворення і відтворення терміноконцепта;
- осягнути процеси наївної і наукової категоризації, а особливо категоризації у фаховому середовищі із вивченням залежності рівня деталізації фаху від рівня професіоналізму людини;
- розглянути сторони професійної ментальності фахівців тієї чи іншої сфери – відтворення у термінології стереотипів, професійного мислення й професійних амбіцій;
- вивчити особливості термінотворення і терміновживання у соціолінгвальній фаховій спільноті тощо.

Поява великих корпусів електронних текстів та комп'ютерних засобів їх використання докорінно змінили термінологічну практику. Так, робота термінологів допомагає сьогодні у сферах електронного перекладу, автоматичного пошуку інформації з електронного тексту, з семантичного вебу,

при створенні термінологічних дерев, мереж і фахових онтологій – формалізованих баз представлення знань певної галузі, де терміни подані у зв'язках.

Таким чином, термінознавці змінили ракурс наукових досліджень, звернулися до природи соціального у мові, у мовленні, у професійному мовленні, поєднуючи "соціо-" аспект (зовнішнього світу) з проблемами когніції (внутрішнього світу) людини, уявлень, знань, досвіду, мислення, ментальності фахівця.

Новітня проблематика наукових пошуків включає такі питання, як моделювання когнітивних процесів у сфері категоризації і номінації дійсності, виникнення й динаміка терміноконцептів, механізми наївної і наукової / фахової / експертної категоризації, механізми формулювання дефініції терміна (її складності, ступеня деталізації, узагальнення, охоплення динаміки середовища), проблеми відтворення у термінології знань, досвіду, стереотипів, професійного мислення й професійних амбіцій фахівців, особливості термінотворення і терміновживання у соціолінгвальній фаховій спільноті тощо.

Проаналізувавши вагомі положення соціокогнітивного термінознавства в основоположних напрямках наукової думки, ми можемо додати, що соціокогнітивний підхід сприяє:

- осмисленню нових, глибинних проблем терміна, до яких входить проблема ставлення людини до довкілля та її прагнення позначити в мові результати пізнання, результати перетворень та процесів професійної діяльності;
- системному дослідженню механізмів виникнення терміна, виявленню актуального в момент номінації "погляду" носіїв мови на той чи інший фрагмент дійсності;
- вивченню термінів у мові носіїв спеціального знання; аналізу процесів термінотворення, безпосередньо пов'язаного з формуванням, зберіганням і передаванням спеціальних знань;
- розглядові термінології не лише в гносеологічному, але і в онтологічному та тезаурусному аспектах з урахуванням особливостей організації спеціального знання та встановлення різних типів відношень між термінами;
- розглядові варіативності терміна, яка "здатна відобразити наявні структури знання, що організують всю систему

відомостей, які репрезентують конкретну сферу діяльності людини" [8, с. 65-77];

- дослідженню терміна як одиниці, яка представляє модель наукового знання в певній професійній сфері, що надає можливість вивчення зв'язків, які встановилися між ідеальними, тобто ментальними і матеріальними або мовними структурами [9, с. 13];

- аналізові термінів та терміносистем як "динамічних конструктів, які народжуються в дискурсі (мовленнєво-розумовій діяльності людини) і змінюють свій зміст і форму в процесі когніції" [11, с. 167];

- новому розумінню терміна як динамічної одиниці, яка народжується в процесі когніції (іноді уточнюють – у дискурсі), розвивається в міру поглиблення знання і стає більш-менш сталою у вигляді вербалізованого спеціального концепту тільки після формування певної теорії, що описує відповідну область знань і (або) діяльності [7, с. 172];

- інтерпретації терміна як похідної концептуалізації та категоризації світу людською свідомістю і мисленням, а його поняттєво-логічного змісту – як певної структури знань, "схопленого мовним знаком" [6, с. 31];

- вивченню термінології та терміносистеми як способів репрезентації певних шарів концепту, де терміносистема репрезентує науковий шар, тобто наукове знання, доступне лише фахівцям в тій чи іншій галузі знання і / або діяльності, а термінологія співвідноситься з усіма шарами;

- розробленню комплексного методу дослідження термінології, який включає моделювання як спосіб систематизації спеціальних знань у взаємозв'язку з тезаурусним описом термінологій, семантико-когнітивний і семантико-фреймовий аналіз як спосіб опису ментальних репрезентацій спеціального знання, його концептуального структурування і вербальної репрезентації [5, с. 4-38];

- усвідомленню термінології як результату когнітивної діяльності людини, як концептуальної інформації, яка вже "стала продуктом людського оброблення та структурування знань" [10, с. 82];

- вивченню передусім специфіки формування поняттєвого змісту термінів як втілення переважно раціонального мислення (когнітивно-психологічний аспект);

- вивченню терміна з позиції логосу лексису в контексті мовленнєвої діяльності (породження мовлення) як когнітивного процесу (когніції), отримання знання і його повідомлення, реалізації конкретного комунікативного наміру суб'єкта мовлення, тобто прагмоніма, що виконує функцію інформування та впливу.

Соціокогнітивний підхід дозволяє сформувати повніше й різнобічне знання про термін, оскільки враховує прототипну категоризацію, концептуалізацію професійно-наукової дійсності, досліджує пізнавальні процеси, формування первинного індивідуального лексикону й ментального лексикону фахівця.

Соціокогнітивне термінознавство зайняло нішу в річищі нових лінгвістичних парадигм, оскільки сама мовленнєва діяльність, переважно, включена до спеціальної (професійної, наукової) діяльності, а мовний знак розвивається у певній професійній сфері (від стадії її формування до сучасного стану). Соціокогнітивне термінознавство вивчає мовні знаки (терміни) у мовленнєво-розумовій діяльності людини.

У межах вивчення соціокогнітивного, психолінгвістичного, лінгво-прагматичного та інформаційного аспектів термінологічної номінації встановлюються й обґрунтовуються специфічні властивості терміна як медіатора в процесі фахової комунікації [1, с. 10].

Соціокогнітивне термінознавство вивчає також терміни як результат творчої діяльності людини, спрямованої на формування спеціальних іменувань, безпосередньо пов'язаних із процесом фахової комунікації, яка є основою розвитку наукового пізнання.

Якщо ми глибше звернемося по питання фахової комунікації, ролі соціуму в процесах, що впливають на термінотворення та терміновживання, то соціолінгвістичний підхід у термінознавстві пропонує зосередити увагу дослідників на таких проблемах:

- виявлення найістотніших закономірностей розвитку термінологій, законів становлення та трансформацій терміносфер, обґрунтування соціальної природи цих процесів, увага до соціального замовлення на терміни, антропологічний фактор у використанні та адаптації терміносистем;
- дослідження соціальної зумовленості розвитку й функціонування фахової мови, залежність використання лексичних засобів у фаховому та навчальному спілкуванні від соціальних і ситуативних чинників;
- аналіз процесів мовного спілкування, у яких основне значення мають такі чинники, як набір соціальних ролей, які виконують учасники комунікації, соціально-психологічні умови реалізації тих або інших мовних актів, термінологічна компетентність, культура терміновживання, умотивованість терміновживання, діапазон терміновживання;
- формування й функціонування фахових та експертно-навчальних термінолектів у сучасному термінологічному мегапросторі;
- вивчення фахового лексикону, ідіолекту й термінолекту учасників експертно-фахового спілкування;
- новий вимір досліджень мови – спеціалізація на вивченні фахових мов (LSP), або технолектів, мов спеціальних галузей, мов спеціального призначення;
- вивчення соціальної варіативності мови, перемикання кодів фахового спілкування, соціальних рольових способів терміновживання, соціальних статусних особливостей терміновживання тощо.

Отже, нові підходи роблять можливим аналіз виникнення і еволюції спеціального знання, дозволяють виявити причини та механізми динамічних процесів у сфері термінологічної номінації й терміновживання.

Працюючи у когнітивному та соціологічному напрямках, термінознавці й термінологи створили сприятливе, основоположне й змістовне підґрунтя для розвитку вмотивованої, науково виправданої, місткої теорії терміна у світлі його функціонування в ментальному (когніція) і соціальному (соціум) зрізах.

1. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация : дисс. … докт. филол. наук.: 10.02.04 – германские языки / Володина Майя Никитична. – М., 1998. – 345 с. 2. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение : учебное пособие / Е.И. Голованова. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 224 с. 3. Голованова Е.И. Профессиональная языковая личность: специфика познавательных процессов в сфере теории и практики // Non multum, sed multa. – М. : Авторская академия, 2010. – С. 261-270. 4. Голубовская И.А. Антропологическая парадигма в современном языкознании… / И.А. Голубовская // Studia Linguistica. – 2009. – Вип. 2. – С. 110-122. 5. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е.С. Кубрякова // Язык и структуры представления знаний. – М., 1992. – С. 4-38. 6. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – 331 с. 7. Лейчик В.М. Термінознавство: предмет, методи, структура / В.М. Лейчик. – Вид. 3-е. – М. : Видавництво ЛКИ, 2007. – 256 с. 8. Манерко Л.А. Аспекты моделирования ментальных процессов при описании терминосистемы / Л.А. Манерко // Терминология и знание: материалы I Междунар. симпозиума (Москва, 23-24 мая 2008 г.). – М., 2009. – С. 65-77. 9. Новодранова В.Ф. Когнитивные аспеты терминологии / В.Ф. Новодранова // Материалы 1-ой международной школы-семинара по когнитивной лингвистике : В 2 ч. – Тамбов, 1998. – Ч. 1. – С. 13-22. 10. Татаринов В.А. Общее терминоведение / В.А. Татаринов // Энциклопедический словарь – М. : Московский Лицей, 2006. – 527 с. 11. Шелов С.Д. Терминологическая база знаний WinTerm: сводка лингвистических и компьютерных результатов. / С.Д. Шелов. – М. : Ин-т рус.яз. им. В.В. Виноградова РАН, 2009. – 220 с.

Воскобойник-Шпинта Г.М., к. філол. н.

ПРОБЛЕМА СИНКРЕТИЗМУ СЕМАНТИЧНИХ КЛАСИФІКАЦІЙ БІОЛОГІЧНИХ НОМЕНІВ

У статті проаналізовано існуючі в науковій літературі біологічні класифікації, з'ясовано причини появи неточностей у цих класифікаціях, запропоновано оптимальні варіанти вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: класифікація, семантика, лексико-семантичні групи, номен, ентомологічна номенклатура.

This article presented an analysis of existing literature in biological classifications, accentuated causes impropriety in these classifications, found the optimal solution to this problem.
Keywords: classification, semantics, lexical-semantic groups, nomen, entomological nomenclature.

В статье проведен анализ существующих в научной литературе биологических классификаций, выяснены причины появления неточностей в этих классификациях, предложены оптимальные варианты решения этой проблемы.
Ключевые слова: классификация, семантика, лексико-семантические группы, номен, энтомологическая номенклатура.

Дослідження мови як системи сприяє кращому розумінню сутності мови та природи, адже в такому разі йдеться про цілісну картину мовних процесів, засобів, явищ тощо. При аналізі кожної лексико-семантичної системи важливе місце займає поділ її на окремі предметно-значеннєві групи, відтак, адекватне визначення критеріїв цього поділу та ознак, відображених у номінації кожного об’єкта, є другорядною характеристикою відповідної групи (наприклад, див. [18, с. 14; 19]). Повною мірою це стосується і ентомологічної номенклатури (далі – ЕН), яка є однією з лексичних систем (підсистем) спеціальної лексики. Природно, що у наукових працях, присвячених вивченню біологічної номенклатури, номени, зазвичай, об’єднані в лексико-семантичні групи.

Групування лексичних одиниць (далі – ЛО) за певними спільними ознаками, властивостями відображає **класифікацію**, яка є результатом найуніверсальніших наукових методів і засобів, що використовуються в різних галузях і до будь-якого матеріалу. Широко застосовується класифікація і в лінгвістиці, зокрема, щодо семантичного аспекту дослідження мовних одиниць. Однак в останньому випадку через відображення у

лексиці всіх аспектів універсуму класифікація є особливо складною, оскільки претендує на всеосяжність.

Слід зазначити, що в акті номінації "слово актуалізується і позначає конкретний предмет, який або виділяється даним словом, або характеризується ним" [9, с. 25]. Кожний номен (ЛО) передбачає, перш за все, позначення об'єкта, але в багатьох випадках, крім того, ще й певну характеристику об'єкта, відображення певної інформації про нього.

Однак у деяких назвах питання належності до тієї або іншої з представлених у науковій літературі семантичних груп викликає певні труднощі різного характеру, подолання яких залишаються переважно безрезультатними і це, врешті, змушує звертатися до загальних засад розподілу лексики на лексико-семантичні групи та логічного його обґрунтування. Аналіз існуючих у науковій літературі семантичних класифікацій біологічної номенклатури дозволив зробити спробу пояснення причин деяких труднощів, що полягають, перш за все, у порушенні тих чи інших логічних правил поділу поняття. Загальний характер цих порушень, їх повторюваність у численних працях призводять до висновку про доцільність спеціального аналізу, і, відповідно, пояснення таких неточностей і помилок та окремого їх розгляду. Робота в цьому напрямку є передумовою для усунення найпоширеніших неузгодженостей при створенні різноманітних класифікацій, що й **актуалізує** дане дослідження.

Мета роботи полягає в демонстрації неточностей існуючих у науковій літературі класифікацій, з'ясуванні причин їх виникнення у цих класифікаціях та шляхів їх вирішення.

Об'єкт: біологічні та лінгвістичні семантичні класифікації.

Предмет: аналіз неточностей семантичних класифікацій, поширених у науковій літературі.

Джерелами фактичного матеріалу є різноманітні семантичні класифікації, представлені в науковій літературі [2, 36-45; 5, с. 107-110; 6, с. 188-190; 13; 14, с. 21, 23; 15, с. 149-150; 20, с. 101-103].

У зоологічній класифікації майже офіційних типів – "слів, прийнятних до назв родової групи" [15, с. 149-150], виділено п'ятнадцять типів слів, розподіл яких вважається штучним,

оскільки в останньому випадку не виконується основне правило логіки – єдність основи поділу поняття [11, с. 464]. Також у цій класифікації використано різні критерії поділу, які не завжди застосовуються Міжнародним кодексом зоологічної номенклатури (далі – МКЗН). Розглядаючи типи слів за МКЗН, можна виділити такі критерії поділу назв, поєднані в цій класифікації за етимологічною та частиномовною належністю; за морфолого-словотвірними та лексико-семантичними особливостями. Однак у даній класифікації розглядається останній критерій поділу назв, зокрема, за лексико-семантичними особливостями, оскільки в даній роботі аналізуються лише семантичні класифікації.

Лексико-семантичний критерій визначений в МКЗН лише для чотирьох груп, серед яких є відміфонімічні ("Міфологічні імена"), відантропонімічні ("Власні імена, уживані древніми"; "Новочасні власні імена") та віднавсонімічні назви ("Назви кораблів") [15, с. 149-150]. Для всіх решти цей критерій не визначено.

Слід зазначити, що за МКЗН не виділяються окремо типи слів для видової групи назв, проте відомі рекомендації щодо їх утворення за загальними критеріями, як для родових назв. Однак у МКЗН окремо визначено вимоги щодо утворення видових назв "від імен і прізвищ" та географічних назв [15].

Зоологи-систематики Е. Майр, Е. Лінслі, Р. Юзингер виділяють типи назв окремо для видової і родової груп [13]. Варто зазначити, що у їх праці виразною є орієнтація на більш раннє видання МКЗН, і, можливо, саме цим пояснюються деякі відмінності. У Е. Майра так само, як і в МКЗН, відсутня однозначність поділу та не дотримано принципу єдності основи поділу поняття [11]. Типи слів, визначених для назв родової групи у Е. Майра, повністю включають типи за МКЗН. На відміну від класифікації назв родової групи позитивною рисою класифікації Е. Майра є врахування двох критеріїв – граматичного і семантичного.

Ця класифікація, як і попередня, не видається слушною, оскільки вона досить хаотична: не дотримано вимог логіки щодо поділу поняття. Наголосимо, зіставлення типів номенів стосується власне логічних і лінгвістичних аспектів дослідження.

Основою неузгодженостей більшості семантичних класифікацій у науковій літературі є поділ номенів на дві загальні групи – **інформативні** та **індиферентні.** До першої групи належать назви, які відображають ті чи інші особливості, ознаки самого біологічного об'єкта (будову, забарвлення, поведінку, ареал, біотоп тощо), а до другої – ті, які є безвідносними до будь-яких особливостей об'єкта [2, с. 36-45; 6, с. 188-190; 14, с. 21, 23; 20, с. 89, 101-103].

Так, серед **інформативних** або характеристичних назв Г. Горностаєв у співавторстві з іншими вченими виділяє групи номенів, які відображають: 1. Морфологічні ознаки об'єктів; 2. Зовнішню подібність; 3. Хімічні якості; 4. Екологічні особливості; 5. Географічне поширення або місцезнаходження; 6. Практичне значення; 7. Емоційний вплив об'єктів на людину [2, с. 36-45].

Українські вчені М. Закалюжний, В. Шовковий виокремлюють групи номенів, які майже повністю відображають 1, 2 та 4 – 7 групи Г. Горностаєва. Група "хімічні якості" – відсутня в дослідників усіх розглянутих типізацій [2, с. 36-45; 5, с. 107-110; 6, с. 188-190; 14, с. 21, 23; 20, с. 89, 101-103]. Так, у М. Закалюжного, який виділяє шість інформативних груп номенів, дещо звуженою є група "**географічне** поширення" (порівняно з 5 групою у Г. Горностаєва), однак остання відображає "характер або **поведінку** тварин" [6, с. 188-190]. В. Шовковий, крім цих шести груп, додає ще три – "звуконаслідувальні", "нейтральні назви" та ті, що "вказують на час появи (цвітіння) рослин" [20, с. 102-103], чим дослідник уконкретнює класифікацію.

Розмежування деяких із цих груп є проблемним, оскільки враховано одночасно дві чи навіть більше ознаки, причому різних семантичних груп. Наприклад, у групах назв "морфологічні ознаки об'єктів" (будова, колір, розмір тощо) і "зовнішня подібність" відмінність полягає в характері номінації. У першій групі – пряма, а в другій – непряма (метафорична, порівняльна), що взято до уваги в класифікації орнітонімів української дослідниці Л. Дубової [5, с. 107-110]. Враховуючи це, вважаємо, що розподіл слід виконувати за іншим

принципом, при якому кожна назва може належати одночасно до різних семантичних груп.

Крім того, у багатьох класифікаціях простежуються помилкові приклади, коли назви, належачи до однієї групи, можуть взагалі не відповідати групі, до якої входять та одночасно зараховуватися до іншої. Наприклад, до групи за "зовнішньою схожістю" належить назва *Menopon gallinae* (воша куряча) [6], що відображає об'єкт живлення та локалізацію, а не схожість воші до курки. Видову назву *Canis lupus* (собака вовк) включено до групи назв за "зовнішньою схожістю" [20], однак у цьому випадку відсутня подібність, оскільки в перекладі це пряма назва вовка. Видові назви *Prunus domestica* (слива садова), *Passer domesticus* (горобець домовий, горобець звичайний) належать до групи "екологічні особливості" [6], хоча в них відображено практичне значення тощо.

До групи – **індиферентні**, належать переважно міфоніми та антропоніми [2, с. 44; 6, с. 188-190; 14, с. 23; 20, с. 89], а також анаграми та перекручені назви (штучні слова) [6; с.164]. Некоректним є, на нашу думку, віднесеність відантропонімічних назв біологічних об'єктів деякими дослідниками до групи інформативних, адже вчений, який відкрив біологічний вид, не може назвати об'єкт за власним іменем. Також міфоніми можуть відображати певні особливості об'єкта і отже бути інформативними. Один із прикладів, наведений Г. Горностаєвим, яскраво ілюструє інформативний міфонім: "*Cyclops* (веслоногий рак) від *Cyclops*, *opis m* – Циклоп, або Кіклоп, представник міфологічного племені диких велетнів з одним оком на лобі (**за великим непарним оком**)" [2, с. 44]. Приклад цікавий тим, що автор, незважаючи на вказану ним мотивованість назви, разом з тим, не помічає логічної невідповідності належності аналізованої назви до індиферентних.

Враховуючи те, що будь-яке слово, ЛО містить певну інформацію, яка переважно є багатоплановою як щодо змісту, так і засобів її вираження у номені, то в певній лексичній системі, зокрема, в ЕН, виникає проблема багатозначності [1, с. 13-17] та можливості належності одного номена до кількох лексико-семантичних груп.

Наприклад, видова назва совки земляної чубатої – *Opigena* ***polygona*** утворена від грец.: πολύς, πολλή, πολύ "численний" та γωνία ἡ "кут, кутоподібний", маючи повний лат. словниковий відповідник – *polygonum, i* n (грец.) "багатокутник" [3]. У цьому випадку, в основу номінації метелика покладено кутасту форму ліній на передніх крилах [10, с. 209, рис. 544]. Однак, зважаючи на наявність в складовій морфемі (*gon-*) слова омофонів звуку **о** (*ο* та *ω*), можливий ще один варіант тлумачення назви. Так, другий компонент назви може походить від грец.: *γονή ἡ* "народження, потомство" (словниковий відповідник – грец. *πολύγονος* 2 "плодючий, плідний") [4], що мотивується частотою та кількістю розмноження представників виду, однак це малоймовірно, оскільки вид малочисельний [10, с. 30].

Разом із тим, трапляються номени, пов'язані ознаками, взагалі невластивими позначуваному об'єкту, – **невідповідні** за термінологією кодексів. Міжнародний кодекс ботанічної номенклатури їх забороняє, вимагаючи заміни, а МКЗН вважає прийнятними [15, с. 18, с. 21]. Наприклад, родова назва бджоли *Trichota* має повний словниковий відповідник – грец. *τριχωτά τά* "покрита шерстю" [4], що походить від *θρίξ τριχός ἡ* "волосина, шерсть". Можна було б припустити, що назва мотивована більш розвиненим опушенням, однак в описі обох представників роду вказується те, що воно, навпаки, "рідке", "погано розвинене" [17, с. 141-143].

Таким чином, проблеми неузгодженості відомих у науковій літературі класифікацій зумовлені, з одного боку, недотриманням правил логіки, з іншого – багатозначністю біологічного матеріалу. Останнє пов'язане як з асиметричним дуалізмом мовного знака, так і зі специфікою ЕН, зокрема омонімією ЛО та майже офіційною допустимістю МКЗН використання помилкових, невідповідних номенів (беззмістовних анаграм, штучних слів, невідповідних ознакових номенів).

Аналіз представлених у науковій літературі класифікацій номенів за їх семантикою свідчить про проблемність створення семантичної класифікації за єдиним критерієм. У зв'язку з цим,

необхідно розробити класифікацію, яка б одночасно включала кілька незалежних параметрів, критеріїв.

Перш за все, зважаючи на те, що "в акті називання слово актуалізується і позначає конкретний предмет, який або виділяється даним словом, або характеризується ним" [9, с. 25], визначено два аспекти значення слів – "1) екстралінгвістична співвіднесеність, тобто зв'язок з тим чи іншим класом предметів (**денотативний** аспект) і 2) інформація про клас, який позначається (**сигніфікативний** аспект)" [8, с. 7] (виділення – **Г. В.-Ш.**).

До того ж, кожна таксономічна назва, як і будь-яке слово взагалі може розглядатися у двох аспектах: як **позначувальне**, тобто те, що слово значить саме по собі, внутрішня форма слова та як **позначуване**, тобто об'єкт або поняття, на яке воно вказує. Оскільки кожен об'єкт багатовимірний, має безліч ознак, назва може вказувати на певну з них і через неї на об'єкт взагалі як її носій. Разом з тим, вона може й не стосуватися жодної з ознак, а вказувати на об'єкт безпосередньо і умовно – за згодою, домовленістю, що стає загальновизнаною і зрозумілою. Більше того, ступінь умовності може сягати того, що назва ґрунтується на рисі, не властивій об'єкту, відсутній у нього і навіть протилежній біологічним особливостям.

Слід пам'ятати, що об'єкт постає перед номінатором "у різноманітті ознак – і будь-яка з них може бути домінантною при найменуванні" [7, с. 168], а "внутрішня форма <…> не відбиває сукупності, єдності багатьох різних ознак денотата, а [лише] одну з них" [16, с. 362]. Саме недостатнє врахування такої характеристики призводить до полісемії мовного знака (слова), оскільки у слові може відображатися одна ознака об'єкта, а саме по собі слово може бути багатоплановим.

Кожне слово як лексико-семантична одиниця, зокрема й номен має своє вихідне значення (**позначувальне**) та одночасно вказує на певний об'єкт, предмет, ознаку (**позначуване**) тощо. Загальним недоліком усіх розглянутих вище семантичних класифікацій номенів є насамперед поєднання ЛО за позначувальним і позначуваним.

Так, вихідні для багатьох назв комах власні іменники традиційно поділяють на відантропоніми, відміфоніми тощо, але їхній характеристичний потенціал загалом дуже низький, через що вони, як правило, розглядаються як **індиферентні** (наприклад, [2, с. 44; 6, с. 188-190; 14, с. 21, 23; 20, с. 89]). У більшості з них сигніфікативний компонент зовсім відсутній чи принаймні невизначений, прихований, що унеможливлює їх зіставлення з ознаками об'єктів, а, отже, – і лексико-семантичними категоріями характеристичних назв, що ґрунтуються на відповідних ознаках.

Для відонімної лексики властивою є і характеристичність, ознаковість. У зв'язку з цим усвідомлено неадекватність одномірної типізації. Таким чином, поширення ознаки, притаманної лише частині об'єктів, дарма що більшій і виразнішій, на всю їх сукупність, і на ті, яким вона не властива, є причиною даної некоректності.

Назви **інформативні,** навпаки, здебільшого не належать до групи відонімної лексики, в яких яскраво виражена внутрішня форма слова, тому сприймаються як єдине невиразне ціле. А ось ознаки, на які вони вказують, досить різноманітні, через що інформативні назви і поділяються за своїм позначуваним. Але ж і їхня лексична належність неоднакова, а за відсутності відонімів ця різноманітність непомітна.

Зважаючи на вказану об'єктивну передумову некоректності одномірного семантичного поділу таксономічних назв, різноманітність двох загальноприйнятих груп перебуває в різних площинах зі своїм параметром. Одні – **індиферентні** – виглядають різноманітнішими за своєю позначувальною складовою, зміст якої, втім, майже не має відношення до об'єкта. Другі – **інформативні** – відрізняються, перш за все, позначуваним, яке в більшості з них прямо відповідає змісту слова (сигніфікату), хоча нерідко трапляється й другорядна, опосередкована їх співвіднесеність. Отже, вважаємо за доцільне розроблення щонайменше двовимірної семантичної класифікації, зокрема, за денотативним (**позначуваним**) та сигніфікативним (**позначувальним**) аспектами, що становить об'єкт наших подальших наукових студій.

1. Воскобойник-Шпинта Г.М. Проблема багатозначності латиномовних назв комах / Г.М. Воскобойник-Шпинта // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). Збірник наукових праць. – Вінниця: ВДПУ, 2011. – Вип. 14. – С. 13-17. 2. Горностаев Г.Н. Латинские названия животных и растений / Горностаев Г.Н., Забинкова Н.Н., Каден Н.Н. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 148 с. 3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецький. – изд.4-е, испр. – М. : Русский язык, 2002. – 846 с. 4. Древнегреческо-русский словар : [в 2 т.] / сост. Дворецкий И.Х. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – 1905 с. 5. Дубова Л. Прийоми найменування птахів у болгарській мов / Л.О. Дубова // Мова та історія. – К., 2007. – Вип. 92. – С. 107-110. 6. Закалюжний М.М. Латинська мова : підручник / М.М. Закалюжний. – К. : Либідь, 2003. – 368 с. 7. Заніздра Н.О. Внутрішня форма в аспекті мотивованості терміна-метафори [Електронний ресурс] / Н.О. Заніздра, В.В. Шабуніна // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Вип. 4 / 2009 (57). – Ч. 2. – С. 168-172. – Режим доступу : http: // www.nbuv.gov.ua / portal/Natural / Vkdpu/2009_4_2/PDF_4_2009_ch2/168.pdf. 8. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов / Т.Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с. 9. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / С.Д. Кацнельсон; под общ. ред. В.М. Жирмунского, М.М. Гухман, С.Д. Кацнельсона. – изд. 2-е, стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 112 с. 10. Ключко З.Ф. Совки України / З.Ф. Ключко. – К. : Вид-во Раєвського, 2006. – 248 с. 11. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – 2-е изд. – М. : Наука, 1975. – 720 с. 12. Лапина М.С. Морфологическое словообразование в латинском языке : учеб. пособие по лексике лат. языка для студ. филол. ф-тов / М.С. Лапина. – Х., 1970. – 37 с. 13. Майр Э. Методы и принципы зоологической систематики / Э. Майр, Э. Линсли, Р. Юзингер. – М. : Иностр. лит., 1956. – 352 с. 14. Михайлова О.Г. Медична та біологічна латина. Основи термінології : навчальний посібник / О.Г. Михайлова, Г.Г. Кононко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2007. – 160 с. 15. Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури / перекл. Ю. Некрутенко. – вид. 4-те. – К. : Бібліотека офіційних видань, 2003. – 176 с. 16. Невідомська Л. Внутрішня форма слова й імпліцитність / Л. Невідомська // Вісник Львів. ун-ту. Серія "Філологія". – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. І. – С. 360-366. 17. Осичнюк Г.З. Фауна України. Т. 12. Бджолині. – Вип. 4 Бджоли-

колетиди / Г.З. Осичнюк. – К. : Наук. думка, 1970. – 159 с. 18. Шмелев Д.Н. Введение / Д.Н. Шмелев // Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1982. – С. 3-44. 19. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с. 20. Шовковий В.М. Латинська мова для агробіологів : метод. посібник для студентів агробіологічного профілю / В.М. Шовковий. – К. : НАУ, 2001. – 180 с.

Список умовних скорочень

ЕН – ентомологічна номенклатура
ЛО – лексична одиниця
МКЗН – Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури

Снісаренко Я.С., викл.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

У статті розглядаються методи дослідження суспільно-політичної лексики на прикладі української та англійської мов. Проаналізовано дослідження суспільно-політичної лексики за лексико-семантичними полями.

Ключові слова: методи, суспільно-політична лексика, лексико-семантичне поле, лексична одиниця.

The article deals with the analyses of the methods of investigation of socio-political lexison the example of the Ukrainian and English languages. The investigation of socio-political lexis within lexical-semantic fields is analyzed.

Key words: methods, socio-political lexis, lexical-semantic field, lexical unit.

В статье рассматриваются методы исследования общественно-политической лексики на примере украинского и английского языков. Проанализировано исследование общественно-политической лексики по лексико-семантическим полям.

Ключевые слова: методы, общественно-политическая лексика, лексико-семантическое поле, лексическая единица.

Особливість лексичної підсистеми мови, на відміну від інших її підсистем, полягає у відкритому характері, зумовленому тісними зв'язками лексичного складу мови з дійсністю. Лексичні зв'язки кожної мови мають двобічний характер. З одного боку, у лексичному складі мови відображаються різні зміни, які відбуваються в житті суспільства, а з іншого – "лексико-семантичні новотвори, викликані потребами номінації нових предметів і явищ дійсності" [6, с. 6-7]. Однією з активних сфер мовлення в сучасній комунікації, є політична. Вона характеризується особливими інтенціями, прагматичним ефектом, уживанням специфічних мовних засобів, своєрідною побудовою тексту. Разом із підвищеним інтересом до дослідження політичної комунікації, до аналізу закономірностей комунікативної діяльності зростає увага до вивчення політичної лексики, оскільки вона відображає одну з важливих для сучасного суспільства сфер життя – політичну. На сьогодні суспільно-політична лексика української мови досліджена доволі ґрунтовно. Натомість відсутні наукові розвідки, присвячені суспільно-політичній лексиці української та англійської мов у зіставному аспекті.

Аналіз сучасної суспільно-політичної лексики став можливим завдяки ретельній розробці теорії лексичної семантики у вітчизняній лексикології. Основними проблемами вивчення цієї лексичної підсистеми мови є, перш за все, питання лексичної семантики, особливо синонімія та полісемія слів, лексична сполучуваність слів тощо.

Дослідженням поняття "суспільно-політична лексика" займалися багато як українських (А.А. Бурячок, В.В. Жайворонок, А.В. Капуш, Т.П. Клімушенко, О.О. Мороз, І.В. Холявко), так і зарубіжних (В.І. Акімова, А.С. Бєлая, М.К. Гарбовський, Л.О. Жданова, С.Г. Капралова, Т.Б. Крючкова, І.Ф. Протченко, Н.Г. Юзефович, Д. Камерон, В. Дікман, Х. Ласвел, Г. Клаус) лінгвістів.

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних

змін є недостатньою. Семантичні процеси, що виникають у цій групі лексики, менш досліджені, хоча вивчення закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова. Дослідження такої активної лексичної категорії, як суспільно-політична лексика, сприяє розумінню мовних явищ, зумовлених еволюцією семантики лексичних одиниць в українській мові.

Мета статті – визначення методів дослідження суспільно-політичної лексики української та англійської мов; проаналізувати особливості дослідження суспільно-політичної лексики за лексико-семантичними полями.

Паралельним дослідженням двох чи кількох мовних систем займається зіставна лінгвістика. Вона вивчає мовні системи на всіх рівнях незалежно від генетичної та типологічної належності досліджуваних мов з метою виявити їхні структурні та функціональні особливості, подібні і відмінні риси.

У своїх роботах С.М. Кришталь відводить важливе місце зіставленню серед прийомів вивчення дійсності. Як загальнонаукова пізнавальна операція, воно лежить в основі суджень про подібності або відмінності аналізованих об’єктів [10, с. 12]. Зіставлення дає змогу простежити тенденції розвитку лексико-семантичної системи кожної із досліджуваних мов.

Джерела зіставного вивчення мовних культур беруть початок у лінгвістичній філософії В. фон Гумбольдта, який вважав, що порівняльне вивчення мов лише в тому разі зможе привести до правильних та суттєвих висновків про мову, розвиток народів і становлення людини, якщо воно стане самостійним предметом, спрямованим на виконання своїх завдань і досягнення цілей [5, с. 9].

Повний зіставний аналіз лексико-семантичних систем мов, як відомо, повинен включати зіставлення на всіх рівнях лексико-семантичної системи (рівень значень, лексем, лексико-семантичних груп (далі ЛСГ), лексико-семантичних полів (далі ЛСП)). Важливою умовою зіставних досліджень вважається системність – "порівняння не може спиратися на штучно

ізольовані одиниці, воно має виходити із системних відношень елементів мови…" [13, с. 9].

Без урахування системних зв'язків та ієрархічних відношень на всіх рівнях (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичних груп, лексико-семантичних полів) неможливе проведення достовірного лексико-семантичного аналізу досліджуваних мов, оскільки значеннєвість мовної одиниці є основною категорією контрастивної лінгвістики і визначається місцем мовної одиниці в певній системі. В.М. Ярцева вказує на те, що це пов'язано не лише з багатозначністю,"а також із тим, що навіть однозначні слова не існують у мові ізольовано, а входять у малі лексичні системи"[14, с. 12].

Важливим є питання про те, що потрібно зіставляти при проведенні контрастивного аналізу лексичної семантики. Відповідно до принципу системності зіставлення ізольованих лексем не є продуктивним. Оскільки значення слова зумовлюється певним чином його місцем у лексико-семантичній системі, то зіставлятися повинні лексико-семантичні групи і поля, а також парадигматичні об'єднання – синонімічні, антонімічні.

Викладаючи свої думки, У.К. Юсупов визначає такі теоретичні завдання, які повинні вирішувати зіставні дослідження: 1) з'ясування подібностей та відмінностей між досліджуваними мовами; 2) виявлення тих ознак аналізованих мов, які залишилися непоміченими при вивченні однієї мови; 3) дослідження характерних для певної мови тенденцій; 4) визначення системних відповідностей / невідповідностей між мовами (визначення міжмовних еквівалентів та лакун); 5) аналіз взаємодії та взаємозбагачення досліджуваних мов (у випадку їх постійного контактування); 6) установлення можливості причин основних подібностей та відмінностей [13, с. 6].

Кожна мова має свої національні особливості, які найбільш виразно проявляються в лексичній системі. Вона відображає процеси, що відбуваються в соціальній дійсності, навколишньому світі в результаті осмислення їх суспільством. Тому важливим є вивчення лексичного складу мов у порівнянні, оскільки саме лексика відтворює своєрідність національного світосприйняття.

Підтвердженням сказаному наведемо тезу Г. Вежбицької про те, що лексико-семантичні системи різних мов унікальні та культурно специфічні, вони є скарбницею національного багатства народу в мові [3, с. 18]. Звідси випливає об'єкт зіставного методу – "не окремі слова – кореляти, а їхні системні угруповання – лексико-семантичні поля, що уможливлює виявлення спільного і відмінного в досліджуваних лексико-семантичних системах" [8, с. 3].

Слід зазначити, що в науковій літературі спостерігається непослідовність при вживанні термінів, які позначають ті чи інші лексичні об'єднання. Так, один і той самий автор може називати певну групу лексики (у нашому випадку сукупність лексичних одиниць, що виражають поняття суспільно-політичної сфери) то "лексико-семантичним полем", то "лексико-семантичною групою".

Складність відповіді на запитання, чи можна вважати суспільно-політичну лексику лексико-семантичним полем, полягає в тому, що в мовознавстві поняття "лексико-семантичне поле" не знайшло однозначного витлумачення. Крім того, серед лінгвістів не існує єдиної точки зору щодо співвідношення понять "лексико-семантичне поле" і "лексико-семантична група". Ситуація ускладнюється ще й тим, що деякі дослідники, аналізуючи ті чи інші лексико-семантичні об'єднання, або взагалі не розмежовують ці поняття, або послуговуються лише одним із них.

Одним із критеріїв розмежування цих двох понять виступає наявність / відсутність спільних лінгвістичних характеристик (наприклад, ЛСГ визнається винятково мовним явищем, тоді як ЛСП, у свою чергу, розглядається як структура, що виражає екстралінгвальні зв'язки, які існують між реаліями). Наступним критерієм є кількість лексичних одиниць, які входять до складу певних лексичних об'єднань. Так, ряд мовознавців вважають ЛСП більш ширшим об'єднанням порівняно з ЛСГ. Таким чином, відповідь на поставлене запитання буде залежати від нашого визначення відповідних термінів, насамперед поняття лексико-семантичного поля.

Розвиток теорії ЛСП має досить тривалу історію. Її основоположником вважається німецький дослідник І. Трір. Він

визначив лексико-семантичне поле як "групу слів, що тісно пов'язані за змістом і у своїй залежності визначають значення один одного" [16, с. 189]. Теорію поля розвивали зарубіжні і вітчизняні лінгвісти. Так, український мовознавець М.П. Кочерган розглядає семантичне поле як сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, що об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ [9, с. 366].

Вивчаючи семантичне поле краси у французькій мові, О. Дукачек сформулював основні принципи дослідження семантичних полів. Він зазначав, що поля різних мов характеризуються як відмінними, так і спільними елементами, що пояснюється подібністю сприйняття дійсності в різних народів [15, с. 17].

Семантичні поля двох мов ніколи не збігаються, їхні складові частини рідко є еквівалентними, тому що зафіксовані елементи реальності в одній мові не повторюються в такій же формі в іншій мові. Основним завданням при зіставленні семантичних полів є дослідження того, як саме відбувається структурування позамовної дійсності в досліджуваних мовах.

Цілком очевидно, що суспільно-політичну лексику можна розглядати як сукупність лексико-семантичних полів, адже її складові елементи об'єднуються семантичним компонентом, який виражає значення "той, що стосується суспільно-політичного життя" і є досить компактною частиною словника.

Семантичне поле – об'єднання слів за тематичною ознакою на основі їхніх екстралінгвальних характеристик. До складу суспільно-політичної лексики двох досліджуваних мов входять лексико-семантичні поля різнорідних за своїм значенням лексичних одиниць, об'єднаних однією широкою тематичною сферою – сферою суспільно-політичних відносин. Проте треба зазначити, що категоріальне значення більшості семем суспільно-політичного змісту має відносний та абстрактний характер. Це дає право відносити їх до одиниць семасіологічного типу, а "складність природи лексичного значення зумовлює можливість об'єднання слів як за

екстралінгвальними ознаками, так і за суто мовними, в основі яких лежать внутрішньомовні зв'язки" [8, с. 7].

Досліджувані мовні системи належать до різних типів, а зіставлення мов різних типів безвідносно до їхніх генетичних зв'язків становить найбільшу цінність для будь-якого дослідження, оскільки значною мірою сприяє правильному розумінню значення аналізованих мовних явищ.

Лексико-семантичне поле розуміємо як сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників), що відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ [9, с. 225]. У нашому випадку – це лексико-семантичні поля на позначення суспільно-політичної лексики. Далі лексико-семантичні поля розгалужуються на мікрополя (менші за обсягом сукупності лексичних одиниць, об'єднані спільністю змісту). Мікрополя, у свою чергу поділяються на лексико-семантичні групи – об'єднання слів у межах одного лексико-семантичного поля, які мають спільні мовні характеристики (словотвірні, морфологічні) і спільний компонент значення, більш конкретний, ніж у слів одного лексико-семантичного поля.

Елементи досліджуваних лексико-семантичних полів суспільно-політичної лексики становлять досить складні угруповання мікрополів та ЛСГ. Структурування цих угруповань здійснюється шляхом розподілу всієї сукупності лексичних одиниць суспільно-політичної тематики на мікрополя та ЛСГ за ознаками спільності компонентів значення на одному ступені розподілу. Лексико-семантичні групи, які виділяються на останніх етапах розподілу, мають власну внутрішню організацію, але не поділяються далі на менші об'єднання на тих же підставах, що й ширші мікрополя, оскільки такий розподіл призводить до розпаду лексико-семантичної групи на окремі лексичні одиниці чи невеликі групи .

ЛСГ, які є останнім щаблем розподілу лексичних угруповань, – це не лише підбір близьких за значенням слів. Вони характеризуються глибинним пізнавальним змістом. Слова, які входять до їх складу, відкривають те, що можна назвати "картиною життя" (або "картиною світу"): вони

номінують її певну вузьку ділянку, інформують про неї і змальовують її.

Найменша одиниця, що існує у складі лексичної системи мови і, зрештою, є кінцевою метою аналізу в лексичній семантиці, – це значення слова (словозначення), або семема. Для однозначного слова семемою є власне його значення, для багатозначного – одне з його значень, кожне значення окремо. На думку Р.О. Будагова, взаємодія між словами відбувається не на рівні самих слів як цілісних одиниць мови, а на рівні окремих значень цих слів, які будують у кожній із зіставлюваних мов складну семантичну структуру [2, с. 123]. У лексичній системі мови слово існує у двох виявах: як одиниця лексематичного порядку – лексема, що розуміється як слово в сукупності всіх його значень і форм, і як одиниця лексико-семантичного порядку – семема, або лексико-семантичний варіант слова, тотожний за змістом окремому значенню слова [7, с. 6]. За визначенням О.С. Ахманової, лексема – це слово, структурний елемент мови, як слово-тип (словесна одиниця в мовленні), а семема – це значення слова, його мовленнєвий зміст [12, с. 24].

Основною одиницею в порівняльних дослідженнях лексикологічних систем слід визнати семему, або окреме значення лексеми. Це можна пояснити тим, що, по-перше, окреслене лексичне значення, виділяється на рівні семеми, яка виступає як актуальний семантично розчленований знак відносно інваріантного слова-лексеми. По-друге, виділення слова-значення, або семеми, як основної одиниці зіставної лексикології узгоджується з реальною процедурою пошуку лексичної відповідності при виявленні спільних та специфічних рис у семантичній структурі мов у теоретичному і практичному відношенні, наприклад, у процесі перекладу з однієї мови на іншу. Семема репрезентує слово як лексико-граматичну одиницю, яка об’єктивує мисленнєвий зв’язок із поняттям та референтом, тому вона не є одиницею лише семантичного рівня. Безперечно, такий статус семеми виводить її за межі значення на новий рівень комунікації в аспекті мовної особистості. Отже, саме семема може стати головним поняттям нової орієнтації семасіології.

Основним змістом семеми є лексичне значення, що є єдиним у слові, але воно може складатися з декількох потенційних типових сполучень, що з різних боків характеризують єдине змістове ціле, зумовлене процесом узагальнення єдиної спрямованості, і становлять лексичне значення слова. Ми погоджуємося з твердженням І.В. Арнольд, яка акцентує увагу на тому, що семантична структура визначається не як кількість властивих слову значень, а як кількість можливих для слова лексико-семантичнихваріантів [1, с. 30].

Метод компонентного аналізу в різних варіантах лежить в основі семантичних досліджень. Семантичний компонент (сема) разом із лексичною парадигмою (полем) є одним із найважливіших параметрів, відповідно до якого може здійснюватися дослідження лексико-семантичних систем двох мов, тобто коли кожний елемент займає місце, зумовлене відношенням його сем до відповідних компонентів інших елементів семантичного поля. У сучасній семасіології існують різні підходи до розуміння семантичного компонента, особливо багато питань викликає проблема членування семи. Ряд мовознавців розглядає сему як одиницю граничного рівня членування значення, як мінімальний, далі неподільний елемент. Інші вчені розуміють сему як семантичний мікрокомпонент, який відображає конкретні ознаки явища, що позначається словом.

У статті виходимо з того, що семантичними компонентами є елементи змістової сторони мови, які відображають різні види інформації про навколишнє середовище, виражаються словом чи словосполученням, відокремлюють одне значення від інших. Залежно від важливості при диференціації об’єктів семантичні компоненти, які вживаються для відображення цих відмінних ознак, набувають різної вагомості у структурі значення слова.

Компонентний аналіздає змогу дослідити змістову сторону слова, розкласти і представити значення як систему найменших неподільних елементів змісту. Цей метод може використовуватися як для вивчення семантичної структури слова, так і для дослідження подібності та близькості між словами, визначення семантичних зв’язків між ними.

Використання компонентного аналізу дає змогу порівнювати окремі фрагменти лексики однієї чи кількох мов у синхронічному чи діахронічному аспектах. Компонентний аналіз дозволяє розкрити особливості семантичної структури одиниць, виявляючи, чи слово в одній з мов має семантичний компонент, якого не має співвідносне слово в іншій мові. Основою більшості досліджень, що проводяться з використанням методу компонентного аналізу, є опис (тлумачення) значень слів, який подано в різних тлумачних та енциклопедичних словниках. У цьому контексті, заслуговує на увагу теза О.О. Мороз: "Компонентний аналіз, взагалі, часто використовується не як дослідницький метод, а як метод систематизації вже наявних відомостей про значення" [11,с. 44].

Семантичний компонент – це частинка, яка є дискретною одиницею значення, за допомогою якої людина характеризує різноманітні моменти свого життя, елементи навколишньої дійсності, соціальної структури, професійної діяльності. У роботах В.Г. Гака звертається увага на те, що кожна сема є відображенням у свідомості носіїв мови рис, об’єктивно притаманних денотату чи приписаних йому певним мовним середовищем, і тому воно є об’єктивним стосовно кожного мовця [4, с. 5]. Сема виражає певне відношення, яке існує в об’єктивній дійсності, семема – пучок сем, що передають уже певну ознаку об’єктивної дійсності.

Семантичні компоненти визначають ступінь подібності і відмінності слів, дають можливість повною мірою розкрити весь обсяг значення і внутрішньої структури слів та встановити семантичні зв’язки між значеннями однієї одиниці чи між різними лексичними одиницями.

Таким чином, системний опис лексико-семантичних систем неспоріднених української та англійської мов має важливе практичне значення, оскільки дозволяє глибше дослідити специфіку лексико-семантичних систем кожної з досліджуваних мов і дає матеріал для типології та виявлення мовних універсалій. Перспективами подальших досліджень є проведення повного зіставного лексико-семантичного аналізу

суспільно-політичної лексики української та англійської мов за лексико-семантичними полями.

1. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования (на материале имени существительного) / Арнольд И.В. – Л. : Просвещение, 1966. – 192 с. 2. Будагов Р.А. Язык, история и современность / Будагов Р.А. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1971. – 299 с. 3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Вежбицкая А. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 776 с. 4. Гак В.Г. О контрастивной лингвистике / В.Г. Гак // Новое в зарубежной лингвистике : [под ред. А. Н. Леонтьева]. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXV. – С. 5-7. 5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с. 6. Жлуктенко Ю.О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження / Ю.О. Жлуктенко // Нариси з контрастивної лінгвістики [зб. наук. праць]. – К., 1979. – С. 6-7. 7. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика : проблеми і методи дослідження / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2 – 3. – С. 4-7. 8. Кочерган М.П. Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття / М.П. Кочерган // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Вип. 5. / [відп. ред. М.П. Кочерган]. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 3-8. 9. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства / Кочерган М.П. – К. : ВЦ "Академія", 2006. – 424 с. 10. Кришталь С.М. Структурно-семантический анализ метафорических терминов подъязыка финансов в английском и украинском языках : дис. … канд. филол. наук : 10.02.17 / Кришталь Светлана Михайловна. – Донецк, 2003. – 218 с. 11. Мороз О.О. Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка : дис. канд. філол. наук : 10.02.03 / Мороз Олена Олександрівна. – К., 2005. –160 с. 12. Основы компонентного анализа / [О.С. Ахманова, М.М. Глушко, И.В. Гюббенет и др.]. – М. : Наука, 1969. – 34 с. 13. Юсупов У.К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина / У. К. Юсупов // Методы сопоставительного изучения языков / [отв. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Наука, 1988. – С. 6-11. 14. Ярцева В.М. О сопоставительном методе изучения языков / В.М. Ярцева // Филологические науки. – 1960. – № 1. – С. 13-14. 15. Duchacek O. Le champconceptuel de la beaute en fracaismoderne / Duchacek O. – Praha, 1960. – P. 11-27. 16. Trier J. Aufsatze und VortragezurWortfeldtheorie / Trier J. – The Hage. – Paris, 1973. – 216 S.

Тараненко К.В., асп.

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ СТРУКТУРИ ЗНАЧЕННЯ АНТОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Дослідження присвячене виділенню прагматичного аспекта в лексичному значенні антонімів української мови. Здійснено аналіз факторів, які формують прагматичну інформацію у структурі значення антонімів.

Ключові слова: антонім, прагматичний аспект, конотативний елемент, регістр.

This study is focused on the allocation of a pragmatic aspect in the lexical meaning of antonyms of the Ukrainian language. Also this study contains analysis of the factors that shape the pragmatic information of the lexical meaning of antonyms.

Key words: antonym, pragmatic aspect, connotative element, case.

Исследование посвящено выделению прагматического аспекта в лексическом значении антонимов украинского языка. Осуществлён анализ факторов, которые формируют прагматическую информацию в структуре значения антонимов.

Ключевые слова: антоним, прагматический аспект, коннотативный элемент, регистр.

Сучасна лінгвістика порівняно з традиційним мовознавством характеризується суттєвими змінами, які пов’язані із переглядом предмета й об’єкта дослідження, розширенням аспектології мовних одиниць, всебічними коментарями їхньої природи. Провідною тенденцією розвитку мовознавства стає вивчення як традиційно обґрунтованих мовних засобів, так і мови як цілісного утворення, що перебуває у постійній динаміці, значною мірою залежної від мовленнєвої діяльності її носіїв. Усе частіше мовознавці звертаються до вивчення прагматичних особливостей мовних одиниць, оскільки їхнє значення у

лінгвальній системі та в процесі комунікації суттєво відрізняються. Одним із найефективніших мовних засобів передачі лексичної семантики є антоніми, оскільки вони є лінгвістичною універсалією та ґрунтуються на взаємодії усіх елементів значеннєвої струткури слів, позамовних категорій та концептів мислення.

Антонімія як системне явище в лексичній системі різних мов була в центрі дослідження як вітчизняних (Ю.Д. Апресян, Н.М. Бобух, Н.Б. Боєва-Омельченко, Л.А. Введенська, Л.А. Лисиченко, Л.О. Новиков, О.О. Тараненко та ін.), так і іноземних мовознавців (D.A. Cruse, S. Jones, J.S. Justeson, S.M. Katz, J. Lyons, M.L. Murphy та ін.). У лінгвістичних працях, присвячених антонімії, ця лексико-семантична універсалія досліджувалася в логічному, філософському, структурно-системному, квантитативному, психолінгвістичному та когнітивному аспектах. Різнобічне явище антонімії на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки потребує ширших підходів до дослідження мовних одиниць. У зв'язку з цим погляди науковців спрямовуються на конкретизацію антонімії, зокрема розводяться поняття антонімії та енантіосемії (А.П. Грищенко, О.П. Єрмакова, Л.О. Новиков, Л.М. Полюга, О.О. Тараненко). Або явище антонімії розглядається як окремий тип відношень між словами (Л.А. Булаховський, М.Г. Комлєв, О.І. Смирнов, В.І. Прохоров).

Незважаючи на те, що останнім часом проблеми комплексного опису антонімії перебувають у колі інтересів багатьох науковців, проте і досі немає детального та всебічного опису антонімічних відношень, які виникають безпосередньо в ситуації спілкування. Не дослідженими залишаються прагматичні особливості структури лексичного значення антонімів, тобто у поле зору дослідників ще не потрапила прагматична інформація, яку доносять антонімічні опозиції. Тому метою цієї статті є виокремлення прагматичного аспекта у структурі значення антонімів української мови та його функціональний аналіз, який дозволить уточнити природу конотативних елементів у структурі лексичного значення антонімів.

Значення – це одна з найбільш неоднозначних і суперечливих проблем у теорії мови. Практично будь-який розділ мовознавчої

науки так чи інакше зачіпає питання, пов’язані зі значенням чи його функціонуванням. У дослідженнях останніх років, спрямованих в основному на вивчення мови "в реальних ситуаціях спілкування", усе частіше починає з’являтися поняття прагматичного компонента (складника, чинника, аспекта) у структурі лексичного значення слова. І це не дивно, оскільки слова не лише називають предмети, а й фіксують у своєму значенні їхні істотні ознаки, висловлюють емоційне ставлення до названих предметів і містять закріплену в мові вказівку на зв’язок даної групи предметів, об’єднаних спільними ознаками, з предметами іншого класу. Сучасне трактування значення базується на уявленні про нього як про складну багатокомпонентну структуру, яка утворюється з дрібніших, ніж значення, одиниць. Тому й прийнято виділяти чотири аспекти значення слова: денотативний, сигніфікативний, конотативний та прагматичний [3, с. 44]. Серед них прагматичний аспект викликає найбільшу плутанину через те, що між конотативним та прагматичним аспектами значення важко провести чітку та єдину межу. Саме ця проблема є актуальною в сучасній прагмалінгвістиці. Вагомий внесок у виділення суто прагматичних аспектів дослідження мовних одиниць та категорій здійснив Ф. Бацевич, обґрунтувавши власну наукову позицію так: "Основою формування прагматичних аспектів (складників, елементів) одиниць і категорій різних рівнів мови є суб’єктивне ставлення людей (груп людей, етносів) до певних об’єктів (у широкому розумінні слова) дійсності і одиниць, які їх позначають" [1, с. 81]. Мовознавець підкреслює, що люди, які використовують у процесі лінгвістичної комунікації мовні знаки, не ставляться до них байдуже – вони по-різному реагують на ті чи ті мовні одиниці, а через них – і на самі денотати. Суб’єктивне ставлення людей (мовних колективів) до одиниць мови, а через них (і за їх допомогою) і до самих позначуваних ними предметів і понять, нерідко закріплюється за даним знаком, входить як постійний компонент у його семантичну структуру і в цьому випадку стає тим, що ми називаємо прагматичним значенням мовного знака. Саме тому елементи прагматичного значення уже давно можуть бути зафіксовані у

словниках або граматичній системі української мови у вигляді стилістичних позначок.

Прагматичний аспект лексичного значення являє собою додаткову інформацію про учасників комунікації. Прагматичне значення визначається як відношення між знаком та людиною (людським колективом), яка користується даним знаком. Прагматичний компонент мовної одиниці – це закріплене в ній (лексемі, афіксі, грамемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовців до дійсності, змісту повідомлення, адресата [2, с. 56].

Прагматичний аспект стає необхідною складовою частиною в структурі лексичного значення антонімічних пар. Він визначає прагматичні параметри вживання членів антонімічної опозиції, основні умови реалізації, залежність від сфер вживання антонімів і формує прагматичне значення.

Прагматичне значення антонімів має складну природу і визначається загальними закономірностями прагматичного аспекта в слові взагалі, і специфічними властивостями, які притаманні тільки антонімам. Становлення прагматичного значення антонімів залежить від смислових компонентів основи для протиставлення, типу вираження протилежності, словотвірними можливостями кожного члена антонімічної пари. Подальше формування прагматичного значення антонімів зумовлено контекстуально ситуативними умовами вживання і водночас внутрішніми факторами розвитку додаткових значень. Наприклад, антонімічна пара *глибокий – мілкий* для обох членів має значення міри глибини чого-небудь чи кого-небудь та лише для прикметника *глибокий* актуальним буде значення досягнення високого ступеня розвитку, виявлення (*глибокий смуток, глибока тиша, глибока осінь, глибокий голос* тощо).

У процесі розвитку української мови її антонімічна система увібрала у своїх комунікативних смислах різноманітні складники, які відображають ставлення носіїв цієї мови до реального світу. Ці складники є прагматичними елементами семантики, вони існують у структурі значення слова поряд із денотативним, сигніфікативним та конотативним компонентами. Про прагматичне значення можна говорити, як

було зазначено, лише в тих випадках, коли ставлення членів мовного колективу до знаків мови стає частиною семантичної структури самого знака, тобто закріплюється за ним, постійно зростає і може отримати відповідну реєстрацію в словнику у вигляді так званих стилістичних позначок.

Враховуючи особистістні уподобання конкретного носія мови, виникнення нових відтінків значень стає природним процесом. У будь-якій мові існують слова і вирази, компонентом структури значення яких є емоційне ставлення мовця до позначуваного словом предмета або поняття, тобто негативна чи позитивна оцінка тих предметів, явищ, дій і якостей, які позначаються даним словом. Навіть найзагальніший оцінний елемент значення є неоднозначним для мовних одиниць, які добираються різними мовцями у неоднакових ситуаціях спілкування. Тому, крім предметного (денотативного) та емоційно-експресивного (конотативного) значень, необхідно виділити на рівні комунікації ще й суб'єктивний чинник – прагматичний аспект. Емоційна характеристика лексичних одиниць стосується передусім позитивного і негативного емоційного ставлення до об'єктів, станів, фактів, подій тощо. Наприклад, негативне ставлення українців до певних явищ об'єктивної дійсності уже давно закріпилося в семантичній стуктурі таких слів, як *нероба, боягуз, слабак, телепень, бездарність* тощо. Антонімами до них є лексеми з компонентом у структурі лексичного значення, який репрезентує позитивне ставлення до факту дійсності: *трудівник, сміливець, атлет, розумник, геній.* Це лексеми, які мають і предметне (денотативне), і емоційне (конотативне) значення, а також наділені можливістю вираження ставлення мовця до позначуваного (прагматичним аспектом). Іронічне, жартівливе, фамільярне ставлення закріплене у структурі значення слів *збіговисько, злодюжка, панькатися, чалапати.* Компоненти шанобливого ставлення мовців знаходимо у словах *визволитель, поборник, соратник, герой*.

Цікаво, що один і той самий денотат може мати у структурі свого значення складні опозиції саме завдяки прагматичному аспекту. Позитивне, негативне, шанобливе або фамільярне

ставлення мовців до осіб є тим відтінком лексичного значення слів, за яким вони можуть вступати в антонімічні відношення. Проілюструємо це явище за допомогою антонімів із закріпленими за ними різними прагматичними компонентами. Наприклад, антоніми *герой – трухач* у структурі своїх значень мають диференційну сему "ставлення мовців", яка виражатиметься шанобливістю або фамільярністю, тощо.

позитивне	**негативне**
розумник	*дурень*
сміливець	*боягуз*
трудівник	*нероба*
шанобливе	**фамільярне**
геній	*телепень*
герой	*трухач*
трудар	*трудяжка*

За кожною з цих лексем здавна закріпилося певне ставлення мовця до позначуваного об’єкта, тому саме мовець здатен добирати ту лексему, яка більшою мірою відповідає його прагматичному наміру. Також за таблицею можна простежити, що наведені слова, окрім прагматичної диференційної семи, можуть мати також прагматичну інтегральну сему. У такому випадку прагматичний аспект "ставлення мовця" стає умовою для об’єднання цих слів у синонімічні ряди. Наприклад, за прагматичним відтінком значення слово *розумник* матиме синонім *геній* та антонім *дурень*. У свою чергу, слово *дурень* є синонімом до слова *телепень* та антонімом до *розумник*.

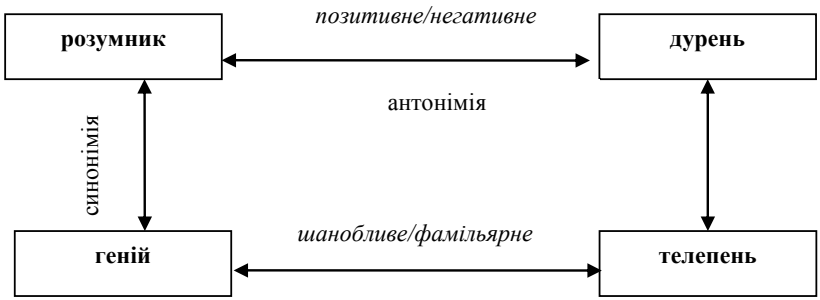

Існування прагматичних відтінків значень і призводить до розвитку антонімії та синонімії цих лексем, які породжені суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову. Неоднорідність прагматичного аспекта в семантичній структурі лексеми зумовлює її різну взаємодію з іншими елементами мовної системи. З огляду на власну систему ціннісних орієнтацій та оцінну шкалу мовець самостійно наділяє лексему тим чи тим відтінком емоційного значення. Тим самим вибудовується суб'єктивна система оцінних значень, де вже сам мовець визначає місце кожної лексеми у межах семантичного поля і його крайніх точок зокрема.

Прагматичний аспект значення слова не можна вивчати без інформації про ситуацію спілкування, оскільки саме у процесі комунікації мовець може наділити певну лексему відтінком прагматичного значення. Інформація про умови комунікації має обов'язково містити вказівку на комунікативний регістр. Виділення регістрів пов'язано з можливістю класифікувати ситуації комунікації за ступенем офіційності. Говорячи про регістр, до якого належить слово, маються на увазі певні умови або ситуації спілкування, які зумовлюють вибір тих чи тих мовних засобів, у тому числі лексичних одиниць. Ситуація спілкування визначається передусім складом учасників комунікативного процесу: певні мовні одиниці можуть вживатися тільки під час розмови з близькими знайомими, родичами тощо, інші мовні одиниці вживаються переважно у розмові з малознайомими людьми, з людьми іншого соціального стану чи статусу. По-друге, регістр мови визначається також умовами, у яких протікає процес мовної комунікації, – навіть з близькими друзями або з родичами в офіційній обстановці, наприклад, на службі, на зборах тощо не прийнято говорити так, як в домашніх умовах тощо.

У цілому можна виділити такі регістри комунікації: 1) фамільярний, 2) невимушений; 3) нейтральний; 4) формальний; 5) піднесений. Так, лексеми *паршивець, тріскати* характерні для фамільярного регістру; *файно, набратися* – до невимушеного; *відрахувати, черговий,* – до формального; *благочестя, владика* – до піднесеного. Часто

антоніми належать до різних регістрів мови і, відповідно, характеризують різні комунікативні ситуації. Наприклад, *спочивати* (піднесений регістр) – *дрихнути* (фамільярний), *відсталий* (невимушений) – *передовий* (формальний), *противник* (нейтральний) – *поборник* (піднесений). Переважна більшість антонімів належать до нейтрального регістру; вони можуть вживатися в будь-якій ситуації спілкування. Це означає, що такі антоніми протиставляються за денотативними характеристиками. Антоніми, які існують між опозиційними регістрами (формальний – невимушений, піднесений – фамільярний), протисталяються ще й за прагматичними аспектами у значенні. Саме тому можна говорити про прагматичний вплив на адресата не лише з позиції мовних актів чи ситуацій спілкування, а й у межах функціонування окремих мовних одиниць (зокрема антонімів).

Інформація про ситуацію спілкування не обмежується визначенням регістру. До прагматичного аспекта значення може бути включена також вказівка на стать учасників комунікації. Суб'єктивний чинник у доборі мовних одиниць для відображення об'єктивної дійсності виявляється по-різному у чоловіків та жінок, оскільки доведено, що й процес сприйняття навколишнього світу має статеві відмінності. Деякі тенденції добору засобів вислову мовцями різної статі можна помітити за допомогою спрямованого асоціативного експерименту (до слова-стимулу досліджуваним необхідно вказати антонім). Запропонувавши досліджуваним жінкам дібрати перші антонімічні асоціації до слова-стимулу *грубий*, у результаті ми отримали такі антоніми: *ніжний*, *ввічливий, делікатний, ласкавий, чуйний, лагідний, вишуканий.* Чоловіки, які брали участь в експерименті, крім загальномовного антоніма *ніжний*, у більшості назвали такі слова: *культурний, м'який, точний.* Легко помітити, що жінки надають перевагу емоційно-чуттєвій стороні явища дійсності, чоловіки ж, навпаки, конкретності та предметності. Антонімія з цього погляду є своєрідною лінгвістичною універсалією, оскільки існують як нейтральні, так і емоційно забарвлені члени антонімічних пар: *старий*

(нейтральне) – *новоспечений* (негативне), *віддати* (нейтральне) – *загарбати* (негативне).

Вікові характеристики учасників комунікативної ситуації виявляються за допомогою усталених мовних засобів – суфіксів суб'єктивної оцінки, які є носіями визначеної прагматики: *донечка, крихітка, хлопченя, дідуган.* Вони, звичайно, вказують на певний вік комунікантів, але ця характеристика не може стати показовою для виділення прагматичного значення, оскільки суфікси суб'єктивної оцінки можуть зустрічатися у мовленні різних вікових груп.

У результаті дослідження шляхів виділення прагматичного аспекта значення з'ясовано, що прагматичні особливості загального лексичного значення антонімів формуються у процесі дії багатьох чинників, пов'язаних із пізнавальною діяльністю людини. Серед них можемо назвати емоційно-оцінне забарвлення, регістрову належність, стильову характеристику та додаткову інформацію про ситуацію спілкування (стать, вік, рольові відношення, освіта, професія), вказівку на територіальний чи діалектний варіант мовної одиниці.

Таким чином, прагматичний аспект семантики антонімів стає природним складником розгалуженої лексичної системи української мови. Перспективним продовженням досліджень такого типу може стати фіксація прагматичного аспектаа лексичного значення антонімів у словнику.

1. Бацевич Ф.С. Вступ др лінгвістичної прагматики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : ВЦ "Академія", 2011. – 304 с. – (Серія "Альма-матер"). 2. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с. 3. Беляевская Е.Г. Семантика слова : монография / Е.Г. Беляевская. – М. : Наука, 1987. – 346 с. 4. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови / Л.М. Полюга. – К. : Вища школа, 2001. – С. 8-24. 5. Тараненко О.О. Антоніми / О.О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія – 2-е вид. випр. і доп.– К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.: іл.

ІСТОРИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Файчук Т.Г., к. філол. н.

СУФІКСИ ДЛЯ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ ІЗ НОВИМ ЗНАЧЕННЯМ ТА З НОВИМ ВІДТІНКОМ У ЗНАЧЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ П. БІЛЕЦЬКОГО-НОСЕНКА)

Статтю присвячено аналізу іменникових суфіксів на матеріалі Словника української мови поч. XIX ст. П. Білецького-Носенка. У тексті Словника в реєстровій частині засвідчено ряд суфіксів для творення іменників з новим значенням і з новим відтінком у значенні, з'ясовано специфіку подання цих суфіксів, продуктивність словотвірних типів у різні періоди.

Ключові слова: словотвір, суфікс, іменник, значення.

The article is sanctified to the analysis of substantival suffixes on material of Ukrainian Dictionary of P. Beletskogo-Nosenka (beg. of XIX century). In text of the Dictionary in register part the row of suffixes for creation of nouns with a new value and with a new tint in a value is validified, the specific of presentation of suffixes is found out, productivity of word-formation types in different periods.

Key words: word-formation, suffix, noun, meaning.

Статья посвящена анализу суффиксов имен существительных на материале Словаря украинского языка нач. XIX ст. П. Белецкого-Носенко. В тексте Словаря в реестровой части засвидетельствован ряд суффиксов для образования существительных с новым значением и с новым оттенком в значении, выяснена специфика подачи этих суффиксов, производительность словообразовательных типов в разные периоды.

Ключевые слова: словообразование, суффикс, существительное, значение.

Дослідження історичного словотвору української мови довгий час перебувало на стадії аналізу окремих словотвірних явищ. На сучасному етапі питання словотвору іменників, а також окремих тематичних груп іменників активно розглядаються, з'явилося ряд праць, дисертаційних досліджень. Особливо вирізняються колективна монографія "Нариси з основоцентричної дериватології" за редакцією В. Ґрещука, монографія З.О. Валюх "Словотвірна парадигматика іменника в українській мові". Проблеми словотвірної структури іменників досліджують у своїх працях О.П. Карабута, Р.О. Бачкур, О.Д. Микитин.

Актуальність дослідження не викликає сумнівів, оскільки питання історичного словотвору української мови залишається малодослідженим, а обраний для аналізу "Словарь малороссійскаго, или юго-восточнорусскаго языка" (далі – Словник) П. Білецького-Носенка є джерелом XIX ст., за яким можливе вивчення словотвірних особливостей української мови в період її активного розвитку та формування. Основна мета, поставлена нами, – проаналізувати введені в реєстр Словника суфікси, за допомогою яких творяться іменники з новим значенням та іменники з новим відтінком у значенні, з'ясувати специфіку подання суфіксів, продуктивність словотвірних типів у різні періоди. Таким чином, актуальними є і предмет, і об'єкт дослідження. Появі словника передувала велика робота автора, його видання було визначною подією в історії української лексикографії, оскільки він був першим повним словником української мови.

За семантичними ознаками суфікси, за допомогою яких творяться іменники з новим значенням, поділяються на такі групи: суфікси на означення осіб; суфікси на означення назв абстрактних понять; суфікси на означення предметів та місця, засобів і наслідків праці людини; суфікси на означення збірності; суфікси на означення місця [2, с. 353]. Суфікси на означення осіб за Словником П. Білецького-Носенка вже були

об’єктом окремого дослідження, тому зосередимо нашу увагу на інших групах.

Так, семантична група узагальнюючих і абстрактних назв представлена у Словнику суфіксами: *-ость, -ствіе, -ство, -еніе, -изна*, *-отня*.

Суфікс *-ость* є абстрактним іменниковим; укладач досить поширено розкриває його значення: "*означаетъ осуществленныя свойства, придавая имъ какъ бы вещественность, взятую изъ признаковъ, образа, обьема, дѣйствія, страданія, состоянія, обстоятельства, отношенія и пр.*": *побожность, божественность* (СМЯ, 266). Приклад *божественность* подається і в статті про суфікс *-ственность*, також характеризується як абстрактний і за визначенням укладача видуманий "*словесниками для показанія ихъ витіеватости*", в розмовній мові не вживається (СМЯ, 340). На позначення абстрактності Словник подає ще кілька суфіксів: *-мость* – творить абстрактні іменники, похідні від дієприкметника або прислівника; для ілюстрації подається словотвірний ланцюжок: *терпити – терпимый – терпимо; отъ нихъ – терпимость* (СМЯ, 229), та суфікс *-ность*, що означає "*осуществленное отношеніе качества или количества*". Синонімічними або подібними, на думку укладача, є суфікси *-ствіе, -ство*, які інколи додають замість *-ность*: *своеволіе – своевольный – своевольность – своевольствіе – своевольство* (СМЯ, 247, 340). Окремо подається суфікс *-енность*, що вживається для творення абстрактних іменників, похідних від прикметників; приклади наводяться у вигляді ланцюжка: *чувство – чувственный, отъ качества существительное чувственность* (СМЯ, 132). У сучасній українській мові (далі – СУМ) відповідником суфіксів є *-ість*, що передає абстрагування ознаки [1, с. 362].

Суфікс *-еніе* формує групу іменників віддієслівного походження сер. роду; приклади подаються парами: *спасати – спасеніе*, *поновляти – поновленіе* (СМЯ, 131). У СУМ суфіксу відповідають віддієслівні *-іння, -ення* з ознакою тривання в часі, відтінком опредметнення дії або стану [1, с. 359].

Суфікс *-изна* формує іменники жін. роду, "*не имѣющій особеннаго значенія*": *отчизна, трутизна, главизна, крутизна* (СМЯ, 165). Суфікс є непродуктивним у СУМ [1, с. 362].

Суфікс *-отня* вживається для творення іменників на позначення абстрактної ознаки дії, місця і кількості: *реготня, трескотня, стукотня, биготня* (СМЯ, 267). Ті самі приклади подаються у статті про "кінцевий корінь" *-тня* (СМЯ, 353). Непродуктивний суфікс, у СУМ йому відповідають *-ння, -ання (-яння), -ення, -іння (-їння)* [1, с. 358–360].

Семантична група назв на означення місця та збірності представлена суфіксами: *-овня*, *-ота* (*-та*).

Суфікс *-овня* творить іменники жін. роду і означає "*собраніе многихъ существъ одного вида или совокупное ихъ дѣйствіе на одномъ мѣстѣ*": *вовковня, гартовня* (СМЯ, 256). Суфікс не зберігся у СУМ, поодинокі випадки вживання у варіанті *-івня* [3, с. 147].

Суфікс *-ота* (*-та*) утворює іменники жін. роду, відображує "*юморъ говорящего и нѣкоторую совокупность, собраніе*": *голота, нудота, пустота* (СМЯ, 266). Приклади *пустота, голота* автор відносить ще й в статтю про "кінцевий корінь" *-та* (СМЯ, 347). У іншу статтю укладач вводить "кінцевий корінь" *-та* на позначення іменників наз. відм. множини, що "*показываетъ собраніе малыхъ животныхъ, дѣтей и вещей*": *хлопя – хлопята, ведмежа – ведмежата, санча – санчата* (СМЯ, 347). У СУМ суфікс *-ота* утворює абстрактні, збірні назви [1, с. 361].

Семантична група назв конкретних речей і істот представлена суфіксами: *-ака*, *-ивка, -ило, -ло.*

Суфікс *-ака* вживається для творення іменників жін., чол. та спільного родів; значення слів із суфіксом "*больше обыкновеннаго, иногда съ ироніей*": *звирака, ижака, ужака* (СМЯ, 43). У СУМ суфікс також надає словам згрубілого, зневажливого відтінку (*задавака, писака*) [1, с. 352, 365].

Суфікс *-ивка* утворює іменники жін. роду, "*показываетъ произхожденіе предмѣта отъ другаго предмѣта или вещи*", стаття поширена, містить три значення: 1) назви

речей (*вишнивка, грушивка*); 2) назви сіл (*Товкачивка*); 3) назви постів (*спасивка, петривка, пилипивка*) (СМЯ, 163). Суфікс *-івка* зберігся у СУМ в усіх значеннях [1, с. 355].

Суфікс *-ило* творить іменники сер. роду, його семантику визначено так: "*показываетъ, что вещь опредѣлена для одного употребленія*": *кадило, кропило, мотовило, чорнило* (СМЯ, 167). У статті про суфікс *-ло* ці ж приклади подаються зі значенням "знаряддя". Також суфікс *-ло* надає інші значення словам: спільного роду згрубілі (*хамло, падло, пугало*), назви грубих знарядь праці (*грукало, горнило*) (СМЯ, 211). У СУМ суфікс *-ло* вживається в побутовій і виробничій лексиці [1, с. 355].

Суфікси, що утворюють іменники з новим відтінком у значенні, поділяються на такі групи: суфікси на означення збільшеності чи згрубілості поняття, вираженого іменником; суфікси на означення зменшеності чи здрібнілості поняття, вираженого іменником [2, с. 359].

Семантична група назв із негативним емоційним забарвленням представлена у Словнику суфіксами: *-ище*, *-овище*, *-юга*, *-ига*.

Суфікс *-ище* творить іменники зі збільшувальним значенням: *козачище, чумачище*. У іншій статті подано суфікс *-ище* із просторовим значенням. На думку укладача Словника, суфікс відображує порожній простір, на прикладах продемонстровано мотивацію значень: *двиръ – сіе дворище* (*мѣсто, гдѣ прежде былъ дворъ*) (СМЯ, 173). У Словнику подані варіанти суфікса *-ище*: суфікс *-овище*, що показує предмет зі збільшувальним значенням: *смиховище, стыдовище* (СМЯ, 256), та суфікс-*инище* з варіантом *-иничище*, що творить іменники спільного роду зі збільшувальним значенням: *козичинище*, *бабинище*, *хатинище, хатиничище* (СМЯ, 169). Поданий суфікс *-вище*, що на думку укладача властивий назвам предметів "*воображаемыхъ больше обыкновенныхъ*": *гробовище, становище, чудовище, ратовище* (СМЯ, 80), є дублером суфікса *-овище*, про що свідчать ідентичні приклади. У СУМ суфікси *-ище, -овище* активно формують просторові назви та назви на означення згрубілості [1, с. 357, 365].

Суфікс *-га* (*-гъ*) властивий іменникам зі збільшувальним, згрубілим значенням: *хатюга, вислюга, злодюга* (СМЯ, 91, 110). Суфікс *-юга* дублює більшість прикладів статті про суфікс *-га*, служить для вираження такого ж значення (СМЯ, 410). У СУМ суфікс *-юга* у назвах людей підсилює негативну якість, виявлену початковою основою, надає слову лайливої зневаги, а при відсутності негативної якості в початковій основі нове слово передає тільки згрубілість [1, с. 366].

Суфікс *-ига* служить для творення збільшувального значення іменників жін. і спільного родів, "*иногда съ презрѣніемъ*": *товпига, шкапига, чапига* (СМЯ, 164). У СУМ суфікс непродуктивний, надає словам яскраве негативне забарвлення [3, с. 138, 164].

Семантична група назв на означення здрібнілості представлена суфіксами: *-еня, -енька (-енько)*, *-ечка*, *-ечко*, *-икъ (-ыкъ)*, *-окъ, -онька*.

Суфікс *-еня* із наголосом на останньому складі властивий похідним іменникам, що означають малят тварин та імена дітей; для відображення більшої міри пестливості додають ще суфікси *-тко, -точко*; приклади подаються словотвірним ланцюжком: *цюця – цюценя – цюценятко – цюценяточко; Павленя – Павленятко – Павленяточко* (СМЯ, 133). Суфікс *-еня* використовується у СУМ для творення назв малих щодо віку істот і дрібних речей [1, с. 364].

Суфікси *-енька, -енько* надають іменникам всіх родів зменшувально-пестливого значення; приклади подаються з додатковим контекстом: *сей Павлусенько, моя матусенька, мое серденько* (СМЯ, 132). Схожий суфікс *-онька* творить назви жін. роду із пестливим значенням: *дивонька, любонька, голубонька*; синонімічним до нього виступає *-очка*: *дивочка, голубочка* (СМЯ, 262, 268). Суфікси *-енька, -енько, -онька* в СУМ уживаються з відтінком особливої пестливості [1, с. 363-364].

Суфікс *-ечка* надає іменникам жін. роду значення "*уменьшительнаго уничижительнаго*": *Ганнечка, Ювжечка, лыжечка, чашечка* (СМЯ, 134). Суфікс *-ечко* надає іменникам сер. роду значення "*уменьшительнаго*": *сердечко,*

словечко (СМЯ, 134). Складні суфікси *-ечка, -ечко* зберегли значення здрібнілості в СУМ [1, с. 363].

Суфікс *-икъ (-ыкъ)* творить іменники чол. роду, надає словам значення "*уменьшительнаго*": *бубликъ, пальчикъ, хлопчикъ* (СМЯ, 167). У цьому значенні суфікс широко вживається як при назвах неживих предметів, так і при назвах істот у СУМ [1, с. 363].

Суфікс *-окъ* творить іменники чол. роду із зменшувальним значенням; приклади подаються парами: *шматъ – шматокъ, млинъ – млинокъ, молотъ – молотокъ* (СМЯ, 261). У СУМ суфікс найменш емоційно забарвлений, служить для означення малого розміру або здрібнілості переважно при назвах неживих предметів [1, с. 362].

Суфікси *-уленька, -улечка, -уля, -улька* подаються в одній статті, уживаються для творення зменшувальних та пестливих назв: *кривуля, косуля, Ганнуля, Ганнуленька, Ганнулечка, Ганнулька* (СМЯ, 364). Формант *-уля* та похідні від нього є непродуктивними у СУМ [2, с. 162].

Суфікс *-усь, -уся* також уживається у пестливих назвах чол. та жін. родів: *татусь, матуся*. Для зображення більшої міри зворушливості до них додають: *-енька, -енечка, -ененька, -есенечка*: *матусенька, матусенечка* (СМЯ, 367). Форманти *-усь, -уся* та похідні від них є непродуктивними у СУМ [1, с. 360].

Суфікс *-ячко* утворює зменшувальні назви сер. роду: *симьячко, знамьячко, тимьячко* (СМЯ, 415). Складний суфікс *-ячко* поширений у СУМ [1, с. 364].

Розглянувши суфікси для творення іменників з новим значенням та з новим відтінком у значенні, приходимо до висновку про багатство українських словотворчих засобів початку XIX ст. Нами засвідчені випадки не зовсім вдалого виділення суфіксів, коли до суфіксальної частини укладач відносить частину кореня, або навпаки, частину суфікса відносить до кореня. У зв’язку з цим помітне дублювання прикладів, варіативність одного й того ж словотворчого афікса. Більшість зафіксованих у Словнику суфіксів зберегли своє значення, лише невелика група суфіксів втратила свою продуктивність у сучасній українській мові.

1. Булаховський Л.А. Курс сучасної української літературної мови / Л.А. Булаховський. – Ч. І. – К., 1951. – 520 с. 2. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – Ч. І. – К. : Радянська школа, 1965. – 530 с. 3. Мельничук О.С. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / Мельничук О.С. – К. : Наукова думка, 1966.

Умовні скорочення назв джерел

СМЯ – Словарь малороссійскаго, или юго-восточнорусскаго язика // Словник української мови/ Підгот. до вид. В. В. Німчук. – К., 1966. – 424 с.

Грицина С.В., асп.

ПРИНЦИПИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ БАРОКОВИХ ПАНЕГІРИКІВ КІНЦЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

У статті аналізується джерельна база барокових панегіриків кінця XVI – першої половини XVII ст., встановлюються їх лінгвопоетичні особливості.

Ключові слова: мовне бароко, панегірики кінця XVI – першої половини XVII ст., форма, зміст, лінгвопоетика.

The article analyzes the source base of Baroque panegyrics of the end of the XVI – the first half of the XVII century, determines their linguopoetic characteristics.

Key words: linguistic Baroque, panegyrics of the end of the XVI – the first half of the XVII century, form, contents, linguopoetics.

В статье анализируются барокковые панегирики конца XVI – первой половини XVII вв., определяются их лингвопоэтические особенности.

Ключевые слова: языковое барокко, панегирики конца XVI – первой половины XVII вв., форма, содержание, лингвопоэтика.

Панегірична поезія була одним із найбільш показових жанрів для мовної репрезентації барокового стилю. Декорація форми та змісту, антропоцентричність, що межує з церковними елементами, вміле поєднання середньовічного і християнського, духовного та світського, високого та низького, якнайкраще демонстрували мовостиль українського бароко.

Одним із перших дослідників панегіричного жанру був М. Максимович, що зосередив увагу на латино-польських панегіриках (праця "Латинско-польские сочинения писателей малороссских"). Панегірики XVI – XVII ст. польською та латинською мовами також досліджувала Н. Яковенко, застосовуючи історико-антропологічний підхід. Панегіричні тексти, написані староукраїнською мовою, вивчали В. Перетц, Н. Пилип'юк, Я. Ісаєвич та ін. До вивчення панегіричної поезії звертались також архієпископ Ігор Ісіченко (образи та художня структура панегіриків), Ю. Миненко (зв'язок панегіричної та геральдичної поезії) та ін.

Тема панегіричної поезії, зокрема лінгвопоетичний та стилістичний аспекти, неодноразово порушувалась нами в попередніх статтях [2], [3].

Метою статті є встановлення принципів лінгвістичного аналізу барокових панегіриків кінця XVI – першої половини XVII ст., виявлення їх лінгвопоетичних особливостей.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**: здійснити класифікацію панегіриків за різними критеріями; охарактеризувати найпоказовіші панегірики кінця XVI – першої половини XVII ст. із позицій лінгвопоетики.

Об'єкт дослідження – текстовий корпус панегіричної поезії кінця XVI – першої половини XVII ст., **предмет** – лінгвопоетична характеристика панегіриків періоду раннього бароко, їх класифікація.

Традиційно панегірики прийнято поділяти на вітальні, які виголошувались на честь якоїсь видатної особи чи з приводу свят, та погребальні, що писалися на честь померлої особи.

Основним смисловим навантаженням панегірика є вихваляння особи чи роду з метою уславлення, при цьому

вітальні панегірики актуалізували чесноти особистості щодо сьогоднішнього дня з перспективою на майбутнє, а погребальні – лише щодо минулого періоду. В обох випадках повинні були прославлятися як релігійні, так і світські заслуги та чесноти (цноти) особистості, що відповідало бароковому принципу поєднання непоєднуваного.

Ще з XIX ст. зростає філологічна увага до цього жанру. Так, М. Максимович відзначав його особливості у XVI – XVII ст. По-перше, вчений констатує факт, що староукраїнські панегірики нечисленні, адже переважна більшість панегіриків написана польською або латинською мовами. Також наголошується на тому, що автори приділяли увагу не лише змісту, а й акцентували на химерності та примхливості форми панегірика. Третьою особливістю панегіриків М. Максимович вважав згадки міфологічних персонажів, цитати з латинських класиків, а також увагу до герба особи чи роду [1, с. 151-154]. Окрім наведених особливостей варто наголосити на бароковості панегіриків кінця XVI – XVII ст., що, окрім форми, виявлялась ще й на змістовому рівні, зокрема в частотності вживання стилістичних засобів (найпоширеніші – метафора, оксюморон та гіпербола); наявності власне барокових антиномій ("античне – християнське", "церковне – світське", "земне – небесне" та ін.); антропоцентричності; наскрізній символічності тексту.

З-поміж стародрукованих панегіриків цього періоду до нашого часу дійшло близько сімдесяти, з них староукраїнських – до десяти. Основна кількість панегіричних текстів була надрукована у Львові (близько п’ятдесяти панегіриків латинською та польською мовами); друге місце за кількістю видань панегіриків займала друкарня Києво-Печерської лаври (шість панегіриків староукраїнською мовою; до десяти текстів польською та латинською мовами), решта панегіриків були видані у друкарнях Чернігова, Луцька, Добромиля та Яворова.

Кириличним шрифтом надруковані "ПРОΣФΩΝΗΜА Привѣт преосвященному архієпископу кир Михайлу…" 1591 р., Вѣзерунокъ цнотъ о. Єлисея Плетенецького" 1618 р., "Вѣршѣ на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича

Сагайдачного" 1622 р., "Ѵмнологїа си єсть, пѣснословїє" 1630 р., "ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ албо вдячность" 1632 р., "Ευφωνία веселобрмѧчаа" 1633 р., "Ευωδια албо Арсенія Желиборского духовных цнот запах" 1642 р. та ін.

Значно більше текстів польською або латинською мовами, що пояснюється латино-польською традицією створення панегіричної поезії. Так, відомі польськомовні панегірики, написані русичами на українських теренах Речі Посполитої: "Szarffenberger Marek. Na pogrzeb pana Pawła Nowicampiana medika, fizyka, raycy lwowskiego" (Львів, 1601 р.), "Mnemosyne sławy prac y trudow… Piotra Mohiły" (Київ, 1633 р.), "Obodziński Samuel. Lutnia niebeska przy krześcinach Jeremiego Michała Korybuta, xiążęcia na Wiszniowcu" (Львів, 1640 р.) та ін.

Латинською мовою видані "Pecalides Simon. Epithalamium in nuptiis … Ioannis Foelicis Herbult … et … Elizabetae Zaslavianae de Ostrog" 1601 р. (віршований панегірик із нагоди шлюбу Я. Гербурта і Є. Заславської з Острога, виданий у Львові), "Threnodiae in funere … Nicolai Christophori Radivilli … inventute studiosa collegii Luceoriensis… conscriptae" Львів, 1615 р. (погребальний панегірик на честь Миколи-Христофора Радзивилла) та ін.

Характерно, що більшість панегіриків, які вийшли друком на Західній Україні, у наш час зберігаються переважно у бібліотеках Польщі або Львова, а тексти, видані в друкарні Києво-Печерської лаври – у фондах Київських, Московських або Санкт-Петербурзьких бібліотек.

Авторами панегіричної поезії були староукраїнські книжники, які часто поряд із високим світським статусом (ректори, викладачі) мали також церковний. Окрім того, окремі вірші панегіриків писали працівники Лаврської чи Львівської друкарень або студенти Києво-Могилянського колегіуму.

Панегірична поезія завжди писалася з певної нагоди. Так, наприклад, "ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ" 1591 р., присвячена Михайлу Рогозі, була створена учнями братської школи на честь приїзду митрополита, захисника братств, до Львова. Панегірик "Вѣзерункъ цнотъ" 1618 р., з нагоди різдвяних свят вітав

архімандрита Києво-Печерської лаври Єлисея Плетенецького, який сприяв розвитку друкарської справи. Вітальні вірші "ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ албо вдячность" 1632 р. та "Ευφωνία веселобрмѧчаа" 1633 р. були опубліковані на честь отримання Петром Могилою статусу митрополита. Посмертний панегірик "Вѣршѣ на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного" 1622 р. був продекламований на похороні гетьмана Сагайдачного, який помер у битві під час Хотинської війни від отруйної стріли.

Показово, що автори не завжди називали свої тексти "панегіриками". Хвалебна поезія високого стилю мала такі самоназви: "Вірші" ("Вѣршѣ на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного"), "Привѣт", що, очевидно, є усіченням від "Привітання" ("ПРОΣΦΩΝΗΜΑ Привѣт преосвященному архієпископу кир Михайлу…"), "Пѣсновлєвіє Албо Пѣснь през части Писмо(м) мовлєнаа" (Титов, **сл҃д**) (така назва вказує на спосіб виголошення панегірика чи його окремих частин), "Вдячность" (вказівка на характер панегірика). Отже, автори, маючи спільну мету – прославити, не завжди однаково називали свої тексти, що пояснюється різними акцентованими смислами у свідомості барокових авторів.

Досить часто в анотаційній назві перше слово подавалось грецькою: "ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ", "**Ѵ**мнологїа", "ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ", "Ευφωνία", "Ευωδια". До того ж, характерними є вставки в канву панегірика грецькою мовою з перекладом староукраїнською. Така увага до грецької мови відображає тяглість греко-римської традиції навчання в братських школах.

Одним із перших вітальних барокових панегіриків є "Просфонима" 1591 року невідомого автора, видрукуваний на честь архієпископа Михайла Рогози, митрополита київського та галицького. Текст панегірика написаний у Львівській братській школі на честь приїзду митрополита. У стародрукованому варіанті панегірика наявні численні вставки грецькою мовою, які потім продубльовані староукраїнською. Увага до грецької мови пояснюється тим, що у братських школах кінця XVI –

XVII ст. розрізняють два періоди: до Петра Могили, коли в основу навчання лягла грецька школа з її традиціями та прийомами; а також період могилянський, коли в навчанні почав домінувати польський елемент [1, с. 150]. Оскільки панегірик "Просфонима" був одним з перших, що тільки починали утверджувати цей жанр наприкінці XVI ст., варто зауважити, що він меншою мірою, ніж пізніші, наповнений бароковими прикрасами на рівні форми. Своєрідними формальними прикрасами стародруку є невеликого розміру орнаментальні оздоблення у вигляді гілки чи просто листя, а також герб міста Львова, елементи якого мають символічне значення. Вважається, що традиція вміщувати герб із віршем в архітектоніку панегірика прийшла з Польщі.

Продовжує панегіричну традицію текст Олександра Митури "Вѣзерункъ цнотъ". Панегірик присвячений архімандриту Києво-Печерського монастиря Єлисею Плетенецькому, засновнику Печерської друкарні. В. Перетц зауважує, що архімандрит стає досить відомою культурною постаттю другого десятиліття XVII ст.: "купує стрятинську друкарню, перевозить її до Київа …; закладає папірню, ливарню й ритовню, друкує книжки й листи. Разом з тим дбає, щоб утворити казнодійство, притягаючи до Лаври і до лаврської школи тогочасні літературні й наукові сили…" [7, с. 56]. Як і більшість староукраїнських панегіриків XVII ст., "Вѣзерункъ цнотъ" виданий у друкарні Києво-Печерської лаври 1618 р. Текст характеризує церковні та світські заслуги Є. Плетенецького, зокрема заснування ним друкарні в Києво-Печерській лаврі. Зовнішнє оформлення панегірика представлене прямокутною гравюрою на початку тексту, причому зображення відбитку перевернуте догори. Очевидно, це не була помилка друкарів, а своєрідна барокова гра на рівні форми, адже елементи, зображені на гравюрі, прочитуються як з одного (квіти), так і з іншого кута зору (птахи, змії). Варто наголосити також на оздобленні першої літери першого вірша (П), всередині якої зображений птах, що ніби виходить з полум’я, очевидно, Фенікс. До формальних елементів також слід віднести водяний знак.

Одним із найвідоміших світських та церковних діячів XVII ст. був Петро Могила. Саме йому присвячена більшість староукраїнських панегіриків, що збереглись до нашого часу, серед них: "Ѵмнологїа си єсть, пѣснословїє" 1630 р. (Памво Беринда, Тарасій Земка та ін.), "ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ албо вдячность" 1632 р. (Софроній Почаський), "Ευφωνία вєсєлобрмѧчаа" 1633 р. (друкарі Києво-Печерської лаври) та ін. Відомі також панегірики на честь Петра Могили польською мовою: "Mnemosyne sławy prac y trudow… Piotra Mohiły" 1633 р., "Kalimon Joseph. Żal ponowiony po pogrzebie… Piotra Mohiły" 1647 р. та латинською мовою: "Kalimon Iosephus. Sol post occasum oriens ad spectandum oration propositus cum rhetoricum horisontem in collegio suo Kiovien[si] feria II paschal anno 1641, illustrisimus princeps Petrus Mohila archiepiscopus Kioviensis clarissima sui presentia illuminaret" 1641 р. (панегірик П. Могилі з нагоди відвідин ним класу риторики Київського колегіуму).

Панегірик "Ѵмнологїа си єстъ пѣснословїє" був виданий окремою книгою, що мала 12 аркушів у друкарні Києво-Печерської лаври. Автори панегірика – працівники печерської друкарні (прізвища зазначені після кожного окремого вірша) виголосили вірші архімандриту Києво-Печерської лаври Петру Могилі на честь свята Великодня 1630 р. Оздоблення книги досить різноманітне: "на ней (на форте – *авт.*) имѣются изображенія: справа (сверху внизъ) св. княгини Ольги, св. кн. Глѣба, преп. Антонія печер., слѣва (сверху внизъ) св. кн. Владиміра, св. кн. Бориса, преп. Ѳеодосія печер.; вверху на аркѣ, украшенной полукруглою гірляндою цвѣтовъ – посрединѣ изображеніе Херувима и по сторонамъ двухъ Ангеловъ, внизу – Великой лаврской церкви и обѣихъ пещеръ. На оборотѣ форты помѣщенъ гербъ Петра Могилы съ иниціалами по сторонамъ "П. М. В. М. А. К. Л. П." и … четверостишіемъ внизу" (Титов, слѝ). Окрім того, текст прикрашений акровіршами, що є відображенням барокової гри слів.

Одним із показових барокових погребальних панегіриків є "Вѣршѣ на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича

Сагайдачного, гетмана войска Єго Королевской Милости Запорозкого" 1622 року. Автором панегірика вважається ректор Києво-братської богоявленської школи Касіян Сакович, хоча після кожного окремого вірша зазначені імена спудеїв, які, очевидно, теж долучилися до авторства. Текст містить герб "Войска Запорозкого", що доповнений традиційним віршем, а також зображення П. Конашевича-Сагайдачного із зазначенням його світського титулу "Пє(т)ръ Конашєвичъ Сагаїдачъ Гє(т)ма(н) воїска запорозъ" (Титов, м) та відбитком герба славного роду. Перша літера першого вірша Передмови – фігурна, оздоблена рослинним орнаментом. Панегірик містить опис сповненого подвигів життя гетьмана, а також традиційні роздуми про життя і смерть, що вказують не лише на жанр та призначення Віршів, але й на їх бароковість.

Отже, панегірична поезія кінця XVI – XVII ст. була одним із найбільш показових жанрів для характеристики барокового стилю, зокрема, для встановлення їх лінгвопоетичних особливостей. Виявлений нами текстовий корпус панегіриків покласифікований за ознаками часу, місця, мови написання, особи, якій присвячені вірші, а також нагоди виголошення. В перспективі дослідження – характеристика спільних і відмінних лінгвопоетичних особливостей тексту, зіставлення вітальних і погребальних панегіриків із відповідними казаннями.

1. Голубев С. Панегирик, поднесенный в 1591 году львовским братством митрополиту Михаилу Рогозе / С. Голубев // Киевские епархиальные ведомости, 1874. – №5. – Отдел II. – С. 113 – 133; №6. – Отдел II. – С. 145-157. 2. Грицина С.В. Лінгвопоетичні особливості ранньобарокового панегірика "Євхаристиріон" Софронія Почаського / С.В. Грицина // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 136-138. 3. Грицина С.В. Стильові домінанти українського ранньобарокового панегірика / С.В. Грицина // Слов'янський збірник. (Збірник наукових праць). – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 17. – Ч.1. – С. 27-32. 4. Гуцуляк І.Г. Мовостиль українського поетичного бароко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.Г. Гуцуляк. – Чернівці, 2005. – 20 с. 5. Ісіченко Ігор, Архиєпископ. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII – XVIII ст.): [Навчальний посібник для студентів

вищих навчальних закладів] / Архиєпископ Ігор Ісіченко. – Львів: Святогорець, 2011. – 568 с. 6. Ніка О.І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : [монографія] / О.І. Ніка. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с. 7. Перетц В. Панегірик "Вѣзерунок цнот превел[ебного] о. Є. Плетенецького" року 1618 / В. Перетц // Записки українського наукового товариства в Києві, 1909. – Кн. 6. – С. 54-68. 8. Сорока М.І. Зорова поезія в українській літературі XVII – XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / М.І. Сорока. – Київ, 1995. – 24 с. 9. Студинський К. Панегірик "Евфонія веселобрмячая", посвячений Петрові Могилі в р. 1633 / К. Студинський // Записки НТШ, 1895. – Т.8. – С. 1-14.

Список умовних скорочень назв джерел

Євх. – Єѵхаристиріон албо вдѧчность Петру Могилѣ, 1632. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кир. 27.

Просф. – Просфонима. Привѣт преосвященному архієпископу кир Михайлу, 1591. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кол. Попова 158.

Титов – Титов Ф.І. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI – XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків / Ф.І. Титов. – Київ : друкарня Української АН, 1924. – ѳмѕ с.

Падар Ю.А., асп.

АКСІОЛОГІЧНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕМУАРИСТИЦІ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто основні сучасні теорії тлумачення аксіологічності, її тісний зв'язок із категорією модальності. Доведено правомірність розгляду оцінки як дискурсивної категорії. Обґрунтовано важливість вивчення української мемуаристики першої половини XX століття як джерела ціннісних уявлень доби.

Ключові слова: аксіологічність, модальність, дискурсивна кат Mane modern theories of rendering of axiologism, it's connection with modality are considered in the article. Validity of studying of valuation as text-forming discourse category are

proved. The importance of studying Ukrainian memoiristics of the beginning of XX century as source of evaluative visions is justified.

Key words: axiologism, modality, discourse category, Ukrainian memoiristics of start of XX century.

егорія, українська мемуаристика початку XX століття.

В статье рассмотрены основные современные тенденции трактовки аксиологичности, ее тесная связь с категорией модальности. Доказана правомерность рассмотрения оценки в качестве дискурсивной категории. Обосновано ключевое значение изучения украинской мемуаристки первой половины XX века как источника ценностных представлений об эпохе.

Ключевые слова: аксиологичность, модальность, дискурсивная категория, украинская мемуаристика начала XX века.

Основна тенденція розвитку сучасних гуманітарних наук загалом та лінгвістики зокрема полягає в активному вивченні галузей, що знаходяться на помежів'ї декількох областей знань, як правило, такий синтез має на меті вивчення функціональних аспектів мови і мовлення, їх безпосереднього зв'язку з навколишньою дійсністю, позамовною реальністю та способів її вербального відображення в комунікації. Таким чином, можемо говорити про міждисциплінарність як головну характеристику наукових студій.

Однією з основних категорій таких галузей знань, як, наприклад, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика чи психолінгвістика є аксіологія, або категорія оцінки, яка стає безпосереднім виразником ставлення мовця до позамовної дійсності чи до висловлювання за допомогою лінгвальних та екстралінгвальних засобів.

Вивченням різних аспектів феномену оцінки в лінгвістиці займалися Ш. Баллі, В. Виноградов, О. Вольф, О. Потебня Н. Арутюнова, В. Телія, В. Гак, Т. Космеда, І. Смущинська та ін. Ще й досі немає сталого погляду на аксіологію та її "родо-видову" приналежність.

Існує декілька поглядів на аксіологічність як наукову проблему: перший – оцінковість, чи "аксіологічна

модальність" [1] – це структурно-семантична категорія, хоча, О. Вольф, розвиваючи теорію модальної оцінкової рамки, основними елементами якої визначені "її суб'єкт і об'єкт, пов'язані оцінковим предикатом" [1, с. 12], зазначає, що "прагматичний і семантичний фактори не завжди легко розділити" [1, с. 13]. Другий − вивчення аксіології як категорії прагмалінгвістичної, яка, відповідно до цього визначення, становить засіб "динамічного впливу комунікантів" [8, с. 4] й об'єднання всього розмаїття оцінних значень, "мотивованих зв'язками між мовцем і дійсністю" (Т. Космеда) [7, с. 26].

Зазначені вище теорії характеризуються різноспрямованістю завдань: традиційний структурно-семантичний аналіз "пов'язаний з висвітленням значення слова" [7, с. 14] (вивчення мови як самодостатнього об'єкта, замкнутої системи), сучасні дослідники схильні розуміти значення слова як концептуалізацію (варіативність уявлень про предмет), аналізують "знання про світ" [7, с. 14] (мова як один із об'єктів співвідношення "мова-людина-дійсність").

Очевидно, що таке розуміння аксіологічності як специфічної форми сприйняття світу мовцем, з одного боку, й засобу впливу й регуляції поведінки реципієнта тексту, з іншого, дозволяє нам говорити про антропоцентричність категорії оцінки, про її соціальну закріпленість та узалежненість від норм, еталонів не лише, і не завжди, окремого автора-індивіда , але соціальної групи, прошарку, чи ширше – нації. З іншого боку, "...емоційні чинники разом з оцінковими є одним із джерел розвитку мови, а вираження емоційно-оцінкових значень – однією з семіологічних функцій мови" [7, с. 13], отже, серед характеристик аксіологічністі можемо виокремити її різновекторність: оцінковість, з одного боку, спрямована до висвітлення реальності вербальними засобами, а з іншого – постає рушієм розвитку мови, джерелом її виражальних засобів.

Активне вивчення мовленнєвих категорій в лінгвістиці безпосередньо пов'язане з розумінням і вивченням тексту як цілісності, що має ряд власних диференційних ознак. Одна з таких ознак – модальність. Про модальність тексту як окрему наукову проблему говорив І. Гальперін, визначивши категорію

текстової модальності за низкою чинників: "суб'єктивна за природою, в тексті вона носить не граматичний, а функціонально-семантичний характер, виявляючись нерівномірно в різних фрагментах тексту і виражаючись через характеристику героїв, розподіл відрізків тексту, сентенції автора, актуалізацію окремих частин тексту і т. д." [2].

Розуміння текстової модальності усталилося в роботах О. Вольф, І. Смущинської, М. Откупщикової, В. Кухаренко, С. Вауліної, О. Девінаої Н. Валгіної, А. Палійчук, О. Ніки, Т. Романова. Зокрема, М. Откупщикова вивчає модальність як текстотвірну категорію, В. Кухаренко, С. Вауліна, О. Девіна розвивають теорію авторської модальності, О. Ніка розглядає модальність у її зв'язку з модусом в значенні відношення мовця до повідомлюваного, Т. Романова розвиває теорію "мікротексту", або фрагмента тексту, об'єднаного одним (чи декількома) модально "сильними" реченнями. Для нашого наукового дослідження ці теорії є важливими з погляду співвідношення модальності й аксіологічності в тексті, адже ще й досі є проблематичним їх розрізнення, виокремлення одна від одної: "Якщо для А. Бондарко оцінка і модальність різнопланові категорії, то більшість дослідників (зокрема, Н. Ляпон) вважають, що в основі модальності лежить саме оцінка" [9, с. 167].

Підсумовуючи, ми вважаємо за доцільне розглядати аксіологічність як дискурсивну категорію. Під дискурсом ми розуміємо складне комунікативне явище, що враховує сукупність усіх контекстів повідомлення, "текст у сукупності з екстралінгвальними, прагматичними, соціокультурними й іншими чинниками" [6, с. 113]. Оцінка як виразник авторського ставлення до навколишньої дійсності та до повідомлюваного в тексті зокрема завжди узалежнена від низки екстралінгвальних чинників: авторської інтенції, що може бути зумовлена часом, історичними та особистими обставинами тощо; авторської картини світу як парадигми поглядів, ціннісних орієнтирів і настанов, що має безпосередній вплив на архітектоніку тексту, вибір тих чи інших вербальних (лексика, граматика, синтаксис, семантика) та невербальних (в усному мовленні – інтонація,

паузи; на письмі – підкреслення, виділення шрифтом чи лапками) засобів.

Такий тісний зв'язок ціннісних орієнтирів автора з архітектонікою твору дозволяє говорити про текстотвірну функцію аксіологічністі. Текст стає єдиним комунікативним цілим саме завдяки своїй інтенційності, яка неможлива без оцінки, репрезентації власного погляду. Натомість аксіологічність виражається через текст, оскільки деякі оцінкові значення стають зрозумілими, актуалізуються лише через контекст [4].

Як вже зазначалося вище, аксіологічність як дискурсивна категорія враховує й включає в себе не лише суто мовні засоби, але й позамовну дійсність, занурює текст в історичний, культурний, соціальний контекст, тому велика кількість текстів, що можуть бути аналізовані з погляду способів та засобів вираження в них оцінкового ставлення, є виразниками не лише авторської рецепції, але й аксіологічних парадигм доби. За Л. Дроновою, аксіологічний аспект не "обмежується" лише окремим текстом і окремим автором, а виходить на "простори" більш широкої концептосфери і може розкривати ціннісні уявлення не лише конкретної особистості, але й цілої етнокультурної спільноти на різних історичних етапах її формування й розвитку [5].

Таким чином, аксіологічність – це дискурсивна категорія, що служить вираженню індивідуально-авторського ставлення до дійсності чи повідомлюваного засобами мови, виконує текстотвірну функцію; враховуючи "широкий" (соціальний, культурний, політичний тощо) контекст, справляє активний вплив на реципієнта.

Особливо важливою ціннісний складник тексту стає у зламні епохи історії будь-якої держави: в добу нівеляції старих приписів, канонів і парадигм на перший план виходить постать митця як особистості, носія власних переконань, поглядів та аксіологічних уявлень. За таких умов індивід стає деміургом, творцем нової, хоча й локальної, замкнутої навколо однієї постаті реальності. Однією з таких епох в історії України стала перехідна в соціальному, культурному, політичному,

економічному та інших планах доба початку XX століття. Літературна спадщина цього періоду складає цілісний "текст", сформований великою кількістю "мікротекстів", кожен з яких має інтенцію, ціннісну парадигму та набір виражальних засобів, що разом мають впливати на реципієнта, читача, зануреного у позамовний контекст доби.

До такого "макротексту" входить сукупність текстів, зокрема, об'єктом наших зацікавлень стала мемуаристика початку XX століття, оскільки саме у щоденникових записах, спогадах, епістолярній спадщині митець "виступає назовні", межа між особою автора і наратора стирається аж до повної її нівеляції. Саме в щоденниках і спогадах ціннісний, аксіологічний складник виходить на перший план, адже завдання щоденника і полягає у відображенні авторського суб'єктивного погляду на дійсність. З іншого боку, якщо в художньому творі підбір вербальних і невербальних засобів вираження ціннісної парадигми митця завжди свідомий, то в щоденникових записах він може подекуди переходити у площину несвідомого, інтуїтивного, що особливо цікаво з аналітичного погляду. Крім того, художній твір – виразник усталеного погляду й, відповідно, закріпленої оцінки автора; в щоденниках чи листах оцінка одного й того ж явища позамовної дійсності може змінюватися, зміщуючи аксіологічні акценти тексту як цілісності аж до прямо протилежних. Такі процеси знаходять своє відображення й у мовних засобах і можуть стати предметом докладнішого аналізу.

Традиційно класикою мемуаристики початку XX століття"… вважають чотиритомник "Сторінки минулого" Олександра Лотоцького, "Спогади" (1861 – 1907) двотомний "Щоденник" Євгена Чикаленка, "Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914)" та "Мої спомини про давнє минуле (1914 – 1920 рр.)" Дмитра Дорошенка"[3, с. 11]. До цього переліку варто долучити й "Про дні минулі (спогади)" С. Єфремова. Всі вищезгадані постаті як активні культурні та політичні діячі були свідками одних і тих самих історичних перипетій, подій, були знайомі з приблизно однаковим колом постатей й, відповідно, мали власний погляд щодо цих подій і поглядів. Рецепція кожного з

митців могла не збігатися чи навіть кардинально відрізнятися одна від одної, що ставало поштовхом до виникнення дискусій (як, наприклад, дискусія в листуванні Є. Чикаленка та С. Єфремова щодо постаті Б. Грінченка), які поставали й у щоденникових записах, отже, можуть стати предметом компаративного аналізу з погляду використання подібних/відмінних мовних засобів для вираження різних аксіологічних парадигм.

Отже, аксіологічність – властивість тексту, яка, з одного боку, сполучає його з дійсністю, а з іншого, – стає рушієм розвитку мови, виконує онтологічну й текстотвірну функції. Оцінковість – важлива характеристика будь-якого тексту, але на перший план вона виходить у текстах, де особа автора має більший потенціал "виходу назовні", збігається з особою суб'єкта мовлення, як, наприклад, в мемуаристиці. Мемуари початку XX століття – важливе джерело аналізу оцінкових парадигм різних митців, особливо тому, що суб'єктивні погляди однієї чи декількох осіб стають виразниками настроїв, переконань, уподобань цілої доби.

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. / Е.М. Вольф – М. : Едитория УРСС, 2002 – 280 с. 2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981 – 139 с. 3. Гирич І. Передмова / І. Гирич // С. Єфремов. Щоденник. Про дні минулі (спогади). – К. : Темпора, 2011 – 792 с. 4. Данилова Р.Р. Категория оценки как способ выражения антропоцентризма в лингвистике / Р.Р. Данилова // Вестник ТГГПУ – 2011. – № 1(23) – С. 137-139. 5. Дронова Л.П. Становление и эволюция модально-оценочной лексики русского языка: этнолингвистический аспект / Л.П. Дронова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2006 – 256 с. 6. Колісник Ю. Текст і дискурс : проблеми дефініції / Юлія Колісник // Вісник університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2010. – № 675 – С. 111-114. 7. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах / Т.А. Космеда // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук за спец. 10.02.01 – "українська мова", 10.02.02 – "російська мова" – Х. : Харк. держ. пед. ун-т. ім. Г.С. Сковороди, 2001. – 32 с. 8. Основы прагмалингвистики. Учебно-методическое пособие для

вузов / Сост. Н.М. Вахтель – Воронеж : Изд.-полиграф. Центр Воронежского гос. ун-та, 2008 – 34 с. 9. Смущинская И.В. Художественный текст как объект лингвостилистического анализа : [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: www.rastko.rs/filologija/stil/2011/11Smusinskaja.pdf.

Олешко Ю.Л., маг.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА ЕВІДЕНЦІЙНИХ МАРКЕРІВ У ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ДИСКУРСІ І. ГАЛЯТОВСЬКОГО

У статті проаналізовано функціональний вияв евіденційних маркерів у проповідях І. Галятовського.

Ключові слова: евіденційні маркери, І. Галятовський, барокова проповідь, староукраїнська літературна мова XVII ст.

The article deals with functioning of the evidential markers in I. Haliatovsky's homiletics.

Key words: evidential markers, I. Haliatovsky, baroque homiletics, the Old Ukrainian language of the second half of XVII cent.

В статье проанализировано функциональное проявление эвиденциальных маркеров в проповедях И. Галятовского.

Ключевые слова: эвиденциальные маркеры, И. Галятовский, барокковая проповедь, староукраинский литературный язык XVII в.

У сучасній лінгвістиці категорія евіденційності відносно недавно опинилась у фокусі досліджень. Для нас науковий інтерес становить функціонування евіденційних маркерів у площині барокового проповідництва. Такий напрямок діяльності є актуальним, оскільки зазначена категорія вивчалась як типологічна риса окремих мов [5], тоді як дискурсивний аспект евіденційності у староукраїнській мові другої половини XVII ст. є лакунарним. Більше з тим, досліджуваний нами

збірник "Ключъ разумѣніѧ" І. Галятовського недостатньо аналізований у лінгвістичній проекції, як і феномен мовного бароко в цілому.

У дискурсивному розумінні евіденційність (засвідченість) охоплює систему значень, пов'язаних із кодуванням джерела інформації для певного висловлювання, яке зумовлене мовленнєвою ситуацією. Мовець маркує подані ним відомості як "свої" і як "чужі" – в такому разі він переповідає, додаючи суб'єктивне сприйняття. Відповідно до цього, визначається пряма (безпосередня) евіденційність і непряма евіденційність.

Функціонування евіденційних маркерів у тексті значною мірою залежить від його стилю і жанру. Староукраїнське барокове проповідництво передбачало залучення численних різнопланових джерел, тому казання варто розглядати як "текст у тексті". За Н. Валгіною, уявлення про текст як одноманітний смисловий простір можна доповнити або уточнити вказівкою на можливість вторгнення в нього елементів із інших текстів [1]. Таким чином, текст (у нашому випадку – проповідь) є полілогом авторів і культур. Це явище сягає витоками у західноєвропейське середньовіччя, коли до структури проповідей часто вводилися оповідання, які виконували функцію прикладу (exempla). Приклади допомагали унаочнити авторську ідею, оскільки описувані в них події мали конкретні часо-просторові координати, а люди – реальні імена. Ефект достовірності, створюваний у подібних творах, сприяв кращому сприйняттю і запам'ятовуванню проповіді. Реципієнтові ставало легко співвіднести себе з персонажами прикладів й усвідомити авторську моральну настанову. Такі оповідання-приклади були яскравою рисою манери письма казнодії І. Галятовського [4, с. 30].

Тексти Галятовського демонструють начитаність автора, яка, щоправда, видається дещо однобокою – вона зосереджена більшою мірою в межах духовної літератури і всього того, що тією чи іншою мірою стосується її [2, с. 2]. У своєму гомілетичному трактаті "Наѹка албо способъ зложєня казанѧ" І. Галятовський перераховує ті джерела, які він сам використовував і які радить використовувати іншим для написання проповідей: "…трєба читати Быблѣю, Животы

сѿыхъ, трєба читати Учитєлєй ц҃рковныхъ, Василїѧ Вєликагѡ, Григорїѧ Бг҃ослова, Іѡанна Златоѹстаго, Аѳанасїѧ, ѳєодорита, Іѡана Дамаскина, Єфрєма и инши(х) которыи Писмо ст҃оє в Библіи толкѹютъ" (Наука, с. 246Б).

Кожне казання починається цитатою із сакрального тексту, який корелюється з назвою проповіді: Казанє в҃ на Рождєство Хв҃о. "Якожє воста Хс҃ ѡ(т) мр҃твыхъ славою ѡ(т)чєю, такѡ и мы въ ѡбновлєнїи жизни ходити начнємъ". В цитуванні біблійного тексту проповідник дотримується точності в мовному плані (не дозволяє собі вкраплень староукраїнською) і в покликанні на джерело. Після епіграфа казнодія починає вступ (екзордіум), де він знову переповідає Святе Письмо. Зазвичай, цей переповіданий фрагмент стає відправною точкою у проповіді, починаючи з якої автор будує проповідь крок за кроком. Кожен текст має однакову канву: чужа думка, її тлумачення, своя ідея, підтвердження її цитатою з авторитетного джерела, продовження цієї цитати власною тезою. Наприклад: "Видѣлъ ст҃ый Іѡанъ Бг҃осло(в) Агг҃ла зстѹпѹючого з нб҃а котрый былъ приѡдѣтый оболокомъ" (переповідність), "Прє(з) тогѡ Агг҃ла значитсѧ Хс҃" (імпліцитна пряма евіденційність), "вє(д)лѹгъ Ап(с҃)ла Павла, мовѧчогѡ: Бг҃ъ явисѧ въ плоти" (переповідність), "Дѹга значит покой" (імпліцитна пряма евіденційність) і т.д. (Воскр. Хр., 92Б). Текст проповіді виглядає як органічне переплетення своїх і чужих слів, причому "чужі" не відіграють роль опозиції, а доповнюють власне авторські, створюючи єдність.

У багатьох випадках казнодія підбирав приклади, які не мали власне аргументативного характеру, а впливали на "емоціо". З прикладу він робить висновок не строго логічний, а виводить асоціацію за схожістю або суміжністю [2, с. 6]. Іноді приклад зовсім втрачає смисловий аспект і виконує лише естетичну функцію. У Казанні на Воскресеніє Христово нарація завершується у піднесеному тоні: Хвалѣмо Бг҃а голосомъ вєликимъ, бо мови(т) Ѱалмиста: хвалѣтє єгѡ во гласѣ трубнѣ, хвалитє єгѡ на Арфѣ и на Гѹслєхъ (Воскр. Хр., 91Б). Кожен музичний інструмент проповідник тлумачить як частину тіла людини і з цих пояснень переходить на конклюзію – висновкову

частину з молитвою. В заключному слові казнодія не цитує, він звертається до слухача/читача із закликом виконувати моральні настанови: такъ и мы єсли з злыхъ на добрыхъ пєрємѣнимосѧ (Пр. Г., 145Б); єсли тоє ѹчинимо, ѡдєржимѡ славноє звитѧзство на(д) нєпрїѧтє(л)ми душними (Возн. Г., 114А).

Примітно, що текст Галятовського відкритий для джерел. Крім традиційної літератури, в проповідях цитовано і світські тексти. У "Науці" Галятовський дає пораду "читати книги, нотовати и апплѣкѹвати до своєи рєчи,… читати Гисторїи и Кройники" (Наука, 246Б). Запорукою вдалої проповіді є ерудованість казнодії, широта його світогляду. Таку всебічну обізнаність Галятовський демонструє у своїх проповідях.

У "Казані в҃ на Бг҃оявлєніє Г(с)д҃нє" проповідник апелює до реципієнта: "Обѣцѹю тєды ласкамъ вашимъ на тымъ казаню показати причины, длѧ которыхъ Хс҃ кр(с)тилсѧ…" (Бог. Г., 35А). Першою причиною, за Галятовським, є очищення душі через хрещення. Ілюстративний матеріал тут дібрано з "Церковних анналів" історика Баронія Цезаря (Баро(н): ро(к) 392): цар Валентиніан хотів охреститися і попросив єпископа Амбросія Медіоланського, але той в дорозі почув про смерть Валентиніана і повірив, що його хрещено покутою святою (Бог. Г., 35Б). Праці історика католицької церкви Баронія Цезаря (1538-1607) мали широку популярність серед інтелігенції, були перекладені польською Петром Скаргою. Через використання такого матеріалу Галятовський вводить реципієнта в розширений культурний контекст – європейського християнства.

З наукових джерел проповідник, як правило, обирав яскраві факти, які б вражали і запам’ятовувалися. "…длѧ того тєды Хс҃ кр҃(с)тилсѧ, жєбы ѹтопил въ водѣ фараѡна пєкєлного з войсками єго, яко утопи(л) в морѣ чєрвоно(м) … Кроля єгѵпєтскогѡ зо всѣмъ войскомъ єгѡ, в котором войскѹ было людѹ пѣшого двакроть сто тисѧчєй, а конногѡ пѧтьдєсѧтъ тисѧчєй, вєдлѹгъ Іѡсифа Гисторика жидовского". (Бог. Г., 37Б).

Казнодія наводить приклад з "Іудейських старожитностей" історика Йосипа Флавія. Покликання подано в тексті, без чіткої вказівки на книгу і главу, оскільки згаданий епізод є досить

популярним і відомим. Дивує те, що Галятовський обирає саме історичне джерело, оскільки згаданий приклад міститься і в сакральній літературі. Можливо, для нього був важливий саме такий спосіб переповідання інформації, оскільки цифрове насичення, нехарактерне для класичної гомілетики, (*люду пѣшого двакроть сто тисѧчєй, а конногѡ пѧтьдєсѧтъ тисѧчєй*) створює чіткішу антитезу: Кроль єгѵпєтскии зо всѣмъ войскомъ єгѡ – Хс҃ .

У проповідях також зустрічаються приклади-оповідання з античної літератури: "…такъ Хс҃ поступилъ з см҃ртю, якъ Гєркѹлєсъ з Какѹсом... Гєркѹлєсъ вшєдши до тоєи яскинѣ, самого Какѹса забил бѹлавою, и быдло своє ѡт(т)оль выпровадилъ" (Воскр. Г., 85Б).

У глосі зазначено: "Вергил: Книга: 8", однак поданий приклад не є точним цитуванням тексту. І. Галятовський переказує уривок з "Енеїди", наближуючи його до аудиторії. У цій частині Вергілій називає героя Алкідом, проте проповідник називає ім’я Геркулес із метою досягти розуміння слухачів/читачів. З цією метою він також вживає староукраїнську лексику (яскиня, бидло). Більше з тим, ситуацію, змальовану давньоримським поетом, Галятовський презентує як алюзію на український фольклор. "…стрілами ззовні Алкід нападає і зброю всіляку мече – й дерева, й каміння", – пише Вергілій. Однак для реципієнта Галятовського така зброя, як булава, була прийнятнішою, оскільки Котигорошко в казці боровся зі змієм саме за допомогою булави. Цей "перевірений" віками образ, що жив у народній свідомості, був близьким і зрозумілим.

"Алкон крєтєнскїй гды ємѹ смок порвалъ сына, … заби(л) смока стрѣлою, бєз жаднои шкоды сына своєгѡѩѩ… Такъ и смєрть порвала была людєй вѣрных,… алє Хс҃ вызволилъ ихъ, … бѡ поразилъ смєрть". (Воскр. Г., 86А).

Паралелі проведено так: смок – смерть, син – праведні люди, Алкон – Христос. Покликання подано на полях: "Валєр: Фла(к): Кни(га)1: Аргон(автика)". Мовець знову вражає своєю ерудованістю, хоча згаданий приклад, можливо, дещо штучно введений. Бароковим проповідникам іноді закидають

схоластичність [3]. Апеляція в суміжних висловах до римського поета і євангеліста – як аргументація однієї думки – сприймається, щонайменше, несподівано і дисгармонійно.

У тому самому казанні, після цитування Євангеліста Матфея, наведено ще одне порівняння: "Так Хс҃ поступилъ з см҃ртю, якъ іхнєвмонъ с крокодило(м), гды крокодил пожрєт іхнєвмѡна ѕвѣрѧтко малоє, котороє знайдꙋєтсѧ в зємли єгѵпєтской,… іхнєвмѡнъ ѣстъ и шарпаєтъ внꙋтрности крокодиловы и тымъ єгѡ ꙋморѧє(т), а потымъ з нєго живый выходи(т)". (Воскр. Г., 86Б).

Тут казнодія покликається на "Природничу історію" римлянина Плінія. Певно, нікого не залишила б байдужим стаття із зоології про маленького ссавця, єгипетського мангуста, "фараонову мишу", тиху, але хитру тваринку, здатну на вбивство набагато більших, ядовитих хижаків. Єгиптяни складали про іхневмона легенди, гіперболізуючи його риси і вміння. Звичайно, Галятовський хотів донести знання із таких далеких галузі і території до своєчасного суспільства. Вдячний читач також мав нагоду відшукати більше інформації, звернувшись до точних глосувань проповідника. Проте такі біологічні вкраплення надто віддалені від гомілетичної традиції та середньовічної аудиторії. Безперечно, порівняння Христа з мангустом, щонайменше, виходить за межі християнської епістеми.

Вкраплення зі світських джерел наявні в основній частині проповіді – нарації, на відміну від богословської літератури, вони не використані у ролі епіграфа і не співвідносяться з назвою казання. Фрагменти чужого тексту нерелігійного змісту функціонують у проповіді саме як середньовічні exempla, спрямовані на те, щоб подивувати адресата і "повабити до слухання". Казання Галятовського є поліфонійним – цитації різнотипних джерел створюють полілог між собою й авторськими словами. Поняття "своє" і "чуже" вступають у відношення не опозиції, а взаємодоповнення. У казаннях І. Галятовського переважає функціонування маркерів непрямої засвідченості, що виявляє їхню залежність від інтенцій мовця.

1. Валгина Н.С. Текст в тексте / Н.С. Валгина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text14/21.htm.

2. Огієнко І. Научные знания в "Ключе Разумения" Іоаникия Галятовскаго, южно-русскаго проповедника XVII века / І. Огієнко. – К., 1913. – 33 с. 3. Радзикевич В. Письменство. За церкву і народність / В. Радзикевич [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://litopys.org.ua/krypcult/krcult23.htm. 4. Чепіга І.П. "Ключ розуміння" Іоаникія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. / І.П. Чепіга // Галятовський І. Ключ розуміння ; Підгот. І.П. Чепіга. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 32-50. 5. Эвиденциальность в языках Европы и Азии : сб. ст. памяти Н.А. Козинцевой / Ин-т лингв. исслед. РАН; предисл., отв. ред. В.С. Храковский. – СПб. : Наука, 2007. – 634 с.

Список умовних скорочень назв джерел

Наука – Наука, албо способ зложеня казаня // Галятовский И. Ключъ разумѣніѧ. – К. : Типография Печерской лавры, 1659.

Бог. Г. – Казаня на Богоявленіє Господнє // Галятовский И. Ключъ разумѣніѧ. – К. : Типография Печерской лавры, 1659.

Возн.Г. – Казаня на Вознесеніє Господнє // Галятовский И. Ключъ разумѣніѧ. – К. : Типография Печерской лавры, 1659.

Воскр. Хр. – Казаня на на Воскресеніє Христово // Галятовский И. Ключъ разумѣніѧ. – К. : Типография Печерской лавры, 1659.

Пр. Г. – Казаня на на Преображеніє Господнє // Галятовский И. Ключъ разумѣніѧ. – К. : Типография Печерской лавры, 1659.

РЕЦЕНЗІЇ

Шевченко Л.І., д. філол. н.

"НА ПЕРЕХРЕСНИХ СТЕЖКАХ ЖИТТЯ ЗУСТРІЧАЛОСЯ БАГАТО ПРЕКРАСНИХ ЛЮДЕЙ…" (стаття-рецензія на книгу: Лисиченко Л.А. І на тім рушникові… / Лідія Лисиченко : Спогади; Вст. ст. О. Маленко. – Х. : Вид-во "НТМТ" , 2012. – 274 с.)

Мемуаристика – жанр, сповнений ароматів життя. Поліваріантний структурно і тематично, мемуарний текст завжди персоніфікований, навіть за умови, коли автор свідомо чи несвідомо потрактовує події свого життя з погляду набутого пізніше досвіду.

Мемуаристика – відкритий, відвертий жанр. Треба мати сильний характер, щоб звернутися до подій минулих днів і не засиментальничати, не намагатися згладити, прикрасити обставини, в яких жив і приймав рішення.

Мемуаристика апелює до свого читача, до того, ритми серця якого зівпадають з ритмами серця автора, хто мислить у тому ж масштабі, співмірними етичними категоріями, бачить співвідносні ретроспективу і перспективу історії народу.

Мемуаристика – мало освоєний жанр у сучасному мовознавстві. Щасливий виняток становить хіба що мемуаристика Юрія Шевельова, деякі інші тексти філологів. Хоча мали б бути з нами і досвід, і розмисли, і моральні цінності патріархів української лінгвістики – Л.А. Булаховського, О.С. Мельничука, В.М. Русанівського, інших видатних філологів, які сформували контури портрету національної словесної науки нового часу.

Тим більшою подією в колі гуманітарної інтелігенції стали давно очікувані мемуари Лідії Андріївни Лисиченко "І на тім рушникові…" – харківського професора, вчителя, колеги і друга кожного слобожанського філолога. І всіх нас – друзів Л.А. Лисиченко.

Книга Л.А. Лисиченко – це тиха, сповідальна розповідь про все, що перейдено й пережито. На рушникові долі хрестиками подій відтворено "людину, часточку народу, який ставить перед собою завдання й реалізує їх у вигляді повсякденного життя", – як пише про свою мемуаристику автор [1, с. 7]. Але ще важливіше розуміти іншу сентенцію Л.А. Лисиченко, надзвичайно важливу для розуміння духовної сутності цієї благородної жінки: "І мої спогади не про мене, а про тих людей, ті події, в оточенні яких я жила, які впливали на мене, формували мене, допомагали в житті та праці, що є важливим складником нашого існування" [1, с. 7].

Люди ці – "Майстри й мудреці. Діди", а ще "Берегиня" – поетичний перифраз бабусі майбутнього професора Кулини (автор-філолог подає мовознавчий коментар "від лат. aquila – орел", а звідси й захоплене дідове – "Моя орлиця"). І. Півненки (рід, звідки вийшов батько Л.А. Лисиченко) – Андрій Кузьмич і його дружина, Тетяна Онисимівна Півненко. Зокрема, "Невтомний мандрівник і романтик" – батько, а ще – "мама для всіх, хто з нею спілкувався" – Тетяна Онисимівна, і "вірна любов. Борис Тимофійович Лисиченко", й усі добрі люди, вільні козаки і селяни, майстри своєї справи.

Частина перша мемуарів під назвою "Хай доброму роду не буде переводу (замість автобіографії)" складає мозаїку українського життя, з його традиціями і випробуваннями, народною мораллю, звичаями й соціальними обставинами, які "шліфують" людину. І найперше – прагненням знання й артистичності, і людської доброти, і порядності.

Л.А. Лисиченко не малює картинний образ сім'ї. В її спогадах ностальгія за рідними, які відійшли, переплетена з гордістю за те духовне, що вони лишили: "Мама – спокійна, врівноважена, домовита. Батько ж – запальний, але швидко "відходить", не схильний до господарства, готовий іти на край світу в пошуку нових місць, нових вражень, нових пригод. Єднало їх і звело докупи прагнення знань, інтелектуальної діяльності, артистизм" [1, с. 32]. Чи: "Усі діти Півненків мали

гарні голоси та співали в церковному хорі. Добру школу співу пройшов там і мій батько" [1, с. 31].

Контекст духовності, в якому відбуваються події "роду і народу", не просто присутній у тексті – це перший, основний вимір авторського світобачення, його домінанта. Чи йдеться про витоки українськості в ментальності Л.А. Лисиченко ("Коли в бабушки збиралися гості, за столом співали українських пісень: "Ой, хмелю, мій хмелю…" "Розпрягайтея. хлопці, коні…", "Ой, у лузі та ще й при березі…", "Їхали козаки із Дону додому…", "Поза лугом зелененьким…", "Закувала зозуленька в саду на помості…" й ін. Саме з бабушкиної хати я знаю багато народних пісень нашого краю. І люблю їх" [1, с. 26]), чи згадується про родинні, сповнені тепла події ("Після війни, коли всі дочки повернулись до Харкова, бабушка майже щонеділі збирала весь рід на обід. Обіди були прості, але дуже смачні, бо бабушка вміла смачно готувати. Її борщі для мене й досі неперевершені, а "коклет" таких, як у бабушки, я ніколи не їла. Готувала сирники, які пропарювала в сметані. Сирники вона робила із содою, тому вони були такі пухкі. Варила вона на молоці кашу: пшоняну, рисову або із суміші цих круп. У кашу бабушка збивала яйця із цукром і кришила яблука, заправляла її вершковим маслом. Це була надзвичайно смачна страва. Дуже гарні бабушка пекла пироги ("як рози!"), а на Пасху – паски") [1, с. 27].

Ця пасторальна картина слобожанського родинного життя асоціюється з традицією, що її вже запліднено в "Козацькому роду нема переводу" Дмитра Яворницького і в пекучих, до сліз, листовних спогадах про розкішні українські страви страдника-неокласика Михайла Драй-Хмари. Маємо й літературні аналогії – й у Максима Рильського, й у Михайла Стельмаха, й у кожного, хто торкається народної традиції єднання за столом, із хлібом й до хліба.

У Л.А. Лисиченко – особливий контекст. Звичайне людське тепло поєднується в її мемуарах із розумінням інтелігентом проблем життєпису свого народу, де довершена гармонія звичаєвості дисонує з тим, що "бабушка була неграмотна і все ображалася на батьків, які не віддали її до школи" [1, с. 27], або з тим, що "володіння землею сковувало ініціативу" Онисима

Півненка чи "зовсім позбавляло її, бо вся надія була на землю й усе життя було пов'язане з нею" [1, с. 29].

Рецензентові надзвичайно імпонує світогляд Л.А. Лисиченко, її моральні імперативи. Ось розповідь про Якова Григоровича Півненка, знану на Слобожанщині людину, революціонера, ім'ям якого "названо цукровий завод, де він працював, колгосп, вулицю" [1, с. 31]. Про цю людину, як свідчить Л.А. Лисиченко, "завжди з повагою згадували й у батьковій, і в маминій сім'ях" [1, с. 31]. Але коли "дєдушка" майбутнього професора зауважив на "знаменитій фамілії", тоді ще молода дівчина відповіла, що "ім'я кожен повинен собі заробити сам" [1, с. 32]. І в цьому вся Лідія Андріївна Лисиченко – і тоді, й сьогодні.

Із особливою вдячністю і розумінням справжніх цінностей життя пише мемуарист про свою маму – "маму для всіх", "маму за вдачею", "нашу колодязянську сваху" (за словами родичів чоловіка), "рівну й уважну до всіх людину", "з почуттям власної гідності і з повагою до гідності співрозмовника". "Їй я зобов'язана своїми успіхами і в навчанні, і в науці, і в громадському житті, і в сім'ї. Вона виховувала моїх дітей, допомагала навчатися, водила їх на музику, на малювання, на англійську мову і сама разом із ними набиралася знань", – промовляє Л.А. Лисиченко. І в цьому переліку характеристик людини і поціновуваної вдячності за допомогу розумієш пріоритети особистого життя людини.

Не можна не звернути уваги на форми слів "дєдушка", "бабушка" в тексті українського філолога. Очевидно, що вживання їх не випадкове: авторові зовсім не потрібно лукавити, наближати оповідь до літературного стандарту, норми – пишеться і думається так, як було насправді, в цій сім'ї, у слобожанській традиції. І вживання висловів "ґуґля" (вузол волосся на потилиці), у хаті "од города" була долівка, "шпарувала" долівку, "прийшлі" люди та ін. – все це покликання на солодкий час дитинства, ідентичності й особливої українськості такої милої серцю Слобожанщини.

Про Бориса Тимофійовича Лисиченка – "вірну любов", чоловіка і друга – пише мемуарист із достоїнством і

неприхованою ніжністю. Батько гарних дітей і любимих онуків, який у "двадцять два роки пройшов усю війну від початку до кінця, і не тільки пройшов сам, а й командував бійцями, відповідав зі їхнє життя" [1, с. 55], – чоловік Л.А. Лисиченко залишається у спогадах "людиною товариською й доброзичливою, незалежно від службового становища: без запобігання з начальством, без зверхності з підлеглими" [1, с. 58].

Для мемуариста, а ще більше для нас із вами, надзвичайно важливо, що Лідія Андріївна досконала не тільки у філологічній професії, але і сповнена моральних чеснот особистість і дружина. Подивіться, якими точними словами і в яких різних контекстах згадує вона чоловіка: "Серед товаришів-студентів він був добрий, товариський, викладачі до нього, як до бойового офіцера, ставились із повагою і називали на ім'я та по-батькові" [1, с. 58]; "… автор [листа, колишній фронтовик – **Л. Ш**.] навіть не підозрював, наскільки мирною й миролюбивою людиною був його командир, наскільки важким був для нього воєнний шлях: чоловік ніколи не розповідав про війну, хіба що про якісь дотичні до неї випадки. Коли я про щось розпитувала, він відповідав, що "це було не для спогадів" [1, с. 58-59]; "Борис Тимофійович був батьком від природи. Він любив дітей – своїх і чужих. Умів із ними спілкуватися й бавитися. Він любив сім'ю, мене й дітей" [1, с. 61]; "Юність Бориса Тимофійовича була не "опалена війною", а вся обгоріла у війні" [1, с. 61]; "Мені найбільше запам'яталися ковзани, бо до одруження й перші роки по тому ми багато вільного часу проводили на стадіоні "Металіст"…, де на малому полі заливався каток" [1, с. 62]; "Він пішов із життя у сорок. Багато минуло років – ціле життя. Я відчувала невимовний біль утрати, коли так раптово не стало мого Бориса. Але він залишив мені двох прекрасних синів, залишив свою любов, теплий погляд, які й досі зігрівають мене" [1, с. 63].

Частина друга мемуарів ("І дитинство, і юність…") в самовизначенні автора – "імпресії", або "спогади", пов'язані з певними подіями, одягнені в "мовну матерію" [1, с. 65]. Калейдоскоп подій, у яких формується особистість, фрагменти складного життя, що випробовує на міцність, на характер, на людяність. "У дворі мого дитинства", "Оповідь про землю

Сибірську", "Харкове мій!", "Пам'ятають Альпи, Відень і Дунай… День Перемоги", "Велика Вітчизняна війна радянського народу" – неповний перелік "мозаїки" тернистого життєвого шляху. Автор-філолог вважає за необхідне уточнити, пояснити імпресіоністичний складник мемуарів, коли йдеться про дитинство (…не спогад, а враження, відбиток фрагмента довкілля, пов'язаний із зоровим враженням, звуком, відчуттям тепла чи холоду, дотику, смаку… [1, с. 65]), – імпресіоністичний складник властивий всім спогадам. Події в них спричиняють до роздумів, до персоніфікованого, завжди олюдненого погляду на світ. Ось спогад про 1935 рік, впорядкування дитячого майданчика в новобудові Південної залізниці по вул. Трінклера, 20 і зауваження мемуариста: "Але в цьому разі мова моя не про майданчик, а про тих людей, які без примусу та заклику вийшли впорядкувати двір, де живуть вони, їхні та чужі діти" [1, с. 67]. Або інша заувага щодо дитячих ігор й передвоєнного міського побуту Харкова: "Дружба наша виявлялася в тому, що ми приходили один одному на допомогу, причому з почуттям великої відповідальності" [1, с. 68]. І конкретний приклад про турботу при травмуванні взимку на санчатах.

Досвід соціалізації в суспільстві, де взірцевими були герої авіації – Чкалов, Байдуков і Беляков та полярний льотчик Водоп'янов, де героїка асоціювалася з транссибірським перельотом Валентини Гризодубової, Марини Раскової та Поліни Осипенко, де ім'я вченого Отто Юлійовича Шмідта "було в усіх на вустах, усі пізнавали його бороду на фото [1, с. 72], де "ми всі бігали вітати папанінців, коли вони у відкритій машині їхали від аеродрому…" [1, с. 73], дозволяє авторові пояснити важливість таких спогадів: "Усе це я розповідаю для того, щоб залишити пам'ять про те, чим жили звичайні люди, що їх хвилювало, про те, що їхні інтереси були високі й благородні" [1, с. 73]. Як, додамо, високою й благородною є розповідь про свій час і людей Л.А. Лисиченко.

Етика педагога і вченого не дозволяє Л.А. Лисиченко "переписувати",переінакшувати події, зміщувати акценти. В її мемуарах знаходимо власний, незаангажований погляд на події,

що хвилювали кожного в передвоєнний час – це і перші загальні вибори до Верховної Ради, і репресії.

Лідія Андріївна окреслює коло читання, властиве її поколінню і (що важливо для інтелігента!) не робить селекції з позицій сьогоднішнього дня – всі тексти, що сприяли становленню особистості, називаються з пошаною і вдячністю – це і Ч. Діккенс, і Дж. Свіфт, і М. Островський, і А. Макаренко, і А. Гайдар, інші автори. Мемуарист виходить із позиції, сформульованої, зокрема, у "Спогадах про майбутнє, або соцреалізм": "Не буду сперечатися з шановними критиками, які мають звичку спочатку створювати міфи про той чи той твір, письменника чи навіть цілий напрямок (той же соцреалізм), а потім, зі зміною кон'юнктури, з такою ж старанністю критикують і розвінчують їх. Мене в цьому разі цікавить позиція читача та її витоки, позиція, що зумовлює, читається певний твір чи ні" [1, с. 90].

Музика, театр згадуються автором не тільки подієво чи крізь призму улюблених творів. Автор пише своєрідну хроніку життя покоління, де не може бути однолінійності, поділу лише на контрастивні білий і чорний кольори, де сформований світогляд і тонка душевна організація бачать висвітлену спектром кольорів реальну дійсність і реальну історію свого краю.

Спогади про евакуацію до Сибіру у тепер вже дорослої жінки сповнені такої природної доброти, поваги і вдячності до людей, що прихистили, були разом, допомогли, дозволили врятуватися від фашистської навали і вижити, що знову і знову розумієш, який глибокий гуманістичний смисл мають написані Л.А. Лисиченко мемуари. Жодних нарікань на долю, жодного роздратування з приводу незручностей, непередбачуваних випробувань чи втрат – в усіх, хто зустрівся на життєвій дорозі, мемуарист знаходить гарні риси і вчинки: "Трагічні й важкі були часи, але добрі люди гуртувалися, ділили й горе, і радість, і тому перемогли все" [1, с. 121].

Мемуари Л.А. Лисиченко охоплюють весь перейдений досі життєвий шлях. Їх палітра широка, різноаспектність стосується "Харкова – міста мого життя", ролі міста в історії української

державності, економіки, науки й культури, стосується Великої Вітчизняної війни – трагедії, але й тріумфу "війни нашого народу за свою Вітчизну". В діалозі зі своїм читачем професор Л.А. Лисиченко мудро підсумовує: "…не треба відхрещуватися від подвигу свого народу, а тим більше, сором'язливо опускати очі, що в усіх "світова", а в нас Вітчизняна. І пам'ятати треба не для ворожнечі, не для того, щоб безкінечно продовжувати тепер уже безплідні рахунки. А для того, щоб жити в мирі й у взаємній повазі з усіма народами і з повагою до пам'яті не тільки давньої, а й новітньої історії нашої держави" [1, с. 148].

"Університети нашого життя" − це той важливий розділ, який присвячено фаховому становленню професора Л.А. Лисиченко, передусім у Харківському університеті, "культовій" установі – "інтелектуальному осередку міста, через що саме слово мало магічну силу для дорослих, особливо для молоді" [1, с. 150]. Мемуарист пам'ятає і довірливо ділиться зі своїм читачем спогадами про повоєнний Харківський університет, його тодішнього ректора – ученого-астронома, академіка Миколу Павловича Барабашова, про вагання щодо вибору філологічного чи історичного факультету, про університетських викладачів (поіменно! з назвами дисциплін й особливостями викладання), студентів свого курсу (з особливою симпатією пише автор про фронтовиків – знову ж таки поіменно, в деталях життя і характерів).

Не можна не звернути уваги на вдячну пам'ять Л.А. Лисиченко про своїх наставників, − передусім Євдокію Гаврилівну Вербицьку (Пономаренко), під керівництвом якої майбутній знаний філолог виконала першу наукову працю й видала її у збірнику тез. Тепла розповідь тодішньої студентки про жінку, естетичну довершеність наукового керівника, поціновування фахової кваліфікації ("Її лекції були інформативні,науково виважені, змістовні" [1, с. 176]), рівно як й інших викладачів повоєнного Харківського університету – все, безумовно, говорить про постать і людські якості самої талановитої студентки.

Вдячністю пройняті спогади про Ф.П. Медведєва, О.М. Фінкеля, П.І. Мартем'янова – тих, хто викладав, навчався,

у кого по-різному склалися особисті долі, але всі вони складають життєпис університету і самої Лідії Андріївни.

Спогади про викладачів перетинаються з проблемами, що їх розв'язували (або аналізували) в мовознавстві повоєнного періоду, йдеться, зокрема, про теоретичну спадщину М.Я. Марра. Л.А. Лисиченко деталізує харківський контекст лінгвістичної дискусії 1950 року, проектуючи його на постулати марксистсько-ленінського вчення й особливості лінгвістичної методології, пов'язаної зі стадіальністю розвитку мов, їхнім схрещуванням, із розумінням мови як класового явища та ін. – питання, що розглядалися у площині маррівської теорії. Зрозуміло, позиція науковця спирається на критичний підхід до позитивів і негативів цієї теорії, де в інтерпретації Л.А. Лисиченко "псевдомарксистські положення вийшли з наукового обігу", "однак його лінгвістичні методи й підходи, пов'язані з теорією "єдиного глотогонічного процесу", вивчаються й досі" [1, с. 184].

Сторінки, присвячені навчанню й роботі в науці, можна читати безкінечно – вони як наукова і людська хроніка відображають час, об'єктивують історію нашого культурного пізнання, персоніфікують науку. На переконання рецензента, події, постаті, наукова історія харківського кола дослідників від повоєнного часу й до сьогодні знайшла на сторінках Л.А. Лисиченко прекрасне втілення. Для історії українського мовознавства це, вочевидь, неоціненний матеріал для роздумів і висновків.

Не менше захоплення викликає власна наукова історія Л.А. Лисиченко. Становлення її як ученого, декана факультету, завідувача кафедри, неперевершеного керівника аспірантів і докторантів, друга кожного, хто прагне знання й авторитетної підтримки – це історія, що потребує докладної і далеко не одної рецензії. В який період наукової творчості Л.А. Лисиченко не заглибиться – скрізь колеги, друзі, учні, яких талант мемуариста зігріває, підтримує і – завжди! – поціновує. Автор цих рядків також вважає себе другом Л.А. Лисиченко – її мовознавчі ідеї виразно впливали на моє становлення, Л.А. Лисиченко була

опонентом на моєму докторському захисті, ми перехрещуємося в ідеях, світогляді, зацікавленнях і друзях. А друзів і послідовників у мемуариста так багато – варто звернути увагу лише на фотографії, що супроводжують текст книги, або завершальні рядки про любимих, зовсім недавно захищених учнів К.Ю. Голобородька й О.О. Маленко. Скільки їх іще буде, талановитих і вдячних долі за те, що зустрілися з цією дивовижною жінкою. А ми всі чекатимемо продовження мемуарів.

1. Лисиченко Л.А. І на тім рушникові… / Лідія Лисиченко : Спогади; Вст. ст. О. Маленко. – Х. : Вид-во "НТМТ" , 2012. – 274 с.

ЗМІСТ

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Шевченко Л.І.
Дослідження Михайла Максимовича в контексті проблеми "наукова школа / школи" 3
Ніка О.І.
З історії Київського університету: Левченко Григорій Андріанович 13
Шевченко Л.Л.
Формування концептуального простору поняття "жертва" у тексті Нового Завіту 21
Дергач Д.В.
Мовознавство в Київському університеті Святого Володимира: наукова творчість Михайла Максимовича 31
Домилівська Л.В.
Фольклорна символіка у філологічній концепції М. Максимовича 37
Тарасова К.О.
Комунікативні стереотипи та їх інтерпретація у сучасній лінгвістиці 43

СТИЛІСТИЧНА АСПЕКТОЛОГІЯ В КОЛІ ПРОБЛЕМ ЛІНГВІСТИКИ НОВОГО ЧАСУ

Шулінова Л.В.
Символіка чорного кольору в мовотворчості Лесі Українки.....55
Фіголь Н.М., Мельничук О.П.
Трансформація як особливий спосіб творення фразеологічних висловів на сторінках періодичних видань 62
Багратіон-Мухранська К.В.
До питання про вплив творчості Т.Г. Шевченка, Р. Бернса, В. Скотта, шотландського фольклору на формування сучасного українського та російського медіа-дискурсу 72
Сизонов Д.Ю.
Медійна лексикографія в аспекті актуальних тенденцій розвитку українського мовознавства 79
Макарець Ю.С.
Лексико-семантична група прикметників, які характеризують очі людини, у новелах Григора Тютюнника 87
Хорошева О.О.
Засоби інтертекстуальності в українському есеїстичному тексті кінця XX – початку XXI століття.....101

Звонко Г.О.
Семантика перетворення та особливості її об'єктивації в українській мові 110
Полиця Т.Д.
Асоціативні поля субстантивних репрезентантів концепту "думка".....121
Сопачова О.В.
Синтаксичні засоби вербалізації світосприйняття в новелі Миколи Хвильового "Редактор Карк": лінгвосинергетичний аспект.....135
Булах М.Б.
Перифраз як засіб інтертекстуальності у мас-медіа 143

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стасюк Т.В.
Проблематика й перспективи соціокогнітивного термінознавства 149
Воскобойник-Шпинта Г.М.
Проблема синкретизму семантичних класифікацій біологічних номенів.....156
Снісаренко Я.С.
Методи дослідженя суспільно-політичної лексики української та англійської мов 166
Тараненко К.В.
Прагматичний аспект структури значення антонімів української мови.....177

ІСТОРИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Файчук Т.Г.
Суфікси для творення іменників з новим значенням та з новим відтінком у значенні (на матеріалі Словника української мови П. Білецького-Носенка).....186
Грицина С.
Принципи лінгвістичного аналізу барокових панегіриків кінця XVI – першої половини XVII ст.....193
Падар Ю.А.
Аксіологічність в українській мемуаристиці початку XX століття 201
Олешко Ю.Л.
Функціональна перспектива евіденційних маркерів у проповідницькому дискурсі І. Галятовського.....208

РЕЦЕНЗІЇ

Шевченко Л.І.

"На перехресних стежках життя зустрічалося багато прекрасних людей…" (стаття-рецензія на книгу: Лисиченко Л.А. І на тім рушникові… / Лідія Лисиченко : Спогади; Вст. ст. О. Маленко. – Х. : Вид-во "НТМТ" , 2012. – 274 с.).....215

CONTENTS

MODERN SCIENTIFIC PARADIGMS IN THE UKRAINIAN LINGUISTICS

Shevchenko L.I.
Mychaylo Maksymovych' studies in the context of problem "scientific school / schools" 3
Nika O.I.
From the history of Kyiv university: Levchenko Grygory Andrianovych 13
Shevchenko L.L.
Formation of the conceptual environment of the "victim" notion in the New Testament text 21
Dergach D.V.
Linguistics in the Kyiv St. Volodymyr university: the scientific studies of Mykhajlo Maksymovych 31
Domylivska L.V.
Folklore symbols in the philological conception of Mykhajlo Maksymovych 37
Tarasova K.O.
Communicative stereotypes and its interpretation in modern linguistics 43

STYLISTIC ASPECTOLOGY IN THE MODERN LINGUISTICS

Shulinova L.V.
Symbolism of black in Lesya Ukrainka' language creativity 55
Figol N.M., Melnichuk O.P.
Transformation as a special way of phraseological expressions' creation on the pages of periodicals 62
Bagration-Moukhranska K.V.
To the question of T.G. Shevchenko', R. Berns', W. Scott', the Scottch folklore' influence on formation of modern Ukrainian and Russian media-discourse 72
Sizonov D.J.
Media lexicography in the context of actual trends in the Ukrainian linguistics.....79
Makarets Y.S.
Lexical-semantic group of adjectives, which characterize human eyes in the short stories of GrygorTyutyunnyk.....87

Khorosheva O.O.
Means of intertextuality in Ukrainian essayistic text in the end of XX – beginning of XXI centuries 101
Zvonko G.O.
Semantics of transformation and the peculiarities of its objectification in the ukrainian language.....110
Polytsia T.D.
The associative fields of the substantive representations of the concept "думка".....121
Sopachova O.V.
Syntactic means of world-perception verbalization in Mykola Khvylovyy' short story "Redaktor Kark": linguosynergetic approach 135
Bulach M.B.
Periphrasis as a means of intertextuality in the mass media text.....143

PROBLEMS OF LEXICOLOGY AND TERMINOLOGY IN THE UKRAINIAN LINGUISTICS

Stasyuk T.V.
Range of problems and outlooks of sociocognitive terminology.....149
Voskoboynyk-Shpynta G.M.
The problem of syncretism of biological nomens' semantic classifications.....156
Snisarenko Y.S.
Methods of the analysis of social and political lexis in the Ukrainian and English languages.....166
Taranenko K.V.
Pragmatic aspect of antonyms' semantic structure in the Ukrainian language.....177

HISTORICAL ARGUMENTATION OF THE LITERARY LANGUAGE' EVOLUTION

Faichuk T.G.
Suffixes for creation of nouns with a new value and with a new tint in a value (on material of P. Beletskogo-Nosenko' Ukrainian Dictionary).....186
Grytsyna S.V.
The Principles of linguistic analysis of Baroque panegyrics of the end of the XVI – the first half of the XVII century 193

Padar Y.A.
Axiologism in the Ukrainian memoiristics of the beginning of XX century 201
Oleshko Y.L.
Functional prospect of the evidential markers in I. Haliatovskyy' preacher discourse 208

REVIEWS

Shevchenko L.I.
"On the paths of life I happened to come across a lot of good people…" (the review on the book of L.A. Lysychenko "On that rushnyk…" / Lidiya Lysychenko : Memoirs; Intr. of O. Malenko. – Kh. : NTMT, 2012. – 274 p.....215

СОДЕРЖАНИЕ

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПАРАДИГМЫ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Шевченко Л.И.
Исследования Михаила Максимовича в контексте проблемы "научная школа / школы" 3
Ника О.И.
С истории Киевского университета: Левченко Григорий Андрианович 13
Шевченко Л.Л.
Формирование концептуального пространства понятия "жертва" в тексте Нового Завета 21
Дергач Д.В.
Языкознание в Киевском университете Святого Владимира: научное творчество Михаила Максимовича 31
Домиловская Л.В.
Фольклорная символика в филологической концепции М. Максимовича 37
Тарасова Е.А.
Коммуникативные стереотипы и их интерпретация в современной лингвистике 43

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ АСПЕКТОЛОГИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМ ЛИНГВИСТИКИ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Шулинова Л.В.
Символика черного цвета в художественном творчестве Леси Украинки 55
Фиголь Н.М., Мельничук О.П.
Трансформация как особенный способ создания фразеологических высказываний на страницах периодических изданий 62
Багратион-Мухранская К.В.
К вопросу о влиянии творчества Т.Г. Шевченко, Р. Бернса, В. Скотта, шотландского фольклора на формирование современного украинского и русского медиа-дискурса 72
Сизонов Д.Ю.
Медийная лексикография в аспекте актуальных тенденций развития украинского языкознания 79

Макарец Ю.С.
Лексико-семантическая группа прилагательных, характеризующих глаза человека, в новеллах Григора Тютюнника 87
Хорошева О.А.
Средства интертекстуальности в украинском эссеистическом тексте конца XX – начала XXI века.....101
Звонко А.А.
Семантика превращения и особенности её объективации в украинском языке 110
Польця Т.Д.
Ассоциативные поля субстантивных репрезентантов концепта "думка".....121
Сопачова О.В.
Синтаксические средства вербализации мировосприятия в новелле Николая Хвилевого "Редактор Карк": лингвосинергетический аспект 135
Булах М.Б.
Перифраз как средство интертекстуальности в масс-медиа 143

ВОПРОСЫ ЛЕКСИКОЛОГИИ И ТЕРМИНОВЕДЕНИЯ В УКРАИНСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Стасюк Т.В.
Проблематика и перспективы социокогнитивного терминоведения 149
Воскобойник-Шпинта Г.Н.
Проблема синкретизма семантических классификаций биологических номенов 156
Снисаренко Я.С.
Методы исследования общественно-политической лексики украинского и английского языков.....166
Тараненко К.В.
Прагматический аспект структуры значения антонимов украинского языка 177

ИСТОРИЧЕСКАЯ АРГУМЕНТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Файчук Т.Г.
Суффиксы для образования существительных с новым значением и с новым оттенком в значении (на материале Словаря украинского языка П. Белецкого-Носенко).....186

Грицина С.В.
Принципы лингвистического анализа барокковых панегириков конца XVI – первой половини XVII вв. 193
Падар Ю.А.
Аксиологичность в украинской мемуаристике начала XX века....201
Олешко Ю.Л.
Функциональная перспектива эвиденциальных маркеров в проповедническом дискурсе И. Галятовского 208

РЕЦЕНЗИИ

Шевченко Л.И.
"На жизненной тропе встречалось много прекрасных людей…" (статья-рецензия на книгу Л.А. Лисиченко "І на тім рушникові…" / Лидия Лисиченко : Воспоминания; Вст. ст. Е. Маленко. – Х.. : Изд-во "НТМТ", 2012. – 274 с.)....215

Кафедра історії та стилістики української мови
Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
планує публікацію збірника наукових праць
"Актуальні проблеми української лінгвістики:
теорія і практика" (випуск № 26)

Збірник наукових праць є фаховим виданням із дисциплін філологічного профілю. Постанова Президії ВАК України від 12.06.02 № 1-05/6. Бюлетень ВАК України № 9 за 2002 р.

Вимоги до публікації:

1. Текст статті повинен відповідати чинним вимогам, згідно з якими обов'язковими є такі елементи:

– постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями;

– аналіз найновіших публікацій із теми дослідження;

– визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямків дослідження;

– формулювання мети статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

2. Комп'ютерний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

– шрифт **Times New Roman**;

– якщо в наборі використовуються інші шрифти, якими набрано ілюстративний матеріал, то вони подаються окремим файлом;

– поля: вгорі – 2,5 см; внизу – 9, 54 см; зліва – 2,5 см; справа – 6,84 см;

– відступи від колонтитула: вгорі – 2,75 см; внизу – 9 см;

– абзацний відступ – 1,5 см;

– для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки, напр.: [5, с. 141], де 5 – номер джерела відповідно до списку

використаної літератури в алфавітному порядку, а 141 – номер сторінки; покликання на джерела ілюстративного матеріалу мають бути у круглих дужках (І. Франко);

– чітко розмежовувати тире (–) і дефіс (-), уніфікувати лапки (" ") та апостроф (‘);

– приклади з писемних пам’яток набираються шрифтом **Izhitsa** зі збереженням **ѣ, ѧ, ѧ, ѫ, ѡ, ѕ, ѳ, ѱ, ѯ, ѵ**. Графічні варіанти написання літер не передаються.

3. Матеріали подавати в такій послідовності:

– прізвище та ініціали автора із зазначенням наукового ступеня (д. філол. н. або к. філол. н.), навчання в аспірантурі чи докторантурі (асп., докт.) подаються українською, англійською і російською мовами справа вгорі (***розмір 10 кеглів, жирний курсив***);

– назва статті (українською, англійською та російською мовами) набирається через рядок по центру великими літерами (**розмір 11 кеглів, жирний шрифт**);

– анотації українською, англійською та російською мовами; до кожної з анотацій подаються ключові слова (не більше п’яти слів) (***розмір 11 кеглів, жирний курсив***). Між анотаціями ставляться пробіли;

– текст статті – українською мовою через інтервал після назви (**розмір 11 кеглів, через 1 інтервал**);

– список літератури набирається через рядок після основного тексту статті в алфавітному порядку **через 1 інтервал, розмір 10 кеглів**. Література оформляється згідно з новим державним стандартом. Слід розрізняти наукову літературу і джерела.

– ***Список умовних скорочень назв джерел*** (за наявності) – після списку літератури через один інтервал.

Увага! Наступне видання присвячено XV З’їзду славістів, тому перевага в публікаціях надається дослідженням, пов’язаним із проблемами сучасної слов’янської філології. Статті подаються до **1 березня 2013 р.** в електронному та роздрукованому варіантах на кафедру історії та стилістики української мови.

Видання платне. Довідки за телефоном: роб. тел.: 239-33-66 або e-mail: ist_ukr_m@ukr.net

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Випуск XXV

Оригінал-макет підготував Д.В. Дергач

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Підписано до друку 21.11.12. Формат 60x84$^{1/8}$. Вид. № 6-1. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 300.
Ум. друк. арк. 13,65. Зам. № 21-6019

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02